

L $\frac{87-2}{60}$

Z. Balevics

PAREIZTICĪGO
BAZNĪCA
LATVIJĀ

87-20.249

L 87-2
60

88372
Ba 338

86

Z. Balevics

080308380

PAREIZTICĪGO BAZNĪCA LATVIJĀ

RĪGA «AVOTS» 1987

86.372
Ba 338

Vīle Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~87~~ — 10. 119

0308036736

PAREIZTĪGĀ
BAZĻNĪCĀ
LATVIJĀ

Recenzents E. Kokars-Trops

Mākslinieks J. Jansons

B $\frac{0400000000-141}{M803(11)-87}$ 12-87

© «Avots», 1987

IEVADAM

«Lai gadi runā un gadu vairums
lai izteic gudrību» (Ijaba gr. 32, 7).

Krievu pareizticīgo baznīca pirmā iepazīstināja Latvijas iedzīvotājus ar kristietību, ietekmēja latviešu reliģiskās terminoloģijas veidošanos. Vācu katoļu krustnešiem dažos gadsimtos izdevās pārvarēt pareizticības ietekmi reliģiskajā dzīvē, taču valodā šī ietekme ir atstājusi paliekošas pēdas. Tādi reliģiskie jēdzieni kā baznīca, grēks, kristīt, krusts, kūma, svēts, svētki u. c. ir aizgūti no krievu valodas.

Atjaunot savu ietekmi Latvijā pareizticīgo baznīca uzsāka tikai pēc Latvijas teritorijas iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā, galvenokārt XIX gadsimtā. Ar laiku pareizticība nostiprināja savas pozīcijas Latvijā, ticīgo skaita ziņā izvirzoties trešajā vietā. Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem, pareizticīgo te bija 8,94% no iedzīvotājiem (salīdzinājumam: luteriešu — 55,15%, katoļu — 24,45%). Pēc nacionālā sastāva pareizticīgie bija galvenokārt krievi (59,31%), latvieši (33,03%) un baltkrievi (4,89%). Vairāk nekā puse pareizticīgo (52%) dzīvoja Latgalē.

Kāda bija pareizticības loma latviešu tautas politiskajā vēsturē un garīgajā dzīvē? Lai sniegtu izsmeļošu atbildi uz šo jautājumu, nepieciešami vēl plašāki speciāli pētījumi. Šī darba uzdevums ir pieticīgāks: apkopot līdzšinējos pētījumus un sniegt lasītājam īsu pārskatu par pareizticīgo baznīcas

vēsturi Latvijā, nedaudz plašāk aplūkojot tikai laika posmu, kad pareizticība zaudēja tradicionālo valsts baznīcas stāvokli. Šis laiks, kas aptver aptuveni divu triju paaudžu aktīvas darbības gadus, vēl ir atstājis ietekmi cilvēku apziņā.

JAU PIRMS VĀCU KRUSTNEŠIEM

Tātad — latviešu valodas vēsture liecina, ka daudzi ar kristīgās baznīcas darbību saistītie vārdi ir aizgūti no krievu valodas. Neapšaubāmi — bija vajadzīgs krietns laiks, lai toreizējos apstākļos šie vārdi valodā ieviestos noturīgi. Ne jau nu mīļu prātu vācu katoļu krustneši bija spiesti pārņemt šo pareizticības mantojumu. Pavisam cita lieta bija kara laupījums — baznīcu iekārtas ieskaitot. Viens no senākajiem Latvijas vēstures avotiem — Indriķa hronika — stāsta, kā 1209. gada rudenī bīskapa Alberta karaspēks pēkšņi iebruka Jersikas pilī, lai pārmācītu tās valdnieku — pareizticīgo kņazu Vjačko — «kristīgā vārda un visvairāk latīņu» ienaidnieku. Attaisnojot krustnešus, hronists gan apgalvo, ka «cieņas dēļ pret kristīgo vārdu tie nokāva nedaudzus», taču daudzus, kņazus un galma dāmas ieskaitot, sagūstīja, savāca «no visiem pilsētas kaktiem drēbes un sudrabu, un purpuru, un daudz lopu; un no baznīcām zvanus un svētbildes, un citus ornamentus (rotājumus — *Z. B.*), un naudu, un daudz labumu paņēma». Pašu Jersikas pilsētu — nodedzināja.¹ Tā pati hronika stāsta, ka 1214. gadā Tālavas Tālivalža dēli «padevās bīskapa varai un apsolīja pieņemto no krieviem kristīgo ticību pārmainīt latīņu ieražā».²

Trūcīgās vēstures avotu ziņas neļauj spriest, kāds bija pareizticīgo baznīcu, draudžu tīkls latviešu cilšu apdzīvotajās teritorijās. Toties arheoloģiskie izrakumi liecina, ka kristīgās baznīcas simboli — krus-

tiņi — jau bija kļuvuši visai izplatīti latviešu apbedījumos. Trūkst datu par pareizticīgo misijām, to raksturu. Taču, šķiet, tām bija sveša varmācība. Pareizticīgo baznīca vēl nebija īsti nostiprinājusi savu ietekmi pat krievu apdzīvotajās teritorijās. (Atcerēsimies — tikai 988. gadu uzskata par kristietības izplatīšanas sākumu Kijevas Krievzemē.) Pirmskristīgo, t. s. pagānisko ticējumu atliekas vēl sīksti turējās krievu iedzīvotāju apziņā. Reliģiskā neiecietība vēl nebija paguvusi iesakņoties pareizticīgo misiju darbībā. Zīmīgs fakts: Polockas kņazs Vladimirs pēc Ikšķiles mūka (vēlāk bīskapa) Meinarda lūguma sākotnēji atļāva vācu katoļu misionāriem evaņģelizēt Daugavmalas lībiešus. Tikai pēc vācu agresijas paplašināšanas 1212. gadā kņazs Vladimirs pieprasīja Rīgas bīskapam Albertam pārtraukt lībiešu kristīšanu, pēc hronista vārdiem, apgalvodams, ka Polockas kņaza varā esot lībiešus kristīt vai atstāt nekristītus.³ Katolicisma ekspansīvā misiju gara pārņemto hronistu neapmierināja krievu kņazu liberālisms, iecietība pret pagāniskajiem ticējumiem. Pretstatot Polockas kņazu krustnešu vadonim bīskapam Albertam, hronists rakstīja: «...krievu ķēniņam bija parāža, iekarojot kādu pagānu tautu, nevis pievienot viņu kristīgai ticībai, bet pakļaut sev, lai iegūtu meslus un naudu.»⁴ Ja var ticēt hronistam, tad arī Pleskavas un Novgorodas kņazu atkarībā esošos Tālavas novada iedzīvotājus pareizticīgie sāka rosīgāk kristīt tikai tad, kad vācu krustneši izplatīja katolicismu.

Katoļu baznīca šajā laikā bija ietekmīgs politisks spēks. Centralizētā pāvesta vara viduslaiku feodālās sadrumstalotības apstākļos pārdzīvoja ziedu laikus, tiecās pakļaut savai ietekmei visas Eiropas tautas un ciltis. Ar uguni un zobenu, varmācību un viltu, izmantojot vietējo cilšu un valdnieku nesaskaņas, slēdzot militārus līgumus pat ar «pagāniem» pret pareizticīgajiem kristiešiem, vācu krustneši nostipri-

nāja savas pozīcijas Baltijā, radot placdarmu agresijas paplašināšanai. Katoļu baznīcas vēsturnieki piedēvē pāvestam Inocentam III (1198—1216) augstmaņīgo teicienu: «Roma diktē likumus, bet Rīga kristī pagānu tautas.» Pāvesti iedvesmoja, virzīja un vadīja vācu krustnešu agresiju pret Baltijas tautām, lolojot sapņus par pareizticības aizstāšanu ar katoļticību arī pašā Krievzemē. Tieši baznīcai pakļautas «Māras zemes» izveidošana Livonijā bija tikai pirmais solis šīs plašās iecerēs īstenošanā.

Krievu tauta apturēja vācu feodālu agresiju, atvairīja iebrukumu Krievzemē. Taču Baltija pareizticības misijām bija zaudēta uz daudziem gadsimtiem. Nav iespējams noteikt, cik paliekoša bija pareizticības ietekme latviešu iedzīvotāju apziņā, cik plaši tā izplatījās pirms katoļticības, kāda bija tās loma reliģiskās apziņas ievirzē kristietības gultnē (tādējādi atvieglojot katoļu misionāru darbu). Tomēr kategoriski noraidāma katoļu krustnešu hronista tendenciozitāte, Livonijas katoļu baznīcu dēvējot par vietējo iedzīvotāju «īsto un vienmēr pirmo māti», pretstatot to pareizticīgajai «krievu mātei», kura esot «vienmēr neauglīga un bez bērniem» un kura «mēģina pakļaut sev zemes nevis cerībā atdzemdināt Jēzus Kristus ticībā, bet cerībā uz nodevām un laupījumu».⁵ Protams, pareizticīgo baznīca Krievijā vēl nebija paspējusi iemācīties tik ciniski kā krustneši izmantot reliģiju kā aizsegu saviem laupīšanas kariem. Tomēr tā noteikti auglīgi ietekmēja valodā atspoguļoto kultūras vēsturi. Par katoļticības bažām, ka pareizticība saglabā konkurences spējas, liecina Romas pāvesta Honorija III 1222. gada 8. februāra bulla Livonijas soģiem. Pāvests mudināja apkarot pareizticību, nosodīja iecietību pret to, iecietību pielīdzinot «grieķu šizmas» atbalstam. Tiesa, pāvesta bulla runāja par krieviem, kuri dodot sliktu piemēru jaunkristītajiem (iespējams — pārkristītajiem bijušajiem pareizticīgajiem).

Pāvesta bulla, bez šaubām, veicināja pareizticības vajāšanas pastiprināšanos Livonijā. Ar uguni un zobenu uzspiestais katolicisms triumfēja, lai gan kristietība ne tuvu nekļuva par latviešu tautas masu reliģiju vēl daudzus gadsimtus. Bez varmācīgās kristīšanas sava loma, šķiet, bija arī pareizticības un katolicisma sāncensībai. «Pareizticības vajāšana ar laicīgās varas līdzekļiem varēja novest pie pareizticības izbeigšanas Latvijā. Bet savstarpējā apkarotnās pareizticīgo un katoļu starpā ar kristīgo baznīcu iestādījumu savstarpēju nonicināšanu nevarēja nākt par labu cieņai pret kristīgo ticību vispārīgi.»⁶ Šim pareizticīgo baznīcas vēsturnieka atzinumam var piekrist.

Pareizticība Latvijas teritorijā vairākus gadsimtus saglabājās tikai krievu tautības tirgotāju un amatnieku vidū. Ir fragmentāras ziņas par pareizticīgo draudzēm gar Daugavas tirdzniecības ceļu — Ilūkstē, Jēkabpilī, Rīgā. Šīs draudzes atradās Polockas un Vitebskas arhibīskapu pārziņā.

PAREIZTICĪBAS UZPLAUKUMS XIX GADSIMTĀ

Pēc Latvijas iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā formāli pareizticība ieguva valdošās baznīcas stāvokli. Jau XVII gadsimta sākumā Rīgā darbojās vairākas krievu pareizticīgo baznīcas. Baznīcas dzīvi Latvijā pārzināja Pleskavas un Narvas, bet pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai (1795) — arī Kurzemes arhibīskaps ar Rīgas garīgās pārvaldes starpniecību. 1800. gadā Rīgas garīgās pārvaldes pārzināšanā bija 18 baznīcas ar 16 290 ticīgajiem.¹ Pareizticīgo baznīca Latgalē atradās Vitebskas un Polockas arhibīskapa pārziņā. Kopš 1836. gada garīgās pārvaldes darbību Rīgā vadīja Pleskavas arhibīskapa vikārbīskaps Irinarhs. Vietējās baznīcas misiju

darbība aprobežojās ar Rīgas vecticībnieku pievēršanu pareizticībai. Jau 1837. gadā Rīgā izveidoja vienticībnieku draudzi — īpašu starppakāpi vecticībnieku pāraudzināšanai par īsteni ticīgiem pareizticīgajiem. Sākās vecticībnieku pastiprināta pievēršana valdošajai baznīcai, kura nekautrējās izmantot arī valsts palīdzību — administratīvos spaidus.² Kā apgalvo pareizticīgo baznīcas vēsturnieks A. Pommers, īpašā instrukcijā Rīgas vikārbīskapam «nekas nebija teikts par misioneres uzdevumiem luterticīgo vidū».³ Cara administrācija respektēja vācu muižniecības privilēģijas, kurās ietilpa ne tikai latviešu zemnieku ekonomiskā, bet arī garīgā paverdzināšana, kuras loma pēc dzimtbūšanas atcelšanas vēl pieauga. Tiesa, jau ar cara Nikolaja I 1832. gada likumu katram Baltijas iedzīvotājam bija visžēlīgi atļauts pāriet pareizticībā, taču nevienam toreiz pat prātā neienāca šo likumu attiecināt uz apspiestajiem latviešu zemniekiem.

Vidzemē un Kurzemē valdošā luteriešu baznīca maz respektēja zemniecības garīgās intereses. Lūk, kā šīs baznīcas attieksmi pret iedzīvotāju pamatmasu raksturoja A. Pommers: «... Luteriešu baznīca pastāvēja pilnīgi atkarībā no lielkundzības, un lielkundzība bija darījusi visu, lai atbaidītu zemniekus no baznīcas, lai zemniekos zustu pienācīgā cieņa pret baznīcu. Pie baznīcas lielkungi mēdza nostādīt melnos soda stabus un pēršanas solus. Pie baznīcas lielkungi zemnieku apdzirdīšanai un izsūkšanai mēdza celt savus krogus, kurus, itin kā baznīcas piesmiēšanai, nekaunīgi apzīmēja par «baznīcas krogiem». Par mācītājiem cēla tikai vāciešus, bieži vien no vietējo vācu aprindām, pie kam daudzi no tiem vāji pārvaldīja latvju valodu. Mācītājus turēja pilnīgā atkarībā no lielkungiem. Mācītājam, ja viņš gribēja palikt savā vietā, bija jāietur pilnīgs kontakts ar muižniecību kā vārdos, tā darbos. Tādos apstākļos

latvieši to naidīgo sajūtu, kāda viņiem bija pret lielkungiem, bieži vien attiecināja arī uz baznīcu un mācītājiem.

Zemniekus bez tam dziļi aizskāra un sarūgtināja bez mēra augstprātīgā un nicinošā lielkungu un kungu izturēšanās pret zemniekiem. Paaudze paaudzei vēstīja lielkungu straujos nicinošos izteicienus par zemniekiem, un no paaudzes paaudzē šie izteicieni kultivēja neizdzēšamu naidu pret lielkundzību.»⁴

XIX gadsimta 40. gados reliģiskā formā — kā pāreja pareizticībā — sākās masveida bēgšana no luteriešu baznīcas. Šī sociālā kustība — luterticīgo latviešu pāriešana pareizticībā — nebūs saprotama bez rūpīgas iedziļināšanās latviešu zemniecības sociālajā psiholoģijā XIX gadsimta pirmajā pusē.

XVIII gadsimta beigu un 1802. gada Vidzemes zemnieku nemieru upuri nebija veltīgi. Cariskās Krievijas administrācija bija spiesta vismaz nedaudz ierobežot Baltijas muižniecības patvaļu. 1804. gada 20. februārī nāca klajā Vidzemes zemnieku nolikums, kura mērķis, kā atzīmēts tā ievadā, bija «likt šķēršļus ļaunprātībām, kas apdraudēja vispārējo drošību». Lai gan nolikums būtībā ignorēja zemniecības pamatmasu — kalpus un vaļiniekus, tas ņēma savā tiesiskajā aizsardzībā māju saimniekus. Likumdevēju iecere bija nepārprotama: «Viņi nenodarbojās ar filantropiju, bet gan atrisināja zināmu politisku uzdevumu un apzinīgi izvirzīja priekšplānā saimnieku intereses, lai uzceltu barjeru pret revolucionāro vilni, kas no Rietumeiropas vēlās uz krievu ķeizārvalsts robežām. Likumdevēji, radīdami zemnieku grupu, kas materiālā un tiesiskā ziņā bija nodrošināta vairāk par pārējo zemniecību, cerēja vieglāk apspiest šejienes agrāros nemierus. Pēc viņu nodoma ikvienam zemnieku saimniekam bija jāklūst par muižnieka palīgu iekšējās kārtības nodrošināšanā. Šai nolūkā saimniekiem vajadzēja kļūt arī par muižnieku

līdzgaitniekiem lielās bezzemnieku kalpu masas ekspluatēšanā.»⁵

Dzimtcilvēks-mājas saimnieks saskaņā ar 1804. gada Nolikumu joprojām nedrīkstēja atstāt savas mājas, taču arī muižnieks vairs nedrīkstēja nedz pārdot, nedz citādi atsavināt zemnieku bez zemes. Nolikums aizliedza pārvērst zemniekus muižas kalpos, zemnieks drīkstēja pilnīgi brīvi rīkoties ar savu kustamo mantu. Arī stāties laulībā zemnieks tagad drīkstēja bez muižnieka atļaujas. Tika ierobežots pat maksimālais muižnieka piespriestais t. s. «mājas soda» mērs — 15 sitieni ar pātagu vai rīkstēm. Nolikums ierobežoja muižnieku patrimoniālo varu, svarīgu lomu piešķirot zemnieku tiesu organizēšanai, kuru sastāvā muižnieks norīkoja pārstāvi no zemniekiem, otru pārstāvi uz 3 gadiem ievēlēja saimnieki, trešo — kalpi. Sai tiesai pirmajā — zemākajā instancē, vadoties pēc paražu tiesībām, vajadzēja izšķirt zemnieku savstarpējos strīdus, arī pārpratumus tiesiskajās attiecībās starp muižniekiem un dzimtlaudīm. Tās kompetencē tāpat ietilpa rekrūšu nozīmēšana, kalpu sadalīšana saimniekiem. Zemnieku tiesas lēmumi gan stājās spēkā pēc muižnieka apstiprinājuma. Arī otrās instances — draudzes tiesā, ko vadīja priekšsēdētājs muižnieks, bija trīs zemnieku kārtas piesēdētāji.

Zemnieki-saimnieki tika atbrīvoti no rekrūšu klaušības, arī no «mājas soda»: miesas sodu tiem varēja izpildīt tikai pēc tiesas sprieduma.

Lai gan 1804. gada Nolikums, iztopot Baltijas muižniecībai, pat palielināja zemnieku klaušas, vēsturnieks J. Zutis pamatoti uzsvēris tā progresīvo nozīmi: zemnieku saimnieciskās patstāvības augšana un muižnieku patvaļas tiesiskā ierobežošana ne tikai radīja priekšnoteikumus ražošanas līdzekļu uzkrāšanai zemnieku saimniecībās (uz kalpu, vaļinieku pastiprinātas ekspluatācijas rēķina), bet arī sekmēja

zemniecības pašapziņas izaugsmi. Tās pašapziņas, kuru sistemātiski nomāca luteriešu mācītāju sprediķi.

Nav šaubu, ka latviešu zemniecībā nonāca arī atskaņas par nīstās vācu muižniecības neapmierinātību ar 1804. gada Nolikumu. Nostiprinājās pārliecība, ka cariskās Krievijas administrācija — pareizticīgie krievi — ierobežo muižnieku patvaļu, bet luteriešu muižnieki sagroza, «samaitā» likumus savās interesēs. XIX gadsimta pirmie gadu desmiti šo pārliecību nostiprināja. 1809. gada 28. februārī tika publicēti «Papildu panti un paskaidrojumi pie 1804. gada 20. februāra Vidzemes zemnieku nolikuma par zemnieku tiesībām un klausām un Vidzemes mērīšanas revīzijas komisijas instrukcijas». Tie atvieglāja muižnieku tīkojumus palielināt klausas, iedalīt zemniekiem mazvērtīgu zemi. Arī pēc zemnieku atbrīvošanas (Kurzemē — 1817. gadā, Vidzemē — 1819. gadā) no dzimtbūtnieciskās atkarības, bet reizē arī no zemes, kas palika muižnieku īpašumā, zemnieku apziņā pastiprinājās pārliecība, ka pārvietošanās un darba izvēles brīvības ierobežojumi, muižniecības uzraudzība, pat mājas pārmācības tiesību, muižas policijas saglabāšanās ir pretrunā ar cara administrācijas labajiem nodomiem. «Klaušu laiki», kuros klaušu apmērus muižnieks noteica pēc «brīva līguma» ar māju nomnieku — zemnieku, jūtami neuzlaboja zemnieku stāvokli. Sevišķi smagos apstākļos nonāca kalpi, vaļinieki, kuru ekspluatāciju tagad pastiprināja muižnieku ekspluatētais māju nomnieks — saimnieks. Klaušu darbi muižas laukos neļāva pienācīgi aprūpēt zemnieku saimniecības. Ja arī kādam nomniekam izdevās celt savu labklājību, saimniecības ienesību, tad, kārtējo nomas līgumu slēdzot, muižnieks palielināja klausas. Šāds stāvoklis noteica zemnieku saimniecību pagrimsānu. Tajā pašā laikā, kad muižnieku lauki deva bagātīgu ražu, zemnieki dzīvoja pusbadā, sistemātiski ciešot no neražām.

Izeju no bezcerīgā, nomācošā stāvokļa zemnieki meklēja ne jau debesīs, aizkapa dzīvē. XIX gadsimta 40. gados — pēc neražas, bada gadiem Vidzemē izvērsās masveidīga izceļošana uz Iekškrīevijas guberņām. Bet, pirms aplūkojam ar to saistīto zemnieku pāriešanu pareizticībā, īsumā jāpakavējas pie brāļu draudžu jeb hernhūtiešu lomas. Vai tā bija nejaušība, ka pareizticībā pārgāja galvenokārt tie zemnieki, kuri ilgu gadu atradās brāļu draudžu ietekmē? Vai tā bija nejaušība, ka par vienu no pirmajiem pareizticīgo latviešu garīdzniekiem kļuva bijušais brāļu draudzes «tētiņš» D. Balodis, kas kopā ar savu draudzi 1845. gadā pieņēma pareizticību un tika iesvētīts par priesteri?

Luteriešu baznīcas vēsturnieki — latviešu teologi — augstu vērtēja brāļu draudžu lomu kristietības ideoloģijas izplatīšanā latviešu zemnieku vidū. Paškritiski vērtējot vācu luteriešu mācītāju neveiksmīgos centienus uzspiest kristietību kā baznīcas klaušu paveidu, teologs L. Adamovičs atzina, ka šajā ziņā «brāļu draudžu kristīgā aktivitāte panāca vairāk nekā valdības un baznīcas sodi». ⁶ Pat XIX gadsimta sākumā vācu luteriešu mācītāji, pēc pareizticīgo garīdznieka J. Līča (Indriķa Straumīša) vārdiem, brāļu draudzēs saskatīja «ne vairāk kā bezspēcīgu protestu un veltu mēģinājumu radīt jaunu ticību», bet vācu muižnieki «redzēja, ka saimnieki izernuteriem (hernhūtiešu latviskots nosaukums — *Z. B.*) bija paši iespaidīgākie un kārtīgākie, kalpi — paši godprātīgākie, atturīgākie, sātīgākie un strādīgākie». ⁷ Savukārt pats J. Līcis pagājušā gadsimta 40. gadu hernhūtiešus raksturoja kā reliģiskus reformatorus, kuri centās «pārlabot un atjaunot savu ticību, pāraudzināt savus (luteriešu — *Z. B.*) mācītājus, uzvest tos uz īstenu ceļu jeb iztikt pavisam bez viņiem». ⁸ Pareizticīgo garīdznieks intuitīvi izprata brāļu draudzes reliģisko meklējumu saistību ar topošās latviešu

Iauku buržuāzijas šķiras interesēm, atzīmēja, ka «brāļu draudzes galvenie locekļi un vadoņi piederēja pie ciemu aristokrātijas, t. i., pie turīgāko zemnieku — saimnieku un pērminderu šķiras».⁹

Jau K. Landers — viens no pirmajiem latviešu marksistiem-vēsturniekiem — savā «Latvijas vēsturē» pamatoti vērtēja brāļu draudžu kustību kā «pirmos latviešu zemnieku šķiras patstāvīgos soļus savas garīgās emancipācijas labā», kā zemnieku-saimnieku šķiras ideoloģiju. Pēc vēsturnieka J. Zuša datiem, 1923. gadā no 268 brāļu draudžu teicējiem (tētiņiem) Vidzemes guberņas latviešu apriņķos 236 (88,1%) bija saimnieki un saimnieku dēli (starp tiem — 8 ķesteri, 7 vagari, 3 mežsargi), toties skaitliski lielākos sociālos nogrupējumus — kalpus un vaļiniekus — pārstāvēja attiecīgi 6 un 2 tētiņi.¹⁰ Brāļu draudžu reliģiskā ietekme palīdzēja apslāpēt zemnieku nemierus — to vienprātīgi atzina pat hernhūtiešu ienaidnieki un nelabvēļi, ģenerālgubernatoru Pauluči un ģenerālsuperintendentu K. G. Zontagu ieskaitot.¹¹

No tīri reliģiskā viedokļa luteriešu baznīcai nevarēja būt iebildumu pret hernhūtiešiem, kuru reliģiskās sanāksmes papildināja dievkalpojumu baznīcās. Ja nu vienīgi «Kaina komplekss», kas nomāca vācu mācītājus — latviešu zemnieku garīgos vagarus, kuri savus amata pienākumus pildīja nolaidīgi, nevižīgi, daudz lielāku uzmanību pievēršot mācītājmuižu apsaimniekošanai un baznīcas desmitās tiesas — mācītāju sieciņu ievākšanai. J. Līcis šajā sakarībā trāpīgi atzīmēja: «Mācītāji nevarēja iekšīgi neatzīt, ka pati ernuteru izcelšanās starp latviešiem atklāja un pierādīja viņu — mācītāju garīgo nelietību, un tā bija tā vaina, kādēļ viņi tik neganti un traki gāzās ernuteriem virsū.»¹² Taču, jo vairāk oficiālā kungu baznīca zākāja brāļu draudzes, jo populārākas tās kļuva zemnieku vidū. Gadsimtiem ilgajā šķiru cīņās

pieredzē latviešu zemnieks apguva patiesību: tas, pret ko vērsas muižniecība un tās ideologi baznīcā, nāk par labu zemniekiem.

Tomēr brāļu draudžu kustību nevar vērtēt tikai kā tīri reliģisku kustību. Arī feodālās iekārtas sairšanas posmā šķiru cīņa nezaudēja reliģisku nokrāsu, kas bija tai raksturīga feodālisma ziedu laikos. Kā atzīmēja J. Zutis: «Dzimtbūšanas un patvaldības nomāktās zemnieku masas parasti pievērsās sektantisma kustībai kā vienīgai iespējai izvairīties no oficiālās baznīcas žņaugiem. Brāļu draudze kā viena no tādām reliģiskām sektām jau XIX gadsimta pirmajā pusē uzskatāma par novecojušos un reakcionāru organizācijas veidu. Tomēr tas apstāklis, ka zemnieku brīvlaišanas gados brāļu draudžu saiešanas namos apvienojās vairāki tūkstoši zemnieku, piešķīra visai kustībai noteikti šķirisku, politisku raksturu. 1822.—1823. gadā Vidzemes zemnieku kustībā brāļu draudze sasniedza savu augstāko pakāpi, bet tajā pašā laikā pārsvaru ieguva turīgākie saimnieki un dzimstošās lauku buržuāzijas pārstāvji, kas visādiem līdzekļiem bremzēja un centās apslāpēt revolucionāro elementu aktivitāti...»

Novērtējot brāļu draudzes vēsturisko nozīmi, var teikt, ka tās piekritēju skaita ārkārtīgais pieaugums zemnieku brīvlaišanas gados Baltijas guberņās bija pirmais sāpīgākais trieciens luteriešu baznīcai kā feodālisma un dzimtbūšanas balstam. Brāļu draudzes kustība un brāļu draudzes piekritēju vajāšana vēlākos gados daļēji sagatavoja latviešu un igauņu zemnieku masveidīgu pāreju pareizticībā, kas 40. gados deva vēl daudz spēcīgāku triecienu vietējām Baltijas vācu muižnieku privilēģijām.»¹³

Brāļu draudzes bija izveidojušās par sazarotu latviešu zemnieku-saimnieku organizāciju. Tās saiešanas namos bez dievkalpojumiem notika arī gluži laicīgu saimnieciskās un politiskās dzīves jautājumu

iztīrāšana — tiesa, galvenokārt ne draudzes sanāksmēs, bet «mazā pulka» balss tiesīgo hernhūtiešu sanāksmēs. Rakstnieks Matīss Kaudzīte liecināja: «Pa to laiku nāca dzimtbūšanas nocelšana, un pēc tās tika ieceltas pagasta tiesas un citas patstāvības tautai. Bet šos amatos nāca, kā jau palaikam, tik vien paši tautas pirmākie un tie bij visur saiešanu gājēji, kur vien tās atradās...» Atzīmējot «brāļu» reliģisko paštaisnību, neiecietību pret citādi domājošiem, M. Kaudzīte piebilst: «...pagastu amatos iecelti saiešanu vīri ir netaisni pret citiem.»¹⁴ Brāļu draudžu kustība ideoloģiski noformēja topošās latviešu lauku buržuāzijas konservatīvāko slāņu intereses, jau iezīmējot zemnieku-saimnieku un laukstrādnieku — vaļinieku un kalpu šķiriskās pretrunas. Lauku proletariāts «brāļu» saiešanās pakāpeniski sāka izjust «savu vietu» — atšķirīgo, padēla vietu, kuru tam ierādīja saimnieki — «tētiņi». Masveidīgo kustību par izceļošanu no dzimtenes, uz «silto zemi Jeisku» Krievijā stimulēja netaisnības izjūta, ko radīja liekuļi — svētulīgie pašu tautas «brāļi», «saiešanu vīri».

Šķiru pretrunu rašanos latviešu zemniecībā, to atspoguļojumu dažnedažādajos reliģiskajos meklējumos atzīmēja jau pareizticīgo garīdznieks J. Līcis: «No tādas rūgšanas tautā, no tādām tautas skumjām un neapmierinātām prasībām, kurās viņa šaustījās šurp un turp, kā meklējama ko neko svarīgu, beigās vajadzēja taču kaut kam iznākt. Bet nebija gaidāma pilna vienprātība un saskaņa centienos. Vāciešiem jau sen bija laimējies ielikt latviešu tautā pamatu kārtu šķirām, saskaldīt tautu uz daļām, uz rangām, kurām nebūtu nekā kopīga, sabiedrīga, bet kuras būtu pat pretīgas viena otrai. [..]

Viena grupa bija apņēmusies pamest savu dzimteni un savu ticību; otra — palikt uz vietas, bet pārļabot un atjaunot savu ticību [..].»¹⁵

Izceļošanas atļauju meklējot, 1841. gada 9. jūnijā

latviešu zemnieki — bada cietēji — nonāk saskarē ar pareizticīgo bīskapu Irinarhu. Atšķirībā no augstprātīgajiem vācu «Rīgas kungiem» Irinarhs iejūtīgi, atsaucīgi uzklausa latviešu «baurus», pat paēdina izsalkušos, uzmundrina viņus, pasniedz žēlsirdības dāvanas. Kad vēsts par atsaucīgo pareizticīgo bīskapu izplatās latviešu zemnieku vidū, viņa aizbildnību sāk meklēt aizvien vairāk izmisušo badacietēju, izceļošanas atļauju tīkotāju. Bīskaps Irinarhs lūdzējiem liek saprast, ka viņš var efektīvi aizstāvēt tikai pareizticīgos, «cara ticības» piekritējus, bet lūgumus laicīgās lietās — tikai atbalstīt. Ja zemnieki vēlas pievienoties īstajai, pareizajai ticībai, kuru viņš pārstāv, — tad gan bīskaps spēj palīdzēt... Radikālā pareizticīgo bīskapa stājas atšķirība no ierindas luteriešu mācītāju lāstiem un strostēšanas neapšaubāmi ietekmēja trūkcūcietējus zemniekus, kļuva leģendāra. Tiekšanās mainīt savu neapskaužamo stāvokli zemniecībā bija tik spēcīga, ka pat ticības maiņa vien deva cerības: priekšstatā par «cara ticības» privilēģijām vairāk vai mazāk apzināti izpaudās vietējās muižniecības patvaļas izmocīto ļaužu noskaņojums, vēlme rast likuma aizsardzību, «tiesu un taisnību». J. Līcis pamatoti rakstīja, ka latvieši grib «vienu caru, ne tūkstoš ķeizarišu, brīvu, drošu dzīvi un sajušanu, ka pār viņiem valda likums, bet ne likuma drēbēs tērpusies patvarība: viņi vēlas, lai pilnīgi tiktu savienoti ar Krieviju kurā katrā ziņā.

Viņi runāja: «Mēs gribam bēgt uz Krieviju,» — bet tās bija neprātīgas izmisuma vaimanas. Tas nozīmēja: «pārceliet Krieviju šurp, aiciniet viņu Vidzemē». Par nelaimi, tā nesaprata.»¹⁶

Tā tad — izceļot uz silto zemi Jeisku Krievzemē, kaut kur pie Melnās jūras. Uz šī fona valodas par pāriešanu «krievu ticībā» atrada auglīgu augsni, iedvesmojot zemniekus un biedējot muižniekus. «Tik i bija valodu kā par «silto zemi», bet i viņas varbūt

apklustu pašas par sevi, ja muižnieki un sevišķi mācītāji nebūtu sākuši runāt par «silto zemi» un par Krieviju pārlietu neatturīgi un ļauni un caur to par daudz klaji neparādījuši savu baiļu un niknuma. Caur to viņi nebūt neapremdēja, bet tikai sakarsēja ļaužu iedomību.

Kas sakarsis un apstulbis no nejauši uzspīdējušas cerības, to pārlicināt dūsmīgām runām un sabaidīt ir tikpat kā dzēst uguni ar eļļu,» atzīmēja J. Līcis.¹⁷

Turklāt vācu muižniecība neapmierinājās ar pareizticības zākāšanu. Policija burtiski ielenca bīskapa Irinarha mājokli Rīgā — lūdzēji saņēma pērienu, tika sodīti pat Rīgas pilsoņi, kuri zemniekiem rādīja ceļu uz bīskapa dzīvokli. Pēc Vidzemes vācu muižniecības «sargeņģeļa» cara galmā — žandarmu šefa A. Benkendorfa lūguma cars Nikolajs I atkārtoti — 1841. gada 29. jūlijā un 16. augustā — ieteica bīskapam Irinarham pieņemt latviešu zemniekus tikai ticības lietās.¹⁸ Pazemīgos izceļošanas atļauju lūdzējus vācu muižniecība iztēloja par dumpiniekiem, nežēlīgi pēra tos gan Rīgā, gan pēc atgriešanās savā pagastā. Zemnieku kustības vēriens biedēja arī pašu pareizticīgo baznīcu. Saņēmis pareizticīgo sinodes rīkojumu, bīskaps Irinarhs 1841. gada 21. augustā pavēlēja Rīgas garīgajai pārvaldei «nekavējoties uzdot visiem padotajiem garīdzniekiem, lai viņi pašreizējos zemnieku nemieru apstākļos nepieņemtu no zemniekiem nekādus lūgumus un nekādus iesniegumus par pievienošanu».¹⁹

Uzticami kalpojot patvaldībai, nomācot zemniecības sociālo protestu, pareizticīgo baznīca ar izpratni uzņēma valdības un vietējās muižniecības centienus apspiest zemnieku nemierus. Pleskavas garīgā konsistorija, kurai bija padota Rīgas garīgā pārvalde, savā 1841. gada 15. oktobra slepenajā rīkojumā uzdeva pareizticīgo garīdzniecībai ne tikai atturēties no

misiju darbības Vidzemes zemnieku vidū, bet arī noteikti izvairīties no jebkādas saskares ar tiem.²⁰ Vēsturnieku rīcībā nav datu, kas liecinātu par šī rīkojuma pārkāpšanu, toties ir zināms, ka 1841. gadā nevienu latviešu zemnieku neuzņēma «cara ticībā».²¹ Pareizticīgo baznīca upurēja savas misijas intereses, upurēja pat bīskapu Irinarhu, kurš negaidot bija pavēris tai plašu darbalauku. Tiesa, bīskapa Irinarha nopelni tika augstu novērtēti: kad pēc žandarmu šefa Benkendorfa iniciatīvas viņu 1841. gada 5. oktobrī izraidīja no Rīgas, pieticīgo vikārbīskapa amatu Rīgā Irinarhs nomainīja ar Podolijas arhibīskapa godu.

Tikmēr Vidzemē brieda pareizticības sēkla, ko dāsnī slacīja «dumpinieku» asinis un sviedri. Vietējā muižniecība cerēja «izpērt» centienus pāriet pareizticībā, taču faktiski tikai nostiprināja tos. «...vajāšana ir vislabākais līdzeklis, kā nostiprināt nevēlamo pārliecību!» atzīmēja F. Engelss.²² Zemnieku nemieru nesaudzīgā apspiešana 1841. gadā bija īstas uguns-kristības tiem, kuri cerēja ar pāreju pareizticībā atbrīvoties vismaz no muižniecības garīgā terora luteriešu baznīcā. Bija nomākts neskaidrais, toties jo vilinošākais sapnis par «silto zemi». Atlika izmisumā pievērsta skats debesīm — «cara ticībai», no kuras zemniekus tik ļoti centās atturēt muižnieki un viņu algotņi — luteriešu mācītāji. Ja reiz latviešu zemnieku nodoms pāriet «krievu ticībā» tik ļoti biedēja ienīsto vācieti, tad jau šī pāreja noteikti atvieglās zemnieku stāvokli, nāks tiem par labu — tāda bija latviešu zemnieku domu gaita.

Pareizticīgo baznīca savukārt bija apsvērusi 1841. gada mācību. Te pavērās plašs misiju darbalauks latviešu zemnieku vidū, turklāt — pavērās konkurences iespējas ar «europeisko» luterismu, kurš Baltijā centīgi aizstāvēja savas «zemes baznīcas» tiesības, faktiski apstrīdot pareizticības kā valsts baznīcas stāvokli. Vēl vairāk: nobijusies no zemnieku

vēlēšanās pāriet «krievu ticībā», luteriešu baznīca Vidzemē uzsāka ne vien valdošās baznīcas, bet arī visa krieviskā zākāšanas atklātu kampaņu. Ja arī latviešu zemnieku apziņā šī zākāšana atbalsojās kā pareizticības labākā reklāma, tomēr tā ne tikai skāra valdošās baznīcas jau tā ne visai augsto prestižu, bet bija arī krimināli sodāma. No kriminālsodiem gan mācītājus pasargāja vācu baronu ietekme ne vien vietējās tiesu un administratīvajās iestādēs, bet arī cara galmā. Pat Pēterburgas ietekmīgajai krievu, t. s. nacionālajai partijai, kura noteikti uzstājās pret vācu baronu privilēģijām Baltijā, par šī novada ciešāku, organiskāku iekļaušanu Krievijas impērijā, bija jānogaida, kamēr pienāks izdevīgs brīdis. Nogaidīja arī pareizticīgo baznīca, pakāpeniski veicot nepieciešamos sagatavošanas darbus. Par bīskapa Irinarha pēcteci Rīgā kļuva bīskaps Filarets (Gumiļevskis), bijušais Garīgās akadēmijas rektors, baznīcas vēsturnieks, savam laikam izglītots, izveicīgs baznīcas darbinieks. Pleskavas eparhijas garīgajā seminārā audzēkņiem deva minimālas zināšanas latviešu, igauņu valodās. Iespējams, ka latviešu valodā laikus bija sagatavoti arī lūgšanu teksti. 1844. gada 23. novembrī nomira žandarmu šefs A. Benkendorfs, cara Nikolaja I un Baltijas muižniecības uzticības persona. 1845. gadā Vidzemes ģenerālgubernatora amatā vācieti Pāleni nomainīja Golovins — kareivīgs krievu ietekmes nostiprinātājs Kaukāzā, turklāt dedzīgs pareizticīgais, reliģiski misticiskā virziena piekritējs. Savā gada pārskatā jaunais ģenerālgubernators ziņoja: «Stingri apsargājot savu vācu nacionālismu, vietējie muižnieki gribētu, lai visai Baltijas piekrastei būtu vācu raksturs. Ieraduši no laika gala zemniekus uzskatīt par savu pilnīgu īpašumu, viņi zemnieku pāriešanu pareizticībā cenšas nostādīt par sacelšanos pret pastāvošo kārtību, par dumpi. Un tiešām, pārtrūkstot šai pēdējai garīgai saitei, kas

tagad vēl saista muižniekus ar vietējiem zemniekiem, vācieši, kas sastāda uz vietas tikai vienu trīspadsmito daļu, nokļūtu izolēto un ienīsto ienācēju — svešinieku stāvoklī. Šādai pārmaiņai varētu būt liktenīga nozīme Baltijas piekrastē...

Lai kavētu vietējo zemnieku pāriešanu pareizticībā, vietējā vācu vara ir darījusi daudz vairāk, nekā pieļauj likums. Pielietoti visi līdzekļi. Bet šai kustībai ir dziļas saknes. Seit, no vienas puses, izpaužas muižnieku tieksme paturēt savā pilnīgā verdzībā vietējos iedzimos, no otras puses, vietējo iedzimto dziļais naidis pret nežēlīgiem kungiem, bargo iekarotāju pēcnācējiem, un tieksme pārraut visas garīgās saites ar tiem cerībā atsvabināties no svešinieku virskundzības. Tā kā zemes pārvaldīšanas orgāni visi šeit atrodas vācu muižniecības rokās, tad tie pabalsta tikai vācietības intereses un aizkrusto visus ceļus, pa kuriem vietējo iedzimto sūdzības par pārestībām un ne taisnībām varētu nonākt līdz augstākai valsts varai. Savā nopiestajā stāvoklī latvieši un igauņi cer jel pareizticīgo garīdzniekos atrast sev aizstāvjus pret vācu varmācībām. Vācu garīdzniecība izturas pret latviešiem un igauņiem tīri tāpat kā muižnieki. Šajos apstākļos meklējams iemesls, kāpēc vietējie iedzimitie tik neatlaidīgi tiecas pārmainīt ticību. Nekādiem ārējiem musinājumiem šeit nav bijusi vieta. Ne ar kādiem ārējiem musinājumiem šāda neatlaidīga kustība nav izsaukama.»²³ Tātad — cara administrācijas augstākais pārstāvis Vidzemē redzēja, apzinājās kustības sociālos un politiskos motīvus, zemniecības naidu pret vācu muižniekiem, centienus apvienoties ar krievu tautu, lai izrautos no baronu jūga. Tomēr, šķiet, J. Golovins pārlieku kategoriski noraidīja «ārējos musinājumus». Kāpēc tieši šajā laikā, kā atzīmēja notikumu laikabiedrs J. Līcis, «latvieši sāka vairāk, kā papriekš, tuvoties krieviem, interesēties par viņu dzīvi, ieskatīties viņu ticībā, salīdzināt to ar savu

ticību...»²⁴? Kāpēc tieši šajā laikā latvieši «atcerējās», ka pirms luterisma, pirms katolicisma viņu senči bija iepazinušies ar pareizticību? Kā liecina J. Līcis, latviešu iedzīvotāju masu apziņā nostiprinājās pārliecība, «ka pasaulē neesot ļaužu labāku par krieviem, neesot ļaužu sliktāku, lepņāku, bezkaunīgāku, kauslīgāku, netaisnāku par vāciešiem».²⁵ Un zīmīgi — jau toreiz tikai latviešu tautas interešu nodevēji vagari — uzticami muižas sulaiņi — piebalsoja vāciešiem: «Mācītāji, muižnieki, vispār vācieši un apvācotie latvieši (tā saucamie «mērkaži») par krieviem vienmēr runāja kā par žūpām, zagļiem, pagāniem, elka kalpiem,»²⁶ — nievāja viņu ticību. Ne velti šo kārklu vāciešu, «mērkažu» tradīciju tik ļoti cenšas iedzīvināt reakcionārā latviešu buržuāziskā emigrācija arī mūsdienās. Pretkrievu propagandai Latvijas vēsturē ir savas saknes. Tās cieši saistītas ar vācu muižniecības un vāciskā luterisma cīņu pret latviešu darba tautas atbrīvošanās kustību, ar vācu bruņinieku tradīciju mantinieku centieniem paturēt latviešu tautu savā ietekmē. Latviešu zemnieks visumā pareizi novērtēja luteriešu mācītāju pretkrievu propagandu: tieši šī propaganda lielā mērā izpildīja «ārējā musinājuma» lomu, tikai pastiprinādama centienus bēgt no luteriešu baznīcas, no muižnieciskā vāciskuma garīgās ietekmes.

Pāreja pareizticībā bija vispirmām kārtām protests pret luterismu. Šī protesta uzliesmojumu sekmeja arī mācītāju «tīri reliģiskā» aktivitāte: 1841. gada nobiedēti, latviešu zemnieku garīgie vagari nolēma vēl stingrāk kontrolēt brāļu draudžu saiešanas. Mācītāju sinode 1843. gadā pamudināja luteriešu draudžu ganus sīkumaini kontrolēt hernhūtiešu darbību, ierobežot to garīgo patstāvību. Vācu muižniecības algotņi talāros labi saprata, ka brāļu draudžu saiešanas ir kļuvušas arī par savdabīgu latviešu zemniecības politiskas organizācijas formu. Šo

hernhūtiešu darbības izpausmi muižnieciskā luteriešu baznīca nolēma iznīdēt līdz saknēm. Starp centīgākajiem luteriešu draudžu mācītājiem un hernhūtiešu aktīvu sākās nemitīgu sīku sadursmju laiks. Spēku samērs nebija līdzīgs: kaut arī hernhūtieši protestēja, baznīca jūtami sašaurināja saiešanas. Turīgākie māju saimnieki, kuri centās iztapt muižas un mācītājmuižas īpašniekiem, lai nodrošinātu sev labvēlīgākus nomas līgumus, sāka vai nu atrauties no brāļu draudžu darbības, vai arī bija gatavi kompromīsam ar luteriešu baznīcu, bija gatavi pieņemt tās kontroles pastiprināšanos brāļu draudzēs. Pašā brāļu draudzē nebija vienprātības, taču ideju par pāriešanu pareizticībā hernhūtieši visumā uzņēma atsaucīgi, cerot, ka draudžu iekšējā dzīvē nekas daudz nemainīsies. Līdz šim brāļu draudžu kustība bija attīstījusies luteriešu baznīcas ietvaros, bet tagad tā turpinās savu gaitu pareizticīgo baznīcā. Patiesībā dogmatiskā, tīri reliģiskā puse zemnieku masām bija vēl miglaināka, neskaidrāka nekā «siltā zeme Jeiska»...

J. Līcim var piekrist: luteriešu «mācītāju aklais niknums... pats stumtin iestūma ernūterus pareizticīgo draudzes vārtos, kas vieni tik bija priekš viņiem atvērti».²⁷ Piemetināsim: iestūma nesagatavotus, ar vājām priekšzināšanām par «ķeizara ticību». Tiesa, arī luterticības dogmas latviešu zemnieki zināja vāji, ne visai labprāt pildīja katķisma klausas. Drīzāk jau luteriešu baznīcas zākātie hernhūtiešu tētiņi iepazīstināja savus piekritējus ar luteriešu ticības mācību.

Viens no populārākajiem hernhūtiešu sludinātājiem Vidzemē bija Dāvids Balodis. Madlienas draudzes mācītāja intrigu dēļ muižas īpašnieks viņam bija uzteicis nomas līgumu. Pārcēlies uz Rīgu, D. Balodis atklāja lūgšanas namu t. s. Pēterburgas priekšpilsētā. Taču arī te luteriešu mācītāji viņu neatstāja mierā. Jāņa baznīcas mācītājs J. Treijs denuncēja

policijai hernhūtiešus: savās lūgšanu sapulcēs tie musinot uz dumpi. Lūgšanas namu policija slēdza. «Kad Balods un viņa piekritēji dabūja to zināt, tad viņi sapulcējās uz padomi, parunāja, apsprieda savu stāvokli un nolēma, ka viņiem vairs nekas cits neatliek kā visiem pāriet krievu ticībā.»²⁸

Tā 1845. gada pavasarī svētā Alekseja (tagad — katoļu Marijas-Magdalēnas) baznīcā Rīgā notika D. Baloža un viņa hernhūtiešu draudzes locekļu (kopskaitā apm. 100) uzņemšana krievu pareizticīgo baznīcā. Ceremoniju vadīja pats Rīgas vikārbīskaps Filarets. Dāvids Balodis kļuva par pirmo zināmo latvieti — pareizticīgo priesteri (iespējams, ka latviešu garīdznieki izplatīja pareizticību XI—XII gadsimtā).

Šis notikums atbalsojās visā Vidzemē. Latviešu zemnieki masveidā demonstrēja gatavību pāriet «ķeizara ticībā». Dzimtbūšanas un kļaušu laika verdzinātais zemnieks, kā pamatoti atzīmēja J. Līcis, vēl nebija paguvjis iemācīties atšķirt jēdzienus «atļauts» un «pavēlēts». Konstatācija, ka pāriet pareizticībā ir atļauts (lai arī ar visai sarežģītas procedūras grūtībām), masu apziņā atbalsojās kā pavēle: vēl jo vairāk pēc pazīstamā brāļu draudžu darbinieka D. Baloža pārejas. Gan mūžsenais naidis pret muižu un tās interešu aizstāvjiem mācītājiem, gan naivā ticība «labajam caram», kurš, iespējams, savus ticības brāļus efektīvāk aizstāvēs pret vācu muižnieku patvaļu, lika zemniekiem, pārvarot muižas, baznīcas un vietējās administrācijas liktos šķēršļus, «pierakstīties» — sastādīt sarakstus par tiem, kas vēlas mainīt ticību. Ģenerālgubernatora J. Golovina pareizticībai labvēlīgā nostāja šoreiz atvieglāja konversijas kustību, kas drīz vien kļuva par vispārēju sensāciju, atbalsojoties tālu aiz Krievijas robežām. Pāreja pareizticībā notika lavīnveidīgi: darbodamies jaundibinātajā Ļaudonas pareizticīgo draudzē, D. Balodis īsā laikā pievērsa pareizticībai 10 tūkstošus

zēmiņu. 1846. gadā Vidzemes guberņā radās 34 pareizticīgo draudzes: 18 no tām — latviešu, 16 — igauņu daļā. Pēc luteriešu baznīcas vēsturnieka L. Adamoviča datiem, 1846. gadā pareizticībai pievienojās 32 803, bet 1847. gadā — pat 54 582 personas. «1843. gada beigās Filareta pārzināšanā sastāvēja 25 draudzes ar 20 686 draudzes locekļiem, bet 1848. gada beigās Filarets jau pārzināja 98 draudzes ar 138 416 draudzes locekļiem,» atzīmē pareizticīgo vēsturnieks.²⁹ Luteriešu baznīca — vācu muižniecības galvenais ideoloģiskais balsts — draudēja sagrūt. Muižniecība apsūdzēja ģenerālgubernatoru J. Golovinu dumpinieku, nemiernieku atbalstīšanā, prasīja, lai valdība ar karaspēku apspiež zemnieku kustību, kura tikai maskējas reliģijas ietērpā. Cars Nikolajs I neslēpa savu sašutumu par Vidzemes ģenerālgubernatora neizdarību, iztapšanu zemnieku kustībai. J. Golovinam nācās atstāt ģenerālgubernatora posteni, kurā iecēla kņazu A. Suvorovu. Jaunais ģenerālgubernators atklāti deklarēja, ka aizsargās vācu muižniecības intereses. Konversijas kustību ierobežoja, gan sarežģītot pareizticības pieņemšanas procedūru, gan neliekot šķēršļus luteriešu baznīcas un vācu muižniecības pretdarbībai.

Tika ieviests īpašs formulārs,³⁰ kuru pareizticības tīkotājam bija jāiekaļ no galvas un jāparaksta ne tikai pareizticīgo garīdznieka, bet arī vietējās vācu varas pārstāvja klātbūtnē, turklāt pašu uzņemšanu pareizticībā veica tikai pēc 6 mēnešu ilga «pārdomu» laika: šo laiku luteriešu mācītāji, vietējie muižnieki izmantoja, lai piespiestu latviešu zemnieku atteikties no pārejas pareizticībā, «atgādinot» viņa daudzējādo atkarību no muižas. Šis savdabīgais filtrs aizkavēja mazdūšīgos, bet sevišķi — turīgākos zemniekus, kuriem bija ko zaudēt. Turklāt zemniecības revolucionārais demokrātisms, kas šajā kustībā izpaudās reliģiska protesta formā, daudz spēcīgāks, konsekven-

tāks bija tieši vistrūcīgākajās aprindās. «... Zemnieku lielums, kas bija pārgājuši pareizticībā, piederēja pie kalpu un iebūviešu šķiras,» liecina J. Līcis.³¹ Māju nomniekus muiža varēja ietekmēt daudz efektīvāk. «Pareizticīgiem muižnieki liedzās dot zemi strādāšanai, dzina laukā no vietām — mājām, kuras tie jau bija kopuši no paaudzes paaudzē... Pareizticīgos apkrāva ar smagām klaušu nastām. Kā par izsmieklu, no pareizticīgajiem tika piedzītas arī visas nodevas un sieciņi luteriešu mācītājiem par labu. Bada un asa trūkuma gadus pareizticīgiem ne tikai netika parādīta nekāda pretimnākšana no muižas puses, bet tīši tos gadus mēdza piedzīt no viņiem arī iepriekšējo gadu parādus. «Ja tu nebūtu pārgājis pareizticībā, varētu pagaidīt,» — tā pareizticīgiem parasti bija jādzird muižā. Kas atteicās no pareizticības, tiem pretimnāca. Vagaru pātagas darba laikā vispirms atrada pareizticīgo muguras. Muižās pērieni visbiežāk piemeklēja pareizticīgos. Nekādos muižas amatos pareizticīgie netika celti... Kad nāca rekrūšu vervēšana, pirmā kārtā pareizticīgie tika nodoti «krievos». «Lai tuvāk iepazīstas tur ar savu «krievu ticību,»» mēdza ironizēt lielkungi. Pareizticīgos mēdza visādi piesmiest i paši lielkungi, i viņu muižu varas vīri,» — tā pareizticīgo latviešu pirmgājēju likteni attēloja A. Pommers.³² Ja sākotnēji — 1845.—1846. gadā baznīcas un muižas pretdarbība tikai nostiprināja zemnieku spītu, tieksmi pāriet pareizticībā, tad 1847.—1848. gadā jau sāka izpausties pagurums, ko sekmēja arī cara administrācijas politika — bailes no revolūcijas rēga, kas klīda Eiropā. Revolūcijai Rietumeiropā vēršoties plašumā, pāriēšana pareizticībā Vidzemē jau bija noslāpēta, zaudējusi masveidību. Zemnieki pašu pieredzē pārliecinājās, ka ar pāreju «cara ticībā» gaidītā, cerētā aizstāvība pret vācu muižniecības patvaļu nav nākusi.

Pareizticīgo baznīca Latvijā tomēr nostiprināja sa-

vas pozīcijas. 1850. gadā Rīgas vikariātu atdalīja no Pleskavas eparhijas, pārveidoja par patstāvīgu eparhiju, kuras pārziņā bija Vidzeme un Kurzeme. Eparhiju pārvaldīja Rīgas un Jelgavas arhibīskaps ar tai pašā gadā izveidotās garīgās konsistorijas starpniecību.* 1865. gadā Rīgas eparhijas pārziņā nodeva arī Igaunijas teritoriju. 1851. gadā Rīgā sāka darboties Rīgas pareizticīgo garīgais seminārs, kurā latviešu un igauņu valodas bija obligāti mācību priekšmeti. Ievērojamu vietu vēstures kursā ierādīja latviešu un igauņu tautu vēsturei. Jau bīskaps Filarets sarakstīja brošūru «Vai no austrumiem vai no rietumiem vidzemniekiem papriekšu ir atspīdējusi Kristus gaisma». 1850. gadā latviešu valodā izdeva katķismu pareizticīgajiem, bet 1856. gadā latviešu un igauņu valodās sāka iznākt žurnāls «Dievbijības Skola». Garīga satura literatūru latviešu valodā izplatīja bez maksas.

Pareizticības ietekmi sekmēja draudžu skolu un pagastskolu tīkls. Jau 1866. gadā Rīgas eparhijas pārziņā bija 107 draudzes un 252 pagastskolas, kurās sākotnēji, līdz 80. gadu beigām, pasniedza latviešu valodā. Krievu valoda bija tikai viens no mācību priekšmetiem. 1870. gadā Rīgā sāka darbu Baltijas skolotāju seminārs, kurā sagatavoja skolotājus pagastskolām. Skolās iekārtoja bibliotēkas. Pareizticības misiju interesēs plaši izmantoja arī latviešu tautas kora dziedāšanas tradīcijas. Gan skolās, gan draudzēs organizētie kori rikoja priekšnesumus tautai.

Masveida pāreja pareizticībā Vidzemē atsedza luteriešu baznīcas nepievilcīgo lomu latviešu tautas garīgajā dzīvē. Cariskajā Krievijā valdošā pareizticība izrādījās konkurences spējīga ar «europeisko»

---

* Šeit un turpmāk par pareizticīgo baznīcas organizāciju sk. piezīmi 150. lpp.

luteriešu baznīcu, kura zaudēja, pēc L. Adamoviča aprēķiniem, 120—125 tūkstošus dvēseļu. Latviešu zemnieka sociālais protests reliģiskajā ietērpā skaļi atbalsojās ne vien visā Krievijā, bet arī Eiropā: «rietumu» kultūras ietekme izrādījās vājāka par arhaisko, cara patvaldības jūgā smokošo «austrumu» pareizticību. Cenšoties slēpt savu negodu, luteriešu baznīcas apoloģēti turpmākajos gadu desmitos mēlnesīgi taisnojās, ka tas esot skaidrojams ar cara administrācijas spiedienu. Bet grandiozās kustības laikā šī spiediena taču nebija — drīzāk jau bija šīs kustības tīša bremsēšana. Gadu simteņu laikā vietējā baznīca nespēja iesakņoties masu apziņā. Reliģiskie meklējumi pēc «pagānisko» ieražu atmešanas latviešu zemniekiem saistījās ar brāļu draudzi, ar pareizticību, vēlāk — arī ar baptismu.

Latviešu masveida pāreja «krievu» ticībā lika beidzot sarosīties arī luteriešu baznīcai, veltīt lielāku uzmanību tīri reliģiskajai ietekmei uz latviešu «bau-riem», slēpt savu nepatiku pret šo «zemāko rasi» vai pat pastiprināt turīgāko zemnieku pārvācošanu. Pareizticīgo konkurence reliģiskā mierinājuma tirgū lika luteriešu baznīcai mēģināt pastiprināt, uzlabot šavas darbības metodes. Pēc tam kad pareizticīgo baznīca savas ietekmes nostiprināšanai sāka veidot draudžu skolu tīklu (jau 1848. gadā Vidzemē bija 16 pareizticīgo draudžu skolu), luterisma interesēs skolu aktīvāk sāka izmantot arī vācu muižniecība un mācītāji.

Arī pareizticīgo baznīca ņēma vērā luteriešu baznīcas bēdīgo pieredzi — no paša sākuma tā gādāja par latviešu un igauņu tautības priesteru un skolotāju, draudzes aktīvistu sagatavošanu. 1847. gadā Rīgā sāka darboties «Latviešu un igauņu garīgā skola», bet 1851. gadā — Rīgas garīgais seminārs. So skolu absolventi guva iespēju strādāt ne tikai par priesteriem, skolotājiem, bet arī valsts dienestā.

Semināru beigušie varēja turpināt izglītību augstskolās. Bezmaksas mācības un uzturu semināra internātā trūcīgākajiem garantēja stipendiju sistēma. Tādējādi — abu baznīcu konkurence tīri reliģiskajā laukā gan deva latviešu zemniekiem apšaubāmus «debesu labumus», bet šī pati konkurence izglītības laukā vērtējama pozitīvi. Neraugoties uz reakcionāriem strāvojumiem un to īpašajām konfesijālajām nianšēm Latvijas apstākļos, izglītības līmeņa celšanās pavēra plašākus apvāršņus latviešu tautas garīgajai dzīvei, radot priekšnoteikumus arī kritiskai attieksmei pret baznīcu.

Kad muižas ekonomiskās sankcijas, mācītāju sistemātiskais terors, ieraduma, inerces spēks un vilšanās «cara ticībā» lika latviešu «jaunpareizticīgajiem» meklēt ceļu atpakaļ uz luteriešu baznīcu, sākās jaunas nedienas. Cariskās Krievijas likumi nepieļāva «atkrišanu» no valdošās reliģijas — pareizticības. Taču luteriešu mācītāji visai organizēti ignorēja likumu, sniedza garīgos pakalpojumus pareizticīgajiem, plaši reklamējot «pazudušo dēlu» atgriešanos. Vietējā administrācija 60.—70. gados caur pirkstiem skatījās uz šīm luteriešu mācītāju izdarībām. Kā atzīmē L. Adamovičs, 1865.—1885. gadā pareizticīgās vai jauktās laulībās dzimušie 6770 bērni tika kristīti pēc luteriska rituāla un 5391 jaunieši, kas bija reģistrēti pareizticīgo draudžu sarakstos, tika iesvētīti luteriešu baznīcās.

Ar ko izskaidrojama «jaunpareizticīgo» atgriešanās luteriešu baznīcā? Protams, sava nozīme bija arī reliģiskiem motīviem: ja radnieku, draugu vairākums bija palicis luteriešu baznīcas aprūpē, tad draudžu mācītāju uzkūditie «misionāri» centās ietekmēt «atkritēju». Pareizticībā pārgājušie jutās kā citticīnieki, tradicionāli tiekoties ar tuviniekiem kapu svētkos, ģimenes godos. Taču reliģiskiem motīviem nebija izšķirošās nozīmes. Vietējā muižniecība parū-

pējās plaši izreklamēt cara negatīvo nostāju pret straujo pāriešanu pareizticībā. Cirkulēja baumas, ka 1849. gada agrārie likumi došot iespēju iegūt zemi vienīgi luterticīgajiem. Šīm baumām labvēlīgu vidi radīja vācu muižnieku praktizētā pareizticīgo saimnieku izraidīšana no nomas mājām. Sākoties māju iepirkšanai, muižnieki priekšroku deva «savas» ticības zemniekiem. Pareizticīgajam saimniekam-rentniekam muiža uzspieda arī baznīcas desmitās tiesas (siecīņu) maksājumus luteriešu baznīcai. Bez tam — pret pareizticību mācītāji organizēja īstu «krusta karu» vietējā sabiedriskajā domā: «Pareizticību ķengāja visur, kur bija vācu dzīvie spēki un šiem spēkiem padotie kalpi, kā muižās, vāciem padotās baznīcās un skolās, vācu vadītās iestādēs, vāciem piederošos krogos, dzirnavās utt. Vietējai vācu bruņinieku varai ne ar ko tā nevarēja izpatikt kā ar pareizticības ķengāšanu un apkarošanu,» — tā 50. gadu «garīgo» atmosfēru raksturo A. Pommers.³³ Jāpiebilst, ka šajā laikā jau radās arī savi «kārķļu vācieši», savi «herr Švaukstē»*, kuri, izdabādami muižai, ķengāja pareizticību, visu krievisko.

Tādi bija «atkrišanas» cēloņi, kas 50.—60. gados radīja aptuveni 30 000 lielu starp pareizticību un luterismu stāvošu ļaužu grupu: formāli pareizticīgie — viņi izmantoja luteriešu mācītāju garīgos pakalpojumus (protams, maksājot arī siecīņus, nodevas luteriešu baznīcai). Daudzi to darīja «mīlā miera labad», visai vienaldzīgi izturēdamies pret abām baznīcām. Šo latviešu zemnieku nostāju, «galēju reliģisku iecietību un pat indiferentismu reliģijas lietās», ar satraukumu atzīmēja Vidzemes gubernators 1885. gadā: «...viņi pamazām pilnīgi zaudē reliģiskās jūtas un kļūst par ateistiem.»³⁴ Gubernatora pārskatā, iespējams, krāsas bija sabiezinātas. Tomēr

---

* Personāžs brāļu Kaudzišu romānā «Mērnieku laiki».

vēlāk, gadsimtu mijā, ateisms izplatījās tieši tajos pagastos, kuros pareizticīgās baznīcas sadursme ar luteriešu baznīcu bija sevišķi sīksta, ilgstoša. Latviešu zemnieks, par kura dvēseli cīnījās abu baznīcu darbinieki, guva iespēju dzīves pieredzē pārliccināties, ka pareizticība ir tikai mazākais ļaunums. Savstarpējie baznīcu kari nebūt necēla reliģijas prestižu.

Tajā pašā laikā notikumi 80. gados liecināja, ka iedzīvotāju masas joprojām krievu pareizticīgo baznīcā saskata līdzekli vācu muižniecības privilēģiju, patvaļas ierobežošanai. Pat pēc vietējās administrācijas gadu desmitiem ilgas iztapības muižniecībai, luteriešu baznīcai, senatora Manaseina revīzija Baltijā (1882. gadā) atkal viesa cerības latviešu zemniecībā, ka beidzot vācu privilēģijām pienāks gals. Atkal izplatījās baumas, ka, pārejot pareizticībā, varēs vieglāk īstenot sapni par «savu kaktiņu, savu stūrīti zemes». Turklāt pareizticība Latvijas apstākļos bija daudz latviskāka, daudz demokrātiskāka nekā vāciskais luterisms. Baltvācu un latviešu kārkļu vāciešu radītā leģenda par pareizticību kā pārkrievošanas ieroci ir stipri vien pārspīlēta. Nacionālās pašapziņas veicināšanai objektīvi daudz vairāk deva pareizticīgo baznīcas organizētās draudzes un pagasta skolas, īpaši 60.—70. gados, pirms valdība, bet nevis baznīca tām uzspieda pārkrievošanas kursu. Sacensībā ar vācisko luterismu pareizticīgo baznīca misiju interesēs bija akcentējusi savu tuvību latviešu zemniekam, nereti — pat zemniecības revolucionārajam demokrātismam, ciktāl tas bija vērsts pret vācu muižniecību, ciktāl tas pauda tieksmi kopā ar krievu tautu atbrīvoties no tradicionālās vācu ietekmes. Šī zemniecības revolucionārā demokrātisma atbalsis skaidri saklausāmas pat priestera J. Līča (Indriķa Straumīša) rakstos, kur nu vēl latviešu pareizticīgo — zemniecības trūcīgāko slāņu masās! Senatora Manaseina revīzijas gaitā zemniecības plašu masu

apziņā no jauna radās cerība vājināt vācu muižniecības kundzību ar pāriešanu pareizticībā. 1882.—1887. gadā Rīgas pareizticīgo eparhijā iekļāvās 15 652 latviešu un igauņu zemnieki. Šoreiz pievienošanās pareizticībai skāra arī Kurzemi, kur pareizticībai 1885. gadā pievienojās 1173, 1886. gadā — 1081, 1887. gadā — 305 cilvēki.³⁵ Arī pēc tam pāreja pareizticībā turpinājās: ne mazāk par tūkstoši jaunu «dvēseļu» no citām konfesijām katru gadu pievienojās pareizticīgo draudzēm. Mazinoties vācu muižniecības iespaidam tiesu un administratīvajās iestādēs, vairojoties zemnieku izpirkto māju skaitam, saruka arī «starp konfesijām» esošo skaits — aizvien mazāk pareizticīgo izteica vēlēšanos atgriezties luteriešu baznīcā. Nebūt nenoliedzot pārkrievošanas tendenču izpausmes, kas 90. gados lielākā vai mazākā mērā skāra arī pareizticīgo baznīcas darbību, jāatzīst, ka latviešu zemnieki atbalstīja vācu iespaيدا mazināšanos. Pretēji baltvācu un ortodoksālo luteriešu vēsturnieku patvaļīgajiem spriedelējumiem par pārkrievošanas politikas sekmēto pāreju pareizticībā, drīzāk gan masveidīga pāriešana pareizticībā, tautas naida un brīvības centienu gadsimtos izauklētais pretvācu noskaņojums ļāva cara administrācijai cerēt, ka pārkrievošana kā pretlīdzeklis pārvācošanai konkrētajos Baltijas apstākļos var dot valdībai vēlamos rezultātus. Turklāt 1885. gada skolu reforma, atceļot luteriešu baznīcas ietekmi tajās, ieviešot jaunas mācību programmas, objektīvi mazināja pārvācošanas iespējas, iedragāja vācu baronu un mācītāju plānus patūrēt latviešus «arāju tautas» līmenī. Neraugoties uz pārkrievošanu, tieši no vācu ietekmes atbrīvotā skola sagatavoja nacionālās inteliģences kadrus. Latviešu tautības priesteru augošais īpatsvars pareizticīgo draudzēs piespieda arī luteriešu baznīcu iecietīgāk raudzīties uz latviešu tautības mācītājiem. Vai luteriešu draudžu latviešu ticīgo protestus pret vācu

ielikteņiem mācītājiem, protestus, kas gadsimta beigās reizēm izvērās atklātās nemiera demonstrācijās mācītāju ievēšanas (introdukcijas) svinību laikā (baznīcas ieejas aizsprostošana, nepārtraukta garīgu dziesmu dziedāšana utt.), zināmā mērā netieši neinspirēja pareizticīgo draudžu ietekme? Vai tā ir vienkārši nejaušība, ka luteriešu baznīcēnu protesti pret muižnieku patronātu draudzēs visasāk izpaudās tieši Vidzemē, apvidos, kur darbojās latviešu pareizticīgo draudzes?

Pārkrievošana (tendenciozi, pārspīlēti attēlota baltvācu un latviešu buržuāziskajā historiogrāfijā) objektīvi ierobežoja pārvācošanas iespējas. Trūcīgās zemniecības sociālais protests, lai arī ievirzīts neauglīgajā reliģiskā protesta formā, pat 1905. gada revolūcijas cīņu ugunīs atstāja savu ietekmi uz pareizticīgo baznīcas raksturu Latvijā.

Masveidīgā pāreja pareizticībā stipri vien iedragāja luteriešu baznīcas pozīcijas, vācu muižniecības idejisko ietekmi. Plašas tautas masas guva iespēju tuvāk iepazīt, «svērt un par vieglu atrast» dažādas kristiešu konfesijas. Abu baznīcu sāncensība izglītības sistēmā, neraugoties uz dažādām nacionāli politiskajām ievirzēm, pavēra nesalīdzināmi plašākas iespējas apgūt zināšanas, iepazīties ne vien ar reakcionārajiem, bet arī ar revolucionāri demokrātiskiem strāvojumiem kaimiņtautu kultūrā. Zīmīgi, ka Dāvida Baloža dēls Pēteris Balodis (1839—1918) kļuva par materiālistu un ateistu, revolucionāro demokrātu.³⁶ Daudzu pareizticīgo latviešu dzīves ceļi bija līdzīgi. Viņi nesa sevī kristīgās lēnprātības ideoloģijas nenoslāpētu naidu pret vācu muižniecību, paužot zemniecības, bet īpaši bezzemnieku, kalpu revolucionāro demokrātismu. Pareizticīgo baznīca, īpaši pēc tam, kad 80.—90. gados arī Baltijā tā sāka faktiski baudīt valdošās baznīcas privilēģijas, nebūt ne ar kristīgu lēnprātību izturējās pret vāciskā luterisma

centieniem uzturēt pretkrievu garu «īsteni ticīgajos» luteriešos, kārklu vāciešos. Pareizticības misiju šauri konfesionālajās interesēs veiktā vācu «kungu baznīcas» kritika objektīvi palīdzēja uzturēt revolucionāru noskaņojumu, neaizmirst ne tikai pareizticības pionieru «krusta ceļu» XIX gadsimta 40. gados, bet arī vācu muižniecības lomu latviešu tautas verdzināšanā. Lai cik paradoksāli tas nebūtu, objektīvi krievu pareizticīgo baznīca — cara patvaldības uzticamākais sargs — Latvijas konkrētajos apstākļos 1905. gada priekšvakarā neviļus, neapzināti kļuva par netiešu revolūcijas sabiedroto. Latviešu progresīvie tautskolotāji, kuri prasmīgi izkopa gan savu audzēkņu nacionālo, gan šķirisko pašapziņu, izauga galvenokārt ne jau nu Vidzemes muižniecības izveidotajos skolotāju semināros. Tikai pēc Latvijas skolu atbrīvošanas no vācu muižniecības un luteriešu mācītāju ietekmes (1885. gadā) skolotāji — bijušie muižas un baznīcas kalpi — kļuva par tautskolotājiem, par pašai dziedīgiem «tautas strādniekiem» (P. Stučka). Starp tiem bija arī Rīgas pareizticīgo garīgā semināra bijušie audzēkņi. Kā atzīmē Latvijas skolu vēsturnieks J. Anspaks, «šī jaunā tautskolotāju paaudze, kas 90. gados mācās valdības skolotāju (semināra — Z. B.) un garīgā semināra klasēs, nonāk visciešākajā saskarsmē ar marksismu, dodot veselu plejādi Latvijas revolucionāro tautskolotāju».³⁷

PAREIZTICĪGO BAZNĪCA 1905. GADA REVOLŪCIJĀ LATVIJĀ

Kāpēc 1905. gada revolūcijas vētra, kura gandrīz vai pilnīgi sagrava luteriešu baznīcas ietekmi, praktiski neskāra vietējo pareizticīgo baznīcu? Daļēji atbildi uz šo jautājumu jau deva iepriekšējā pusgadsimta vēsture: latviešu trūcīgās zemniecības un

laukstrādnieku masveidīgais pieplūdums pareizticīgo baznīcā būtiski saistīja rokas reakcionāriem talāros. Pareizticīgo draudzes ganam, kura ienākumos visai nozīmīgu vietu ieņēma ticīgo labprātīgi ziedojumi, ar draudzes noskaņojumu bija jārēķinās daudz vairāk nekā mācītājmuižas ienākumu, baznīcas «siecīņu» nodrošinātajam luteriešu mācītājam. Sava loma noteikti bija arī misiju interesēm: baznīcu demonstrācijas luteriešu dievnamos, mācītāju izraidīšana no draudzēm, bet revolūcijas apspiešanas posmā luteriešu mācītāju atklātā sadarbība ar «melno sotņu» ļāva cerēt, ka atkal jauni luterticīgo tūkstoši būs gatavi mainīt savu ticību. Pareizticīgo garīdzniecība uzticami pildīja savu sociālo funkciju — centās atturēt iedzīvotājus no revolucionāras kustības, taču vienlaikus bija spiesta iestāties arī par savas draudzes locekļiem, kuri masveidīgi bija iesaistījušies revolucionārajā kustībā, aizstāvēt tos pret soda ekspedīciju zvēriņām tad, kad vācu muižnieku un luteriešu mācītāju ietekmē un pēc viņu norādījuma «melnā sotņa» izrēķinājās ne vien ar revolucionāriem, bet arī ar visiem tiem, kuri pagātnē bija «nogrēkojušies» pret vācu muižniecību un luteriešu baznīcu. Starp pareizticīgajiem, īpaši starp tautskolotājiem, pat vietējiem ierēdņiem — tādu nebija mazums.

Kad revolūcijas iebiedētais cars 1905. gada oktobrī «dāvāja» ierobežotu sirdsapziņas brīvību, pieļaujot pāreju citā ticībā arī no valdošās — pareizticības, vietējam bīskapam bija jāgādā par to, lai «atkrišana» no baznīcas nekļūtu masveidīga. Pārāk klaja sadarbība ar reakciju vājināja baznīcas ietekmi masās — šo patiesību uzskatāmi demonstrēja vietējā luteriešu baznīca, arī krievu pareizticīgo baznīcas svētītās melnsimtnieku organizācijas, piemēram, «Krievu tautas savienība», «Ercenģeļa Mihaila savienība», Iekš-krievijas guberņās. Sāncensība ar luteriešu baznīcu revolūcijas apkarošanā ar policejiskām metodēm

grautu vietējās pareizticīgo baznīcas sūri grūti iemantoto «tautas baznīcas», demokrātiskas baznīcas prestižu. Bez tam luteriešu mācītāju centieni ar «melnās sotņas» starpniecību izrēķināties ar «dumpiniekiem» nereti īpaši tendenciozi bija vērsti pret pareizticīgajiem, kuriem mācītāji nepiedeva vecos «grēkus» — atkrišanu no luterticības. Visu šo apsvērumu dēļ kopumā pareizticīgo baznīca Latvijā savā kontrrevolucionārajā aktivitātē ievērojami atpalika no luteriešu baznīcas, jo vairāk tāpēc, ka starp vietējās izcelsmes latviešu tautības priesteriem bija arī tādi, kas klusībā simpatizēja latviešu tautas revolucionārajai cīņai pret vācu muižniecību. Pārskatā par revolūcijas gaitu Rīgas eparhijā arhibīskapam Agafangelam «ar dziļām skumjām» nācās atzīt, ka «atradās nedaudzi garīdznieki, kuri... nebija sava pienākuma un aicinājuma augstumos». ¹ Tiesai tika nodoti priesteri A. Stiprais (Saldus draudze), M. Kārklīšs (Rūjienas), J. Karps (Kokneses draudze). Visus šos priesterus drīz vien atbrīvoja pēc Rīgas un Jelgavas arhibīskapa lūguma. Šie garīdznieki tika apvainoti par revolucionāru atbalstīšanu, aizstāvēšanu pret soda ekspedīciju zvēribām. Kokneses virspriestera J. Karpa (vēlākā Jelgavas bīskapa Jēkaba) «vaina» bija vēl apšaubāmāka — viņam inkriminēja piedalīšanos mītiņā, lai gan faktiski šis «mītiņš» bija izpriecas brauciens laivā pa Daugavu. Šī brauciena laikā dzejnieks K. Skalbe bija jūsmīgi cildinājis popu Gaponu, bet J. Karpam, pēc aculiecinieku vārdiem, šī runa pat nav īsti patikusi. ² Taču arī šāds iegāns tā laika apstākļos bija pietiekošs, lai J. Karpu arestētu. Soda ekspedīciju vadītājiem bija dzirdīgas ausis, vācu muižnieku un luteriešu mācītāju denunciacijas uzklausot.

Jādōmā, ka vācu muižniecības inspirēta bija arī ilggadējā Aderkašu priestera J. Līča nogalināšana 1905. gada 6. septembrī. Ar pseidonīmu Indriķis

Straumītis viņš bija publicējis «Pareizticīgā latvieša piezīmes» (latviešu valodā publicētas 1905.—1906. gadā tikai pēc viņa nāves), kurās atainoja pareizticīgo latviešu sāpju ceļus, atmaskoja luteriešu baznīcas un vācu muižniecības spaidus. J. Līci caur logu nošāva pie vakariņu galda. «Aderkašu iedzīvotāji un tāpat Līča piederīgie vainīgo saskata Aderkašu muižas sargā, pēc tautības prūšu vācietī. Tas to darījis tāpēc, lai krievu valdība ātrāk sūtītu karaspēku muižu apsargāšanai un pret zemniekiem sarīkotu represijas,» atzīmēja pareizticīgo žurnāls.³

Nevar ignorēt rūgšanu pašas garīdzniecības aprindās. Par to rakstīja V. I. Ļeņins 1905. gadā, pamatojot boļševiku partijas prasību par baznīcas šķiršanu no valsts: «Šai ziņā Krievijas revolūcija atrodas sevišķi labvēlīgos apstākļos, jo policejiski dzimtbūtnieciskās patvaldības riebīgais kroņa gars izraisījis neapmierinātību, nemieru un sašutumu pat garīdzniecības vidū. Lai cik iebiedēta, lai cik tumša bija krievu pareizticīgā garīdzniecība, pat viņu tagad uzmodinājusi pērkona dimdoņa, ar kādu sagruva vecā viduslaiku iekārta Krievzemē. Pat viņa pievienojas prasībai pēc brīvības, protestē pret kroņa garu un ierēdņu patvaļu, pret policejisko izošņāšanu, ko uzspieda «dieva kalpiem».»⁴ Jau agrāk V. I. Ļeņins bija atzīmējis arī garīdzniecībā manāmo «tiekšanos uz jaunām dzīves formām», kristīgo sociālistu un kristīgo demokrātu parādīšanos.⁵

Rīgas eparhijā garīdzniecības tiekšanās uz jaunām dzīves formām izpaudās, iespējams, visspilgtāk: tieši Rīgā 1905. gadā notika pirmais eparhijas koncils Krievijā XX gadsimtā. «Progresīvā prese apsveica šo jauninājumu, bet reakcionārā — nosodīja. Tomēr neapšaubāms ir tas, ka šis Agafangela solis bija katoniski pareizs un dziļi lietderīgs. Ap 1905. gadu sabiedriskie un politiskie apstākļi prasīja, lai visi baznīcas spēki tiktu mobilizēti baznīcas dzīves tur-

pmākai izveidošanai un baznīcas interešu aizstāvēšanai,» — tā šo koncilu vērtēja pareizticīgo baznīcas vēsturnieks.⁶ Daudzās Krievijas eparhijās, garīgajos semināros, pat garīdzniecībā atbalsojās šķiru cīņa, dažādu buržuāzijas partiju politiska ietekme; tajā pašā laikā Rīgas un Jelgavas arhibīskaps, sasaucot koncilu, kurā piedalījās visu eparhijas draudžu delegāti — priesteri, psalmotāji, laicīgie pārstāvji no pareizticīgo brālībām —, prata uzklausīt un reālistiski novērtēt padotās garīdzniecības, draudžu aktīva noskaņojumu, saglabāt baznīcas disciplīnu un līdz ar to efektīvāk, vienotāk apkarot revolucionāro kustību draudzēs.

Ar Baltijas ģenerālgubernatora, vācu muižniecības interešu dedzīga aizstāvja un latviešu tautas asiņainā bendes Mellera-Zakomeļska atļauju arhibīskaps Agafangels, ievērojot pareizticīgo iedzīvotāju noskaņojumu, 1906. gada 1. februārī dibināja īpašu komiteju, kas tautā bija pazīstama kā «Glābšanas komiteja». Šīs komitejas uzdevumus uzsaukumā, kas tika publicēts žurnālā «Rīgas eparhijas vēstnesis», Agafangels formulēja šādi: «Turēju par savu virsgana pienākumu — griezties ar savu pazemīgu lūgumu pie zemes galvenā priekšnieka, prasot *likumīgu* aizsardzību *nevainīgiem* revolūcijas sacelšanās notikumos un arī soda mīkstinājumu tiem, kas *savā nezināšanā aizrāvušies vispārējā kustībā* un ņēmuši tanī dalību.» (Pasvītrojumi mani — Z. B.) Uzsaukumā arhibīskaps aicināja priesterus pēc «savas sirdsapziņas un priestera pienākuma un zvēresta» sniegt iespējamu palīdzību nevainīgi cietušajiem «revolūcijas upuriem», lai arī viņi nebūtu pareizticīgi, gādāt par nāves sprieduma atlikšanu, ja priesteris ir pārliecināts par notiesātā nevainību, un nekavējoties ziņot par to savam virsganam.⁷ Bez tam Rīgas eparhijā izveidoja īpašu komiteju «palīdzības sniegšanai tiem, kas cietuši no Baltijas nedienas». Arhibīskaps

pavēlēja visās baznīcās plaši vākt dāvanas šiem cietušajiem.

Mūsdienās pareizticīgo baznīca cenšas šos pasākumus iztēlot kā baznīcas atbalstu revolucionāriem, lai gan faktiski, darbodamās «priestera pienākuma un zvēresta» ietvaros, pareizticīgo baznīca Latvijā palīdzēja noslāpēt revolucionāro kustību, atraut no tās revolūcijas līdzskrējējus, uzturēt ilūzijas par valdošās likumības taisnīgumu. To darīt konkrētajos Latvijas apstākļos, kad soda ekspedīciju teroru vietējā muižniecība izmantoja, lai atriebtos latviešu «dumpīgajai» zemniecībai, nebija grūti. Masu psiholoģijā, īpaši pareizticīgo aprindās, garīdzniecība uzturēja ticību «cara labajiem nodomiem», kurus īstenot traucējot vācu luteriskā muižniecība. Radot iespaidu par baznīcas atbalstu revolūcijas upuriem, vācot dāvanas, ziedojumus viņu atbalstam, pareizticīgo baznīcai izdevās ticīgo sociālo protestu ievadīt reliģiskā protesta neauglīgajā gultnē, pulcēt baznīcās revolucionārās kustības līdzjutējus, lai sprediķos, pamācībās atturētu viņus no «dumpja». Šie pasākumi ļāva pareizticīgo baznīcai netraucēti un sekmīgi izpildīt tradicionālo garīdznieka sociālo funkciju, kuru spilgti raksturoja V. I. Ļeņins: «Visām un visādām apspiedēju šķirām savas kundzības aizsardzībai ir nepieciešamas divas sociālas funkcijas: bendes funkcija un popa funkcija. Bendem jānomāc apspiesto protests un sašutums. Popam apspiestie jāmierina, jātēlo viņiem perspektīvas (to darīt ir sevišķi ērti, negalvojot par šādu perspektīvu «realizējamību»...) par posta un upuru mazināšanos, paliekot šķiru kundzībai, un ar to pašu jāsamierina viņi ar šo kundzību, jāaizvilina viņi no revolucionāras darbības, jāiedragā viņu revolucionārais noskaņojums, jāsagrauj viņu revolucionārā apņēmība.»⁸ Un arhibīskapa Agafangela šķietamā opozīcija ģenerālgubernatoram Melleram-Zakomeļskim tikai sekmēja efektīvāku popa so-

ciālās funkcijas izpildi, maskējot baznīcas patieso vietu šķiru cīņā.

Pārskatā par revolūcijas notikumiem Rīgas un Jelgavas arhibīskaps Agafangels atzīmē: 17. aprīlī, lieldienu dievkalpojuma laikā Mārcienas baznīcā tika palaists balodis ar tam piesietu proklamāciju «Nost patvaldību!». Līdzīgi incidenti bijuši arī Sausnējas, Bērzaunes, Lazdonas u. c. baznīcās. Arhibīskaps īpaši uzteica Mārcienas draudzes priesteri Grīnvaldu, kurš, vīrišķīgi atrazdamies savā postenī, «visiem spēkiem centās vest pie prāta tautu, par ko viņu gandrīz vai sasita». Par «izcilu priestera darbību 1905. g. revolucionārās kustības laikā» arhibīskaps ierosināja apbalvot Grīnvaldu.⁹

Laikā, kad citu eparhiju garīgajos semināros notika nemieri, mītiņi, Rīgas garīgā semināra audzēkņi 1905. gadā sarīkoja patriotisku manifestāciju — gājieni pa Rīgas ielām.¹⁰ Laikā, kad Latvijas lauku draudžu luteriešu mācītāji pārtrauca dievkalpojumus, slapstījās, pareizticīgo draudzēs visumā regulāri notika dievkalpojumi ar visiem aizlūgumiem par caru. Tiesa, dievlūdzēju, īpaši jauniešu skaits krasī saruka: jaunieši piedalījās gājienos, apmeklēja mītiņus, kurus «atskanēja balsis, kas noliedza Dievu, reliģiju, varu». To bija spiests atzīt arī Rīgas un Jelgavas arhibīskaps Agafangels savā 1906. gada 28. novembra ziņojumā sinodes oberprokuroram. Tomēr kā galveno ieroci cīņā pret revolucionāro noskaņojumu, cīņā par pareizticības pozīciju nosargāšanu luterisma un ateisma apdraudētajā Baltijā arhibīskaps minēja tieši... palīdzības organizēšanu «revolūcijas upuriem». Katra pareizticīgo priestera iestāšanās tiem par labu cēlusi baznīcas autoritāti. «Šim faktam ir milzīga nozīme pareizticības lietā... Par viņu iestāšanos varas iestāžu priekšā par nelaimīgajiem, kas bija revolucionārās kustības upuri, ar pateicības asarām acīs runā tautas pūli un zemnieku mājās,» Agafangels ziņoja.¹¹

Arī konservatīvākās, klaji melnsimtnieciskās aprindas ar bažām vēroja baznīcas modernizācijas elementus arhibīskapa Agafangela darbībā, taču, kā atzīmēja pareizticīgo žurnāls, «cara galma aprindas ļoti labi saprata šo virsgana darbību un tās svētīgos augļus». ¹² Caram Nikolajam II uzturoties Rīgā, kāds cara galma kambarkungs vietējam pareizticīgo žurnālistam izteicies: «Galmā runā, ka vajadzējis tanīs nemierīgajos laikos iecelt par ģenerālgubernatoru jūsu virsganu, tad šādu nemieru Baltijā nebūtu bijis. Tas, protams, ir saprotams tādā veidā, ka arhibīskaps Agafangels ir pratis labāki pieiet tautas dvēselei nekā laicīgā vara... Viņa nomierināšanas darbs, ar kristīgu mīlestību veikts, ir atzīts arī no cara un daudziem augstākiem Pēterpils varasvīriem.» ¹³

Nav šaubu, ka arhibīskapa (starp citu, šo titulu viņš saņēma tieši 1905. gadā revolūcijas laikā) Agafangela darbība bija sankcionēta «no augšas». Bez šāda atbalsta Baltijas ģenerālgubernators nebūtu pieļāvis «glābšanas komitejas», «palīdzības komitejas» darbību. Rīgas eparhijā, kur sevišķi asi izpaudās reliģijas — īpaši luterisma krīze, kur strādniecības aprindās sekmīgi izplatījās ateisms, kur šķiru un nacionālās pretrunas bija ieguvušas krasas izpausmes formas, patvaldība un baznīcas vadība deva savu svētību arhibīskapa Agafangela eksperimentiem, kuru mērķi, virzību lieliski atsedza V. I. Ļeņins, analizējot oktobristu — kontrrevolucionārās buržuāzijas partijas — sociālo pasūtījumu baznīcai: «Kontrrevolucionārās buržuāzijas pārstāvis grib nostiprināt reliģiju, grib nostiprināt reliģijas ietekmi masās, jūdams, ka «ar ierēdņiem talāros», kuri *pazemina* baznīcas autoritāti, nepietiek, ka tie ir novecojušies, ka tie ir pat kaitīgi valdošām šķirām. Oktobrists karo pret klerikālisma galējībām un policijas aizbildnību, lai *pastiprinātu* reliģijas ietekmi masās, lai aizstātu kaut dažus tautas apmuļķošanas līdzekļus, kas ir

pārāk rupji, pārāk novecojušies, pārāk apsūnojuši, kas nesasniedz mērķi, — ar smalkākiem, pilnīgākiem līdzekļiem. Policejiskas reliģijas vairs nepietiek masu apmuļkošanai, dodiet mums kulturālāku reliģiju, atjaunotu, veiklāku, kas spētu darboties pašpārvaldītā draudzē, — lūk, ko kapitāls prasa no patvaldības.»¹⁴ Tieši baznīcas modernizācijas iedīgļi pareizticīgo baznīcas darbībā 1905.—1907. gadā palīdzēja novērst masveidīgu atkrišanu no pareizticības, uz kuru tik ļoti bija cerējusi luteriešu baznīca. Pareizticīgo baznīcas vēsturnieks A. Pommers rakstīja: «Sakarā ar sirdsapziņas brīvības likumu izsludināšanu atkritēji radās visās konfesijās un, proporcionāli ņemot, pareizticības zaudējumi nebija lielāki par citu konfesiju zaudējumiem, bet viens apstāklis bija pavisam negaidīts priekš pareizticības nīdējiem: arī pēc sirdsapziņas brīvības izsludināšanas ticīgie nemitējās pievienoties pareizticībai. Pareizticība Baltijā kļuva vēl stabilāka nekā agrāk un viņas popularitāte nemazinājās, bet auga.»¹⁵

1914. gadā Rīgas eparhijā (kopā ar Igauniju) bija 267 baznīcas, 71 lūgšanas nams, 210 draudžu (to skaitā 49 latviešu), 273 023 ticīgie. Eparhijas pārziņā bija 453 pareizticīgo tautskolas (no tām 355 — Vidzemē, 40 — Kurzemē).¹⁶

KARA UN REVOLŪCIJU VĒTRĀS

Pirmā pasaules kara gados Rīgas eparhijas dzīvi ietekmēja piefrontes apstākļi. Uz Iekškrēviju evakuēja garīgās pārvaldes iestādes, baznīcu zvanus. Rīgas arhibīskaps Jānis (Smirnovs) kopā ar konsistoriju 1915. gada jūlijā pārcēlās uz Pečoru klosteri, bet tā paša gada rudenī arhibīskaps apmetās Tērbatā, laiku pa laikam iebraukdams Rīgā. Garīdzniecības skaitliskais sastāvs Rīgas eparhijā stipri

saruka, baznīcas dzīve manāmi apsīka. «Draudzes palika bez pienācīgas apkalpošanas un eparhija palika bez vadības tieši tādos brīžos, kad draudzēm kopšana un eparhijai vadība it sevišķi bija vajadzīga,» atzīmēja A. Pommers. Kara apstākļos dvēseļu medniekiem pavērās plašas iespējas cilvēku izmisumu, sāpes, nedrošību par rītdienu ievirzīt reliģiskā gultnē. Aizlūgumi par «karā kautām dvēselītēm», aizlūgumi par veselību ievainotajiem, par to, lai lode un durklis neskartu dzīvos... Bēgļu gaitu nedienas, atrautība no dzimtās zemes — tas viss vairoja reliģiskās noskaņas. Iedzīvotāju posts nesa bagātīgus ienākumus baznīcai.

Latvijā visai asi bija izjūtams garīdzniecības trūkums — evakuēti pareizticīgo garīdznieki, luteriešu vācu mācītāju darbībai uzmanīgi sekoja, bet ievērojamu daļu — arī izsūtīja trimdā par atklātām simpātijām vācu iebrucējiem, reizēm — arī par vācu kultūrtrēģerisma misijas propagandu. Kā atzīmēja luteriešu baznīcas vēsturnieks L. Adamovičs, Vidzemē trimdā izraidīto vācu mācītāju skaits bija ap 30 procentiem. Šajos apstākļos baznīca Latvijā nespēja «pienācīgi» apkarot revolucionāro sociāldemokrātiju, kura nostiprināja savu ietekmi masās. Visā cariskajā Krievijā dažādo konfesiju garīdzniecība mudināja ticīgos ne tikai varonīgi cīnīties «par caru un tēvzemi», bet arī apkarot sociālistus... kā Vācijas aģentūru, spieģus, nodevējus. Baznīcās visrupjākajā veidā zākāja boļševikus par «vācietības ieročiem», K. Marksu — par pangermānistu. Netrūka arī klaigāšanas par sociālisma krahu: oportunistiskās II Internacionāles krahu garīdzniecība identificēja ar sociālisma idejisko sairumu. Tādā veidā garīdzniecība pamatoja un attaisnoja carisma represijas pret boļševiku partiju, kura noteikti uzstājās pret imperiālistisko karu, uzstājās par «savas» valdības sakāvi.

Attālināšanās no baznīcas skāra visas konfesijas,

kas darbojās Latvijā. Tomēr šķiru pretrunas visvairāk izpaudās tieši trūcīgajā zemniecībā, laukstrādniekos, kuru īpatsvars starp pareizticīgajiem latviešiem bija sevišķi liels. Turklāt pareizticīgo baznīcas šovinistiskā, militaristiskā propaganda strauji mazināja tās reliģisko ietekmi. Valsts domes garīdzniecības pārstāvji 1915. gada 4. augustā iesniegumā sinodes oberprokuroram Samarinam ar satraukumu informēja: «Tauta aizvien vairāk un vairāk attālinās no baznīcas un dievnama: vajaga par katru cenu panākt, lai dievnams kļūtu tuvs un dārgs ticīgo draudzes locekļu sirdīm.»¹

Tieši kara gados pareizticīgo latviešu vidū nostiprinās centieni bīskapa amatā redzēt savu tautieti. Iespējams, ka šajā laikā ticīgos jau ietekmēja vācu mācītāju kundzības ierobežošana luteriešu draudzēs. Kara apstākļos, kā atzīmēja L. Adamovičs, «konsistorijas un Tērbatas teoloģijas fakultāte bija spiestas pāriet uz krievu valodu darbībā un priekšlasījumos...»

XX gadsimtā, īpaši pēc 1905. gada, pareizticīgo baznīca Latvijā bija pilnīgi zaudējusi vācu muižnieku diskriminētās baznīcas lomu, lomu, kas bija vairojusi tās prestižu tautas masās. Šajā laikā tā jau pilnā mērā baudīja cariskajā Krievijā valdošās baznīcas privilēģijas. Un jēdziens «cara ticība», kas cēla pareizticības autoritāti XIX gadsimta vidū, tagad, augot šķiriskajai apziņai, nebūt vairs nekalpoja šīs reliģijas prestiža vairošanai. Drīzāk otrādi.

Raksturīgi, ka tūdaļ pēc 1917. gada Februāra buržuāziskās revolūcijas Rīgas eparhijas garīdzniecības un psalmotāju kopsapulcē arhibīskaps Jānis ierosināja izveidot divus vikārbīskapu posteņus — latviešiem un igauņiem. Rīgas eparhijas delegāti I Viskrievijas koncilā Maskavā stājās sakaros ar bīskapu Jāni Pommeru, uzaicināja viņu uzņemt latviešu draudžu vadīšanu. Apspriedis piedāvājumu ar Rīgas

arhibīskapu Jāni, arī J. Pommers ieteica sadalīt Rīgas eparhiju divās patstāvīgās eparhijās — Rīgas eparhijā saglabājot visas draudzes Latvijā, bet jaundibināmā Rēveles eparhijā — visas igauņu draudzes. Projekts tika iesniegts jaunievēlētajam Maskavas patriarham Tihonam (Beļavinam). Lai šī projekta īstenošanu paātrinātu, Rīgas arhibīskaps Jānis (Smirnovs) lūdza viņu pārcelt uz Rjazaņu. Kad patriarhs vilcinājās sadalīt Rīgas eparhiju pēc nacionālā principa, Baltijas pareizticīgo draudžu delegāti Maskavas koncilā 1918. gada 11. aprīlī savukārt iesniedza patriarham pieprasījumu par divu eparhiju izveidošanu. Tomēr patriarhs Tihons vilcinājās, neuzdrošinājās baznīctiesiskajā ziņā pielāgot eparhiju robežas jaunveidotajām Padomju republikām, kuru suverenitāti bija atzinusi Padomju Krievija. Monarhisti talāros taču vēl nebija zaudējuši cerības atjaunot «vienoto, nedalāmo» carisko Krieviju, aktīvi atbalstīja kontrrevolucionārus. Ignorējot Rīgas eparhijas delegātu lūgumus, patriarhs Tihons Rīgas bīskapa amatā iecēla Vjazmas bīskapu Makariju, pēc tam — Rostovas bīskapu Jāzepu, taču politisku apstākļu dēļ ne viens, ne otrs Rīgā nevarēja ierasties.² Pat buržuāziskās Latvijas pagaidu valdība šai laikā vairījās no Tihona ielikteņiem.

Evakuācijas un vācu okupācijas apstākļu novājinātā baznīca Latvijā nespēja sniegt kontrrevolūcijai būtisku atbalstu, lai gan šajā jomā «labas gribas» tai netrūka.

Jau 1917. gada 26. maijā pēc Rīgas arhibīskapa Jāņa iniciatīvas sasauktais eparhijas klēra un laju ārkārtējais kongress, ko vadīja virspriesteris K. Tiziks, rezolūcijā par baznīcas un valsts attiecībām ne tikai prasīja saglabāt pareizticības vadošo vietu valsts dzīvē, valsts galvas un kultu lietu ministra obligātu piederību pareizticībai, bet arī izvirzīja noteiktas politiskas prasības: «Baltijas pareizticīgo baz-

nīca, izteikdama uzticību Pagaidu valdībai... ir pārliecināta, ka tā visiem līdzekļiem, pamatojoties kristīgā mīlestībā un brālībā pret tuvāko, centīsies panākt, lai tiktū apvaldītas kaislības, kas pārņēmušas mūsu dārgo dzimteni un apdraud pašu valstisko pastāvēšanu.» No savas puses baznīca ar visiem tās rīcībā esošiem līdzekļiem atbalstīšot Pagaidu valdību, palīdzēšot tai «šajā svētajā un ārkārtīgi grūtajā kalpošanā».³ Pagaidu valdība visnotaļ izmantoja baznīcas piedāvāto sadarbību revolucionārās kustības apkarošanā, īpaši karaspēka daļās, kur garīdzniecībai vajadzēja aizkavēt vai novērst armijas pāriešanu revolūcijas pusē. Kara ministrs Gučkovs nemitīgi atkārtoja: «Baznīca briesmās — briesmās valsts.»⁴ Tomēr Latvijas teritorijā baznīcas — turklāt ne tikai pareizticīgo baznīcas vien — ietekme bija niecīga. Arī šim faktoram bija būtiska nozīme iedzīvotāju visplašāko aprindu straujajā boļševizācijas procesā, latviešu strēlnieku vienību pārejā revolūcijas pusē.

«Liels skaits draudzes locekļu un baznīcas darbinieku bija mobilizēti karam. Lielu skaitu to no dzimtenes izraidīja evakuācija. Kara izpostītā zemē nīkuļoja tikai nedaudzie palicēji. Daudz dievnamu bija sagrāvis karš, pārpalikušie bija bēdīgā stāvoklī, jo dievnamu iekārtas piederumi bija vai nu evakuēti, vai izlaupīti no iebrucējiem. Torņi klusēja bez zvaniem. Tikai nedaudzās baznīcās bija mācītāji, kuriem bija jāapkalpo vairāk draudzes. Visi bīskapa palīgorgāni bija evakuēti. Garīgās preses orgāni bija likvidēti... Iebrucēju — vācu okupācijas vara pret pareizticību izturējās spilgti naidīgi. Šī vara neļāva bīskapam apbraukāt draudzes. Tā neļāva bīskapam noturēt garīdznieku konferences. Nospiesta un kavēta tika arī garīdznieku darbība uz vietām. Dievvārdus varēja noturēt tikai ar vācu varas atļauju, pie tam bieži vien atļauja netika labprāt dota un, ja deva, tad reti.

Cienījamākie un košākie dievnami tika pārvērsti luteriešu dievnamos, iznīcinot tajos visu, kas varētu atgādināt to agrāko piederību pareizticīgajiem... Vairāki pareizticīgie mācītāji tika arestēti un turēti cietumos...»⁵ — tā pareizticīgo baznīcas vēsturnieks raksturoja stāvokli 1917.—1919. gadā.

Pēc bībeles principa «aci pret aci, zobu pret zobu» vācu okupanti (diez vai bez vietējo luteriešu mācītāju svētības) atdarīja pareizticīgo priesteriem to, ko piefrontes apstākļos nācās ciest par simpātijām pret Vācijas aizdomās turētiem luteriešu mācītājiem. Praktiski baznīca nebija spējīga organizēt, vadīt kontrrevolūcijas spēkus, pat ne sniegt tiem būtisku idejisku atbalstu. Latvijas apstākļos bija pilnīgi neiedomājami tie kontrrevolucionārie baltgvardu pulki, kuru nosaukumos figurēja Jēzus, dievmātes Marijas, erceņģeļa Miķeļa vārdi un kuru darbībā izpaudās sevišķi zvērīgs naidis pret padomju varas piekritējiem. Līdz ar to Padomju Latvijā 1919.—1920. gadā nebija atklātu konfliktu starp pareizticīgo baznīcu un padomju varas iestādēm. Pat buržuāziskajā Latvijā, kur dažādo konfesiju garīdzniecība sacentās izdomājumos par «boļševiku briesmu darbiem», pareizticīgo baznīcas vēsturnieks bija spiests atzīt: «Kas zīmējas uz mūsu pareizticīgo baznīcu, tad gan jā-saka, ka lielinieki iesākumā izturējās pret pareizticīgo baznīcu Rīgā diezgan iecietīgi, nevajāja priesterus (izņemot tagadējo mitroforo virspriesteri Nikolaju Šalfejeva tēvu) un netraucēja arī dievkalpojumus baznīcās.»⁶ Karastāvokļa, frontes tiešā tuvuma apstākļos Rīgā noteiktā komandanta stunda 1919. gada lieldienu naktī tika atcelta, lai pareizticīgo baznīcās varētu netraucēti notikt tradicionālie nakts dievkalpojumi.

Tādējādi pareizticīgo baznīca Latvijā revolūcijas un pilsoņu kara gados un 1919. gadā savā kontrrevolucionārajā aktivitātē ievērojami atpalika no baz-

nīcas Padomju Krievijā. Jādomā, ka arī šoreiz, tāpat kā 1905.—1907. gada revolūcijas laikā, te sava loma bija pareizticīgo latviešu šķiriskajam sastāvam. Garīdzniecība neuzdrošinājās ignorēt draudžu locekļu lielum lielā vairākuma intereses, viņu atbalstu padomju varai.

DISKRIMINĒTĀS BAZNĪCAS LOMĀ

Cariskajā Krievijā valdošā, privileģētā baznīca, kas savā darbībā jo plaši izmantoja valsts daudzveidīgo atbalstu, nonāca sevišķi neierastā stāvoklī jau pēc Padomju valdības dekretētās baznīcas šķiršanas no valsts. Nepareizticīgās kristiešu konfesijas, kuru darbību agrāk bija ierobežojušas pareizticības privilēģijas, daudz ātrāk un veiksmīgāk pielāgojās visu reliģiju un baznīcu faktiskajai vienlīdzībai, neatkarībai no valsts.

Tomēr vēl smagāki «pārbaudījumi» pareizticīgo baznīcu sagaidīja buržuāziskajā Latvijā: tur vēl nesen valdošā baznīca nonāca atklāti diskriminētas baznīcas stāvoklī.

Jau pirmajos pilsoņu kara gados Krievijā pareizticīgo baznīca atklāti uzstājās pret Padomju valsts nacionālo politiku, pret neatkarības piešķiršanu valstīm, kas veidojās bijušās cariskās Krievijas nomalēs. Baznīcas aprindas atklāti aizstāvēja monarhijas restaurācijas un «vienotās, nedalāmās» Krievijas lozungu, nepieļaujot pat domu par tiesībās vienlīdzīgu tautu federāciju.

Pēc pilsoņu kara un interventu padzīšanas no Krievijas buržuāziskajā Latvijā, tāpat kā citās PSRS kaimiņvalstīs, apmetās sakautie kontrrevolucionāri. Imperiālistisko Rietumu lielvalstu izlūkdienestu atbalstīti, tie veidoja monarhistiskas organizācijas, centās saliedēt ap tām krievu tautības iedzīvotājus,

potējot tiem nacionālismu, naidu pret padomju iekārtu un monarhistiskas idejas. Šajā netīrajā darbā ļoti aktīva loma bija emigrantu pareizticīgo baznīcai, kas arvien vairāk pārvērtās par politisku ieroci emigrācijas barvežu un viņu maizestēvu rokās.

Sādos apstākļos bijušo Krievijas nomaļu valstiņu valdības, cenšoties neutralizēt krievu pareizticīgo baznīcu kā «vienotās, nedalāmās» Krievijas aizstāvju politisko ieroci, 20. gadu sākumā pūlējās pakļaut pareizticīgo garīdzniecību savai ietekmei, izveidot savās zemēs patstāvīgu, no Maskavas patriarhāta neatkarīgu pareizticīgo baznīcu. Pastāvot šo valstiņu biskapiju ciešām saitēm ar krievu pareizticīgo baznīcas centru Maskavā, kapitālisma un pareizticīgo baznīcas valdošā stāvokļa restaurācija Krievijā varēja apdraudēt bijušo Krievijas nomaļu valstiņu suverenitāti, radīt nopietnus sarežģījumus šo valstu dzīvē. Atspoguļodams Somijas valdošo aprindu bažas sakarā ar pareizticīgo baznīcas problēmu, Latvijas sūtnis Somijā K. Zariņš 1921. gada 15. decembrī rakstīja: «Kamēr Krieviju pārvalda komunistiskā iekārta, saprotams, baznīcai, respektīvi Maskavas patriarham, nav daudz, ko teikt, bet, tiklīdz nāks cita valstiska iekārta, baznīca spēlēs atkal lielu lomu... Pie nākamās konservatīvās jeb demokrātiskās iekārtas Krievijā baznīcas pulks atkal pulcinās savu tautu kopā un mēģinās iegūt atpakaļ savu veco varu. Tamdēļ mums visiem spēkiem jādalīties no Maskavas patriarha.»¹ To pašu domu sarunā ar Latvijas sūtni 1923. gada 21. decembrī pauda Igaunijas prezidents K. Petss. «Neesot nekādu šaubu,» atstāstot sarunu ar Petsu, ziņoja Latvijas sūtnis Igaunijā, «ka, tiklīdz Krievijā nodibināšoties daudz maz nacionālāka valdība, tad viņa arī centīsies izmantot pareizticīgo baznīcu kā politiskas aģitācijas līdzekli jauno valstu atkalpievienošanai Krievijai.»²

Šajos apstākļos latviešu buržuāzija nekautrīgi

iejaucās pareizticīgo baznīcas iekšējās lietās, cenšoties vietējai baznīcai uzspiest shizmu — patvarīgu nošķelšanos no mātes baznīcas — no Maskavas patriarhāta. Un, protams, valsts vara pretendēja uz to pašu vietu baznīcas dzīves vadībā, kāda attiecībā pret pareizticību bija cariskās Krievijas valdībai. Baznīcas dezorganizētais stāvoklis, bīskapa trūkums (Rīgas bīskapijas pagaidu pārvaldnieks Rēveles vikārbīskaps Platons (Kulbušs) bija miris 1919. gada janvārī, bet Rēveles vikariāts bija jau nošķīries no Rīgas bīskapijas, pārveidojies par patstāvīgu Igaunijas bīskapiju) stāvokli vēl vairāk sarežģīja.

Lai atjaunotu normālu baznīcas dzīvi pēc kanoniskiem priekšrakstiem, garīdznieki kopā ar draudžu laicīgajiem pārstāvjiem organizēja vairākas apspriedes (1919. gadā Bērzaunē, 1920. gada janvārī Mārcienā), kurās nolēma 1920. gada februārī sasaukt Rīgā Latvijas pareizticīgo draudžu pārstāvju sanākumi. Tā notika no 22. līdz 27. februārim; piedalījās 93 draudžu delegāti. Centrālais jautājums, kas izraisīja asus strīdus, bija Latvijas pareizticīgo baznīcas (turpmāk — LPB) attiecības ar Maskavas patriarhātu. Delegātu vairākums bija par kanonisko hierarhijas saišu saglabāšanu ar patriarhātu. Pret to uzstājās buržuāziskais nacionālists un antisemīts J. Dāvis, kas sapulcē neoficiāli pārstāvēja Garīgo lietu departamenta viedokli, cenšoties sašķelt baznīcu pēc nacionālā principa. Neraugoties uz Dāvja skaļo demagoģiju par LPB cenšanos «pakļauties Maskavai», ar lielu balsu vairākumu tika pieņemta rezolūcija, kura, deklarējot LPB patstāvību, vienlaikus ievēroja kanoniskos priekšrakstus un saglabāja garīgās saites ar mātes baznīcu — Maskavas patriarhātu. Kad tika noraidīts J. Dāvja iesniegtais rezolūcijas papildinājums par LPB pilnīgu neatkarību, viņš demonstratīvi atstāja sapulci. Sapulce izstrādāja provizoriskus statūtus draudžu dzīves nokārtošanai,

ievēlēja LPB centrālo orgānu — sinodi un, ievērojot valdības vēlēšanos, lai baznīcas vadītu latviešu tautības bīskapi, nolēma uzaicināt par LPB virsganu Penzas arhibīskapu Jāni Pommeru.

Jaunievēlētā sinode iesniedza Garīgo lietu departamentam LPB «deklarāciju attiecībā uz valsti». Atgādinājusi, ka «cilvēks bez reliģijas ir kā zirgs bez iemauktiem»³, sinode lūdza LPB tiesisku atzīšanu valstī, no savas puses piedāvājot lojālu sadarbību pilsoņu «valstiskā» audzināšanā. Valdība, kas šai laikā nodarbojās ar bijušās valsts baznīcas mantojuma dalīšanu un ar pareizticīgo baznīcu «apgājās tāpat kā uzvarētāji apietas ar uzvarētiem»⁴, netaisījās atzīt LPB, kamēr tā atzīst atkarību no Maskavas patriarhāta. Oficiāli LPB neatzīšanu Garīgo lietu departaments motivēja ar to, ka dažas pareizticīgo draudzes latviešu buržuāzisko nacionālistu ietekmē atteikušās atzīt februāra sapulces lēmumus. LPB organizēšanu Iekšlietu ministrija nodeva Garīgo lietu departamenta, t. i., luteriešu mācītāja F. Milenbaha rokās. 1920. gada 14. jūlijā Iekšlietu ministrija publicēja «Paziņojumu Latvijas pareizticīgo draudzēm», kurā uzdeva draudzēm sūtīt savus pārstāvjus uz «baznīcas saeimu» Rīgā 25. un 26. augustā.

Sapulci atklāja iekšlietu ministrs A. Bergs, bet tās vadību līdz prezidija vēlēšanām uzņēmas luteriešu mācītājs F. Milenbahs — Garīgo lietu departamenta direktors, kas rupji iejaucās sapulces darbā, protestēdams pret valdībai nevēlamo delegātu mandātu atzīšanu. Luteriešu mācītāja iejaukšanās izsauca asus protestus. Kad Milenbahs pretojās dažu delegātu — monarhistu mandātu atzīšanai, delegāts A. Maršans atcirta: «Ja Satversmes sapulcē ievēlētājus kā Rainis, tad mēs arī varam ievēlēt tādos, kā gribam. Savās iekšējās darīšanās mēs nevaram atļaut valdībai iejaukties, žandarmu mums neva-

jaga,»⁵ — t. i., ja valsts konstitucionālajā orgānā var ievēlēt dzejnieku J. Raini, kas klerikāļu acīs bija «bīstams komunist», tad LPB koncilā var vēlē arī monarhistus. Demonstratīvi protestējot pret valdības iejaukšanos baznīcas lietās, sapulce izteica pateicību valdības neatzītajai sinodei par tās darbību no februāra līdz augustam. Opozīcija pret valdības diktātu izpaudās arī vairākās rezolūcijās, ko pieņēma šajā sapulcē. Neveiksmi cieta valdības mēģinājumi sašķelt baznīcu pēc nacionālā principa divās daļās. Pretēji valdības centieniem pakļaut LPB valsts varai pēc cariskās Krievijas parauga sapulce nolēma, ka LPB jāklūst par «tautas baznīcu», kas «dibinās uz pašvaldības pamatiem». Garīdzniekus ievēlēja pašas draudzes, turklāt «garīdzniecība no valdības netiek apstiprināta, bet tikai atzīta».

Neraugoties uz valdības nelabvēlīgo nostāju, LPB netaisījās atteikties no garīdznieka «valstiskās» sociālās funkcijas. Vienbalsīgi pieņemtā rezolūcijā sapulce atzina, ka Latvijas pareizticīgo baznīcai jāatrod aizstāvība likuma priekšā un jāsaņem no valsts materiāls pabalsts ne kā dāvana, bet kā pienācīga tiesa par viņas darbību valsts dzīves nostiprināšanā uz kristīgās morāles pamatiem... Tautas baznīcai Latvijā jāstāv uz tādiem pamatiem, kuri būtu par atbalstu ne vien baznīcai, bet arī valstij.»⁶ Tā kā valdība kategoriski atteicās tiesiski atzīt un materiāli pabalstīt LPB, ja tā saglabās savu kanonisko atkarību no Maskavas patriarhāta, tad «pēc ilgām un sparīgām debatēm» ar 72 pret 21 balsi sapulce pieņēma rezolūciju: «Ņemot vērā vietējos politiskos, etnogrāfiskos un baznīcas iekšējās dzīves apstākļus un uzturot sirsnīgas attiecības ar visām savām māsām — citām pareizticīgām baznīcām, sapulce atzīst Latvijas pareizticīgo baznīcas patstāvību un neatkarību, kura dibināma un izvedama dzīvē saskaņā ar pareizticīgās baznīcas kanoniem.»⁷ Luteriešu teologu

Mīlenbahu un viņa kompanjonus valdībā apmierināja LPB «patstāvība un neatkarība», bet pareizticīgo garīdzniecību — atzinums, ka tā «izvedama dzīvē saskaņā ar pareizticīgo baznīcas kanoniem». Faktiski tas nozīmēja, ka šo patstāvību un neatkarību var dot tikai mātes baznīca, t. i., Maskavas patriarhāts. Ar šo divējādi iztulkoto stiepjamo rezolūciju LPB noslēdza pirmo *modus vivendi** ar valdību. Pēc augusta sapulces Iekšlietu ministrija atbalstīja LPB sinodes lūgumu pēc valdības pabalsta, bet 20. novembrī Garīgo lietu departaments beidzot oficiāli atzina sinodi par LPB «augstāko pārvaldes orgānu reliģiskā un saimnieciskā ziņā».⁸

Tomēr pareizticīgo baznīcas diskriminācijas politika turpinājās. Valdība nezaudēja cerības pakļaut LPB savai ietekmei. 1920. gada 28. decembrī, sinodes plenārsēdē aplūkojot valdības nostāju pret baznīcu, sinodes loceklis Upesleja savā referātā par šo jautājumu atzīmēja: «Valdība grib mūs dabūt savā varā, tāpat arī baznīcas mantas un īpašumus. Ja mēs, sinodes darbinieki, neesam Garīgā departamenta ierēdņi, tad mums iespējams protestēt pret patvarībām, bet, ja (esam) ierēdņi, tad nē.» Lai nonāktu departamenta ierēdņu lomā, sinodei vajadzēja atteikties no jebkāda valdības pabalsta. Šo dilemmu sinode atrisināja, sekojot tradicionālajam garīdzniecības principam: kas maksā, tam kalpo. Tāpēc tās locekļi vienbalsīgi izteicās par atalgojuma saņemšanu «par to kultūras darbu, ko dara pareizticīgā baznīca arī valsts labā».⁹

Lai pasargātu LPB no «Maskavas ietekmes», valdība nedeva piekrišanu Maskavas patriarha emisāru iebraukšanai Latvijā. Tā aizkavēja arī LPB draudžu sapulces izvēlēta virsgana arhibīskapa J. Pommera

* *Lat.* — *burt.* «dzīves veids», noteikumi, kas dod iespēju nodibināt, kaut arī tikai uz kādu laiku, normālas un mierīgas attiecības starp divām pusēm.

iebraukšanu, kamēr sinode nebūs izstrādājusi Iekšlietu ministrijai pieņemamus noteikumus par bīskapa stāvokli Latvijā. (Noteikumi paredzēja LPB virsgana neatkarību no jebkādas ārpus Latvijas esošas baznīcas varas.) Rīgā J. Pommers iebruca tikai 1921. gada 24. jūlijā. Dažas dienas pirms tam (19. jūlijā) valdība oficiāli nodeva katoļiem bijušo pareizticīgo arhibīskapa rezidenci. Kad Pommers meklēja vajātās baznīcas aizstāvību pie Satversmes sapulces prezidenta, tas strupī atbildēja, ka «Latvijas likumos nekā nav nedz par pareizticīgo baznīcu un tās orgāniem, nedz arī par baznīcas sargāšanu». Uz arhibīskapa lūgumu tiesiski legalizēt LPB valdības galva paskaidroja, ka «to neprasot valsts intereses un tagadējais politiskais stāvoklis, tāpat rīkojoties arī Latvijas kaimiņi».¹⁰ Simbolizējot baznīcas apspiesto stāvokli, arhibīskaps J. Pommers apmetās katedrāles pagrabā dzīvoklī.

Latvijas kaimiņvalstīs — Polijā, Igaunijā un Somijā — buržuāziskās valdības šai laikā centās likvidēt savu zemju pareizticīgo baznīcu atkarību no Maskavas patriarhāta. Somijas un Igaunijas stāvokli sarežģīja tas, ka šajās zemēs, tāpat kā Latvijā, autokefālas, pilnīgi patstāvīgas baznīcas normālai darbībai trūka pareizticīgo hierarhu (nepieciešami vismaz 3 bīskapi). Cenšoties glābt stāvokli, 1921. gada rudenī Igaunijas prezidents K. Petss sarunā ar Latvijas sūtni J. Seski ierosināja izveidot apvienoto Baltijas valstu pareizticīgo baznīcu, kas sarautu saites ar Maskavas patriarhātu.¹¹ Latvijas Ārlietu ministrija nekavējoties uzdeva sūtņiem Lietuvā un Somijā izzondēt šo valstu nostāju pret Petsa ierosinājumu. Atbilde no Lietuvas bija noraidoša, bet sūtnis Somijā K. Zariņš rīkojās saskaņā ar krievu tautas sakām-vārdu «Laid muļķi dievu lūgt — viņš pieri pārsītis». Viņš neaprobežojās ar Somijas valdības viedokļa noskaidrošanu, bet uzsāka diplomātisku iniciatīvu

Somijā. Somijas valdība Peta ideju uzņēma ļoti atsaucīgi un kopā ar Igaunijas valdību pamudināja savu zemju pareizticīgo bīskapus sasaukt Helsingforsā Somijas, Igaunijas un Latvijas bīskapu konferenci autokefālas Baltijas valstu pareizticīgo baznīcas dibināšanai.

Kamēr Ārlietu ministrija zondēja un K. Zariņš parādīja diplomātisku iniciatīvu, Iekšlietu ministrija uzmanīgi apsverot LPB politisko seju, monarhistisko un «valstiski nacionālo» spēku samēru tajā, ieņēma nogaidošu pozīciju. Iekšlietu viceministrs J. Ķēmans atbildē Ārlietu ministrijai rakstīja: «... kaut kādi praktiski soļi šinī ziņā tuvākā laikā no Latvijas puses nebūtu sperami un nevar tikt sperti, jo mūsu pareizticīgo draudžu faktiskā priekšstāvniecība — si-node — nav tāda iestāde, kura pilnīgi brīva no rusofilisma un Maskavas, un arī kandidāts uz Latvijas pareizticīgo bīskapa amatu Jānis Pommers pēc viņa līdzšinējās darbības nav ieskatāms par tādu, kas visas lietas apsver no Latvijas valsts viedokļa. Tā kā bez pareizticīgo organizāciju priekšstāvju piedalīšanās valdība nevarētu atrisināt iekustināto jautājumu, tad pie uzrādītiem apstākļiem tuvākā laikā nav vēlams vest sarunas par jautājuma praktisko pusi.»¹² Tomēr K. Zariņa diplomātisko «talantu» dēļ jautājums jau bija ievirzījies praktiskā gultnē. 29. decembrī Somijas Ārlietu ministrija piesūtīja Latvijas legācijai Helsingforsā oficiālu rakstu par gaidāmo Baltijas valstu pareizticīgo hierarhu konferenci. Kā jau tas bija gaidāms, J. Pommers kategoriski atteicās piedalīties konferencē. Svārstīties sāka arī Somijas bīskaps Serafims. Konference izjuka. Tās izjaukšanā un simpātijās pret Maskavas patriarhātu J. Seskis atklāti apvainoja J. Pommeru, vienlaikus izvirzot jautājumu, vai pēdējais vispār būtu atzīstams par LPB virsganu.¹³ Atbildot uz uzbrukumiem, kas aizvien biežāk parādījās Latvijas presē, arhibīskaps

Pommers paziņoja, ka Maskavas patriarhs esot piešķīris viņa (Pommera) vadītajai LPB neatkarību (faktiski patriarhs ar 1921. gada 19. jūlija aktu piešķīris LPB vienīgi zināmu autonomiju — plašas personīgas pilnvaras tās virsganam baznīcas administrācijas, baznīcas izglītības, kā arī baznīcas un valsts attiecību jomā), kuru arhibīskaps nevēloties mainīt pret atkarību no Somijas, Igaunijas vai Polijas baznīcām.¹⁴

Ar pātagas un piparkūkas taktiku Polijas, Igaunijas un Somijas valdības 1923. gadā panāca savu zemju pareizticīgo baznīcu atklātu izstāšanos no Maskavas patriarhāta un pāreju Konstantinopoles patriarha kanoniskajā jurisdikcijā. No kanonisko tiesību viedokļa šāda rīcība bija uzskatāma par shizmu (šķelšanos).¹⁵ Pret to asi protestēja ne vien baznīcas hierarhija Krievijā un emigrācijā, bet arī plašas ticīgo aprindas un daļa garīdznieku šajās valstīs.

No politiskā viedokļa bijušo Krievijas nomaļvalstu baznīcu kanoniskām saitēm ar Maskavas patriarhātu bija divējāda nozīme. Vispirms — par šo saišu patūrēšanu uzstājās baznīcas monarhisti un visplašākās baltgvaru emigrācijas aprindas, kas sapņoja par carisma un «vienotās, nedalāmās» restaurāciju Krievijā. Krievu pareizticīgo baznīcas emigrējušo hierarhu koncils 1923. gada vasarā atkārtoti pasvītvoja Polijas, Somijas, Igaunijas, Latvijas baznīcu autokefālības «nevēlamību un nepieļaujamību».¹⁶ Būdam pārliecināts monarhists, J. Pommers pilnīgi atbalstīja šo viedokli. Savukārt ierindas pareizticīgie darbaļaudis, īpaši krievu tautības ticīgie, kas šajās valstīs pārvērtās par diskriminācijai pakļautām «minoritātēm» gan nacionālā, gan reliģiskā ziņā, tiecās ne tik daudz pēc kanoniskas vienības ar Maskavas patriarhātu, cik pēc valstiskas vienības ar Krieviju. Kanoniskie sakari ar Maskavu daudziem ticīgajiem ačgārnā, reliģijas greizajā spogulī izkropļotā veidā

simbolizēja tieksmi pēc reālas vienības ar Krieviju. Tas it īpaši buržuāzisko nacionālistu valdībām lika vēl asāk vērsties pret kanonisko vienību ar Maskavu, kas vietējos apstākļos zināmā mērā apgrūtināja pretpadomju propagandu.

Tomēr objektīvais spēku samērs Latvijā — pareizticīgo iedzīvotāju ievērojamais skaits (1925. gadā — 167 538) un to izvietojums pierobežas rajonos, monarhistisko organizāciju plašais un sazarotais tīkls, ko atklāti atbalstīja ietekmīgas aprindas Rietumvalstīs, — neļāva Latvijas valdībai gūt tādus panākumus, kādus pareizticīgo baznīcas pakļaušanā valsts varai bija guvušas buržuāziskās kaimiņvalstīs. J. Pommeru atbalstīja stipra baltemigrantu monarhistu aizmugure. 1922. gada 24. martā Satversmes sapulces prezidentam adresētā memorandā par pareizticības vajāšanām Latvijā arhibīskaps nevairījās no vāji maskētiem draudiem: «Nav jāaizmirst arī tas apstāklis, ka vajājamie pabērni (pareizticīgie — Z. B.) savā vairumā apdzīvo robežas strīpu starp mazo Latviju un lielo Krieviju, ka vajājamo vaidi var pārskanēt pār robežu un atrast atskaņu tur dzīvojošo ticības un miesas brāļu sirdīs, ka var nākt laiks (protams, pēc kapitālisma restaurācijas Krievijā — Z. B.), kad viņpusrobežas pareizticīgie iegribēs aizstāvēt savus brāļus...» Arhibīskaps atklāti brīdināja «tos, kas šodien rada politiku Latvijā», ka buržuāziskā nacionālisma un pareizticības vajāšanas vilnis var kādreiz velties atpakaļ un izsaukt pareizticīgās Krievijas lielvalstiskā šovinisma plūdus, kuros Latvija var noslīkt.¹⁷

Pastāvot šādam spēku samēram, buržuāziskās Latvijas valdība neuzdrošinājās sekot kaimiņvalstu paraugam un spaidu kārtā piespiest LPB demonstratīvi saraut kanonisko vienību ar Maskavas patriarhātu. Tāda akcija varēja izsaukt nopietnus iekšpolitiskus sarežģījumus. Veltīgi Igaunijas valdība centās pa-

mudināt Latvijas valdību uz aktīvāku rīcību pret LPB. Tā piesūtīja Latvijas Ārlietu ministrijai savu aģentu iegūto Latvijas un Igaunijas pareizticīgo sinožu saraksti, kas liecināja par J. Pommera nevēlēšanos saraut kanonisko vienību ar Maskavu un LPB atteikšanos piedalīties Igaunijas pareizticīgo baznīcas «kanoniskās neatkarības» svētkos 1923. gada septembrī. Ielūguma noraidījumu pavadīja novēlējums sekmīgi darboties uz pareizticības «nesatricināmiem dogmatiskiem, tikumiskiem un kanoniskiem pamatiem». Shizmatisko, nekanoniskā ceļā iegūtās «neatkarības» svētku gadījumā tāds novēlējums varēja izteikt vienīgi LPB sinodes un tās vadītāja J. Pommera nosodījumu Igaunijas baznīcai. Tādējādi LPB pozīcija bija pretrunā ar buržuāzisko nacionālistu tālejošajiem plāniem attiecībā uz pareizticīgo baznīcu Baltijā. Atstāstot Igaunijas prezidenta K. Petsa uzskatus par «vēlamo baznīcas politiku», Latvijas sūtnis J. Seskis 1923. gada 22. decembrī ziņoja Latvijas valdības galvam Z. Meierovicam: «Būtu ļoti vēlams, ka Baltijas valstu pareizticīgo baznīcas taptu nacionālas, atraisītos no Maskavas un stātos savstarpējos tuvākos sakaros. Tālākais solis būtu — meklēt nodibināt ciešākas saites ar anglikāņu episkopālās baznīcas galvu — Kenterberijas bīskapu. Tagad jau ilgāku laiku ejot sacīkste par pirmo, izcilo vietu starp Kenterberijas un Upsalas (protestantu) bīskapiem. Tiek sasaukti kongresi, parasti Šveicē, kur piedalās ne tikai protestantu, bet arī Balkānu valstu pareizticīgo baznīcu pārstāvji un še nu sacenšoties pēc garīgās hegemonijas augšminētie bīskapi. Tā kā Anglijā Kenterberijas bīskaps spēlē arī ļoti svarīgu politisko lomu, tad būtu ieteicams Baltijas valstu pareizticīgo baznīcām stāties ar viņu tuvākos sakaros.» Pieskaroties LPB atturīgajai nostājai pret shizmatiskajām Igaunijas un Somijas baznīcām, Seskis turpināja: «Prezidenta Petsa kungs domā, ka mūsu Jānis (Pommers —

Z. B.) nemaz nebūšot tik nepiekāpīgs, ja viņam būšot izredzes tikt pie goda un nodrošināta materiāla stāvokļa un tamdēļ varbūt zināma pretimnākšana no mūsu valdības puses situāciju mainīšot.»¹⁸ J. Seskis rakstīja, ka arhibīskapa apgalvojumi par neatkarību, kuru LPB esot piešķīris Maskavas patriarhs, neatbilst īstenībai un LPB joprojām atrodoties Maskavas patriarha jurisdikcijā.

Tomēr Iekšlietu ministrija, kurai Z. Meierovics nosūtīja J. Seska ziņojumu, centās vēlamo iztēlot par īstenību. Ar filoloģisku spekulāciju palīdzību Garīgo lietu pārvalde nāca pie secinājuma, ka LPB esot ne mazāk autokefāla par Igaunijas pareizticīgo baznīcu. Šo savu atzinumu Iekšlietu ministrija nosūtīja Ārlietu ministrijai, kura tomēr vēl arvien apšaubīja LPB «autokefalitāti» un uzdeva J. Seskim noskaidrot šo jautājumu pie Igaunijas pareizticīgo virsgana Aleksandra (Paulusa). Igaunijas arhibīskaps paskaidroja, ka saskaņā ar patriarha Tihona 1921. gada 19. jūlija dokumentu LPB bauda autonomiju, patstāvību, nevis autokefālību, jautājumu par kuru var izšķirt vienīgi Viskrievijas koncils.¹⁹ Taču Latvijas Iekšlietu ministrija ietiepīgi nevēlējās skatīties patiesībai acīs un pieņēma J. Pommera apgalvojumus par LPB šķietamo neatkarību. K. Petsa tālejošos plānus par Baltijas pareizticīgo baznīcu «dāvināšanu» Kenterberijas bīskapam, par to pārvēršanu par maiņas monētu diplomātiskajā spēlē, nācās atlikt uz vēlāku laiku. Šis apstāklis nostiprināja LPB un tās virsgana J. Pommera autoritāti krievu pareizticīgo baznīcas emigrējušās hierarhijas aprindās; atskaitot Lietuvu, kur pareizticīgo skaits bija samērā niecīgs, no bijušās cariskās Krievijas nomaļvalstīm vienīgi Latvijā pareizticīgo baznīca saglabāja uzticību Maskavas patriarham. Protams, izdabājot buržuāziskās Latvijas valdošajām aprindām, Pommers vairākkārtīgi publiski deklarēja šķietamo LPB neatkarību, taču sa-

vos formulējumos viņš vienmēr rūpīgi izvairījās no visa, ko varētu iztulkot kā kanonisko tiesību pārkāpšanu. 1923. gada baznīcas koncilā pieņemtajos LPB statūtos, kurus 1924. gada 26. martā akceptēja arī Iekšlietu ministrija, LPB kanonisko patstāvību (1. §) izteica ar formulējumu, kas aizgūts no patriarha Tihona 1921. gada 19. jūlija akta.²⁰

Kad 1927. gadā Maskavas patriarhāta pārvaldnieka vietnieks Sergijs (Stragorodskis) tieši jautāja J. Pommeram par LPB attieksmi pret Maskavas patriarhātu, Pommers apliecināja, ka viņa vadītā baznīca stingri pieturoties pie kanoniskās kārtības un saglabājot garīgo kopību ar patriarhātu, vienlaikus norobežojoties no Maskavas patriarhāta politiskās deklarācijas par lojalitāti pret padomju iekārtu. Darbodamās suverēnā Latvijas valstī, Latvijas pareizticīgo baznīca esot spiesta ievērot lojalitāti pret tās valdību, kas visai noteikti fiksējusi LPB neatkarību noteikumos par pareizticīgo baznīcas stāvokli.²¹ Pommera atbildes izvairīgo toni diktēja viņa divkosīgā nostāja LPB stāvokļa jautājumos: apgalvojot valdībai, ka LPB ir neatkarīga, viņš nevarēja oficiālā rakstā atzīt, ka viņa vadītā baznīca ir Maskavas patriarhāta sastāvdaļa. Tāpēc Pommers aprobežojās ar visai miglainu aizrādījumu uz kanoniem un garīgo kopību. Krasāk, noteiktāk J. Pommera nostāja LPB stāvokļa jautājumā bija izteikta viņa 1927. gada 1. novembra atbildē Maskavas patriarha ekzarham Rietumeiropā Lietuvas metropolitam Jelevferijam (Bogojavlenskim). Te apliecinājis savu naidu pret padomju iekārtu un nosodījis patriarhāta deklarāciju par lojalitāti pret to, Pommers aizrādīja, ka patriarha Tihona 1921. gada 19. jūlija akts par patstāvības piešķiršanu LPB baznīcas administratīvās, baznīcas izglītības, kā arī baznīcas un valsts attiecību lietās ļauj pareizticīgo baznīcai Latvijā krasi norobežoties no Maskavas patriarhāta līnijas attiecībā

pret padomju varu. Vienlaikus Pommers apliecināja, ka savā darbībā viņš nepārkāpj Tihona doto pilnvaru robežas: «...kārdinošus vārdus, kā, piemēram, autokefālija un autonomija nelietoju es, nelieto tos arī man padotie orgāni.»²²

Krievu monarhistu kustība Latvijā un LPB dalība tajā izsauca Latvijas valdības bažas, toties pareizticīgo garīdzniecības naids pret komunismu pilnīgi apmierināja arī latviešu buržuāziskos nacionālistus. Antikomunisma propagandai garīdzniecība izmantoja sprediķus un reliģisko žurnālu «Ticība un Dzīve», potējot ticīgajiem naidu pret Padomju Savienību. Šim pašam mērķim arhibīskaps izmantoja arī savu saeimas deputāta mandātu, pieslēdamies Latvijas parlamenta galēji reakcionārajam spārnam. Viņa uzstāšanos saeimā caurstrāvoja naids pret Padomju valsti un strādnieku kustību, aicinājumi likvidēt tās demokrātijas paliekas, kas vēl bija saglabājušās parlamentārā režīma gados. Jau 1925. gada saeimas vēlēšanās arhibīskaps Pommers aktīvi sadarbojās ar Ulmaņa vadīto «Zemnieku savienību», kura tiecās pēc straujas valsts iekārtas fašizācijas.²³ LPB vadības nostāju pret demokrātijas atliekām 1929. gada rudenī atklāti raksturoja aktīvs baznīcas darbinis A. Pommers (arhibīskapa brālis). Aicinot atņemt «tautas baznīcas» atliekas — kandidātu vēlēšanas vakantajām garīdznieku vietām draudzēs, viņš atklāti nosodīja demokrātisko iekārtu un pārmeta buržuāziskajām («pilsoniskajām») partijām nepamatoto «kaunīgumu», kavēšanos pāriet uz fašistiskām valdīšanas metodēm. «Pilsoņi turas pie šī principa (demokrātijas — Z. B.), vismaz nepaceļ savu balsi pret viņu tāpēc, ka baidās dabūt melnsimtnieka un atpakaļrāpuļa nosaukumu. Pilsoņi kā bērni bīstas no «bubuļa».»²⁴

LPB vadības reakcionārā politika, tās atbalsts valsts fašizācijas tendencēm pakāpeniski izmatnāja

buržuāziskās valdības attieksmi pret pareizticīgo baznīcu. Mazinoties carisma restaurācijas iespējām Padomju Savienībā, LPB slēptā atkarība no Maskavas patriarhāta vairs nelikās tik bīstama. Valstīekšējā dzīvē LPB garīdzniecība centīgi pildīja popa sociālo funkciju: centās samierināt pareizticīgos ar šķiru nevienlīdzību, aizvilināt tos no revolucionārās darbības, mazināt revolucionāro noskaņojumu un ticību tautas spēkiem. Lai vēl pilnīgāk izmantotu LPB pret darbaļaužu revolucionāro kustību, valdība 1925.—1926. gadā normalizēja attiecības ar to. LPB diskriminācija 1919.—1925. gadā bija nesusi garīdzniecībai ievērojamus zaudējumus. Rezumējot LPB vajāšanu posmu, kura beigu sākumu iezīmēja arhibīskapa Pommera atklātā sadarbība ar Zemnieku savienību 1925. gadā, saeimas vēlēšanas, arhibīskaps 1926. gadā baznīcas koncilā atzīmēja, ka šajā laikā baznīcai atņemti 28 dievnami: 8 no tiem nodoti citu konfesiju lietošanā.²⁵ Pēc Pommera aprēķiniem pareizticīgo baznīca klerikālajā Latvijā bija zaudējusi 19 procentus no savām baznīcām, turpretim «bezdievīgajā» Padomju Savienībā līdz 1925. gada beigām pareizticīgo baznīca zaudēja tikai 5 procentus no baznīcu ēkām.²⁶ Tagad valdība pātagu apmainīja pret pīparkūku: 1926. gada 21. jūlijā Garīgo lietu pārvalde pati ierosināja likumdošanas ceļā nokārtot LPB tiesisko atzīšanu, uzaicinot arhibīskapu Pommeru «neatteikties paziņot, cik ātri vien iespējams, Jūsu domas un vēlēšanos un varbūtējo noteikumu projektu, lai būtu pamats Iekšlietu ministrijai izstrādāt attiecīgo noteikumu vai likuma projektu».²⁷ 30. jūlijā J. Pommers nosūtīja Garīgo lietu pārvaldei LPB sinodes akceptēto likumprojektu. Tā pamatā bija daudzas 1922. gada konkordāta — Latvijas valdības un Vatikāna vienošanās par katoļu baznīcas stāvokli — tēzes. Arī šajā projektā vērojami LPB valdības centieni nepārkāpt tās baznīcas autonomijas

robežas, kuras noteica Maskavas patriarhāta 1921. gada 19. jūlija akts. Raksturīgi, ka, pieņemot citus sīkus grozījumus un labojumus projektā, Pommers kategoriski atteicās pieņemt apzīmētāju «suverēna», ko Garīgo lietu pārvalde centās uztipt Latvijas pareizticīgo baznīcai. 1926. gada 8. oktobrī ar nenoziēmīgām izmaiņām valdība satversmes 81. punkta noteiktajā kārtībā izdeva Pommera projektu: «Noteikumi par pareizticīgās baznīcas stāvokli».²⁸

Tomēr tieši jautājumā par LPB stāvokli jaunie noteikumi skaidrību neradīja. No vienas puses: «Pareizticīgo baznīca Latvijā bauda viņas kanonos paredzētās pašvaldības un pašnoteikšanās tiesības kanonisko priekšrakstu un tiesību normu izdošanā, baznīcas pārvaldībā, baznīcas tiesā un baznīcas saimniecībā» (2. §.). LPB stāvokļa noteikšanā valsts likums te ņem par izejas punktu pareizticīgo baznīcas kanonus, pie kuriem konsekventi pieturoties, baznīca Latvijā bija Maskavas patriarhāta sastāvdaļa. No otras puses — likums deklarēja, ka LPB koncila ievēlētais valdošais virsgans ir LPB galva, kas «ir pilnīgi neatkarīgs no jebkādas ārpus Latvijas esošas baznīcas varas» un bauda patstāvīgas pareizticīgās baznīcas virsgana tiesības un garīgo varu (5. §.); Viskrievijas pareizticīgo baznīcas iestāžu funkcijas attiecībā uz pareizticīgo baznīcu Latvijā pārņēma attiecīgie LPB orgāni, pie kam sinode apvienoja bijušās Vissvētās sinodes un konsistoriju kanoniskās un juridiskās funkcijas (6. §.). Augstāko garīgo varu koncentrēja periodiski sasaucams baznīcas koncils (3. §.), bet tā starplaikos — valdošais virsgans un sinode, kas oficiāli reprezentēja LPB un bija tās izpildvaras nesēji. Tādējādi 1926. gada noteikumi saglabāja LPB stāvokļa nenoteikto definējumu, ko dažādi — atbilstoši tieksmēm un interesēm tulkoja baznīca un valsts.

Pārējie noteikumu panti attiecināja uz pareizticīgo

baznīcu daudzas tiesības un privilēģijas, kuras ar konkordātu bija ieguvusi katoļu baznīca. Pareizticīgo baznīcas iestādes un organizācijas ieguva juridisku personu tiesības (1. §.), dievnamus, kapličas un kap-sētas atzina par LPB īpašumu, ko nedrīkst atsavināt pretēji LPB gribai (11. §.); kanoniskā klēra locekļus atbrīvoja no karaklausības (7. §.); arhibīskaps ieguva tiesības ar valdības piekrišanu aicināt garīdz-niekus un garīdzniecības kandidātus no ārzemēm (9. §.); arhibīskaps vai viņa deleģēts pārstāvis va-rēja piedalīties tiesiskajā disputā, kad laicīgā tiesā izskatīja pareizticīgo garīdznieku lietas (15. §.); ties-sas piespriesto aresta sodu garīdznieki drīkstēja iz-ciest klosterī (16. §.), garīgās varas spriedumi un lēmumi baznīcas lietās nebija pārsūdzami laicīgās-iestādēs (14. §.).

Saskaņā ar noteikumu 8. paragrāfu pareizticīgo baznīca ieguva tiesības dibināt konfesijas skolas baznīcas darbinieku sagatavošanai. Ar 1926. gada 1. decembri sāka darboties LPB garīgais seminārs, par kura rektoru arhibīskaps iecēla monarhistu — virspriesteri Jāni Jansonu.²⁹ Semināra uzturēšanai līdzekļus piešķīra valdība no valsts budžeta. Propor-cionāli konfesijai piederīgo iedzīvotāju skaitam arī LPB sāka regulāri saņemt valdības materiālos pa-balstus. Ievērojot LPB prasību un pēc tās iniciatīvas, Latvijas valdība panāca pirmā pasaules kara gados-uz Krievijas iekšējām guberņām izvesto baznīcas-zvanu un liturģisko piederumu reevakuāciju no Pa-domju Savienības. Vairākos gadījumos pareizticīgo draudzes un organizācijas atguva īpašumus, kurus bija zaudējušas 1919.—1925. gadā.³⁰

Beidzot arī LPB sāka pilnā mērā izjust reliģisko organizāciju un klerikālisma nostiprināšanas un at-balstīšanas politiku, ko realizēja buržuāziskās Lat-vijas valdošās aprindas, it īpaši — lauku buržuāzi-jas partija «Zemnieku savienība». Nav nejausība, ka

tieši konservatīvā dievbijīgā lauku buržuāzija, kura visvairāk rūpējās par baznīcu dzīves aktivizāciju, par antiklerikālisma un ateisma tendenču apkarošanu Latvijā, visenerģiskāk uzstājās arī pret buržuāziskās demokrātijas «pārmērībām», par valsts fašizāciju. Visu konfesiju baznīcas Latvijā apzinājās, ka patiesa demokrātija neizbēgami tuvinās sociālismu. Un toreiz vēl ļoti tālas no ekumeniskas* sadarbības savā starpā — baznīcas cieši sadarbojās ar reakcionāro «Zemnieku savienību», palīdzēja tai idejiski gatavot fašistisko apvērsumu.

Neapstrīdamu liecību par pareizticīgo deputāta arhibīskapa Pommera atbalstu Ulmaņa fašistiskajam apvērsumam atstāja pats LPB virsgans. Sakarā ar juristu — bijušās «demokrātiskā centra» partijas darbinieku nevēlēšanos atbalstīt arhibīskapu viņa prāvā pret dumpīgajiem garīdzniekiem J. Pommers personīga rakstura piezīmēs atzīmēja, ka bijušie demcentristi «man nevar piedot Ulmaņa atbalstīšanu izspriedošā brīdī, caur ko demcentristi tika pavisam izšaltēti no politiskās spēles Latvijā».³¹ Konstatējis, ka arī Ulmanis vadās pēc populārā izteiciena «Nepateicība ir pasaules alga» un atsakās palīdzēt arhibīskapam, Pommers citā vietā piezīmēja: «Ulmanis aizmirsis, ka viņš nebūtu tagadējais Ulmanis, ja es viņu nebūtu atbalstījis izspriedošā brīdī.»³² Šajās piezīmēs, kas nebija domātas atklātībai, pareizticīgo virsganam nebija vajadzības liekuļot. Protams, patmīlīgais arhibīskaps, kā vienmēr, savu lomu pārspīlēja. Ulmanis gluži labi būtu izticis arī bez Pommera atbalsta. Tomēr šis atbalsts tika sniegts, un kopā ar citu konfesiju garīdzniecību arī pareizticīgo baznīcas

---

* Ekumeniskā kustība — 19. gadsimta beigās radusies kristīgo baznīcu kustība, kuras mērķis ir radīt baznīcu vispasaules apvienību.

virsgans aktīvi piedalījās parlamentārās iekārtas bērēs un vienpersoniskas fašistiskās diktatūras kristībās.

SAZVĒRESTĪBA PRET ARHIBĪSKAPU

LPB uzturēja ciešus sakarus ar krievu baltgvardu emigrāciju, tās idejisko vadību talāros dažādās kapitālistiskajās valstīs. Pats arhibīskaps J. Pommers bija pelnīti iemantojis melnsimtnieka un monarhista slavu, jau darbodamies cariskajā Krievijā — Minskas, Odesas, Taganrogas un Tveras eparhijās. Starp viņa padotajiem garīdzniekiem bija arī tādi, kas personiski piedalījās baltgvardu ģenerāļu karagājienos pret padomju varu, piemēram, V. Borozdinskis, N. Krasnogorodskis, N. Laucis, V. Lietavietis, R. Pasisis, G. Ponomarjovs, N. Roždestvenskis, V. Vutmans, J. Zjatjevs u. c. Savus monarhistiskos uzskatus neslēpa virspriesteris J. Jansons — pareizticīgo garīgā sēmināra ilggadējais rektors, kurš savā laikā bija darbojies kā galma garīdznieks Carskoje Selo. Nav jābrīnās, ka LPB vadība aktīvi atbalstīja un svētīja krievu monarhistisko organizāciju, to filiāļu darbību Latvijā. Arhibīskaps Pommers sarakstījās ar vadošajiem kontrrevolucionārās emigrācijas politiskajiem un baznīcas darbiniekiem, palīdzēdams tiem organizēt sakarus ar kontrrevolucionāro pagrīdi Padomju Savienībā un pat nogādāt valūtu tās aģentiem.¹ Pareizticīgo baznīcās atklāti notika aizlūgumi par bijušo Krievijas caru un viņa ģimenes locekļiem, par neskaitāmajiem pretendentiem uz Krievijas troni.

Monarhistu atbalstīšana radīja ne mazums sarežģījumu arhibīskapa J. Pommera darbībai buržuāziskās Latvijas parlamentā, kur sociāldemokrātu opozīcija atklāti pārmeta LPB vadībai sadarbību ar mo-

narhistiem, krievu melnsimtniekiem. Tomēr šos «grēciņus» reakcionārās latviešu buržuāzijas valdošās aprindas piedeva arhibīskapam, kurš sīvi apkaroja «demokrātijas pārmērības» parlamentārajā republikā, reliģijas propagandu saistīja ar antikomunismu, pretpadomju sprediķiem. Sai laukā rosīgi darbojās arī pats arhibīskaps — izmantojot gan parlamenta tribīni, gan baznīcas kanceli. Ticīgo negatīvo nostāju pret šāda veida pretpadomju sprediķiem labi atspoguļoja Ainažu draudzes psalmotājs Simeons Kīsis, kurš 1927. gada jūlijā vēstulē arhibīskapam J. Pommeram uzdrošinājās bikli iebilst pret virsgana sprediķa nepiedienīgi rupjo toni: tas aizskāris ticīgo jūtas, izraisījis klaju nepatiku draudzes locekļos.² Ja jau no rupjiem lamu vārdiem, apmelojot Padomju Savienību, nevairījās pats arhibīskaps, tad viegli iedomāties, kā, iztopot monarhistiem, krievu kontr-revolucionāriem, padomju iekārtu zākāja ierindas garīdzniecība. Šādā «garīgajā» atmosfērā monarhistisko pareizticīgo organizāciju tīkls baznīcas paspārnē augtin auga, līdz sāka apdraudēt arhibīskapa vienvadību. Brieda konflikts, kura gaita un atrisinājums labi atsedza tikumus, kas piemita kontr-revolucionārajai garīdzniecībai, tās atbalstītajai baltgvardu emigrācijai.

Ipaša loma sazvērestībā pret arhibīskapu bija reliģiski monarhistiskajai krievu baltemigrantu starptautiskajai organizācijai «Krievu kristīgo studentu kustība aiz robežas» ar centru Parīzē (turpmāk saīsināti — «Kustība»). Tās idejisko vadību uzņēmas Pareizticīgo teoloģiskais institūts Parīzē, kas gatavoja garīdzniecības kadrus krievu baltemigrantu draudzēm. Kādā privātā vēstulē J. Pommeram Berlīnes bīskaps Tihons 1924. gadā šo institūtu raksturoja kā savdabīgu «jezuītu ordeni pareizticīgajā baznīcā».³ Institūta vadītājs Parīzes metropolīts Jevlogijs neslēpa, ka institūta darbību finansē «nepa-

reizticīgie avoti», bet amerikāņu JKS* aktīvi piedalās kā institūta, tā visas «Kustības» darbībā.⁴

Te jāpiezīmē, ka amerikāņu Jaunekļu kristīgā savienība (JKS) jau pirmā pasaules kara laikā un tūlīt pēc tā arī Latvijā jaunatnes kristīgās audzināšanas aizsegā nodarbojās ar spiegošanu, aģentūras vervēšanu, īpašu uzmanību veltot krievu emigrantiem. «Kustības» uzdevums bija uzturēt emigrantu jaunatnē lielkrievu šovinismu, monarhismu, potēt naidu pret Padomju Savienību, ideoloģiski gatavojot spiegos un diversantus Krievijas «atbrīvošanai no lielinieku varas». Zīmīgi, ka arī buržuāziskajā Latvijā «Kustības» filiāle ar nosaukumu «Krievu pareizticīgo studentu vienība» (turpmāk saīsināti — «Vienība») izveidojās 1928. gadā, kad šo nosaukumu pārņēma garīdznieka M. Burnašova (pirms revolūcijas — aprīņa muižniecības vadītājs) aprūpētais ar JKS saistītais jaunatnes pulciņš. Sākotnēji arhibīskaps Jānis deva savu svētību «Vienībai», atļāva pareizticīgo baznīcās vākt kolektes tās uzturēšanai.⁵

1930. gada pavasarī, kad pēc Romas pāvesta iniciatīvas visdažādāko konfesiju garīdzniecība iesāka histērisku ideoloģiska «krusta kara» akciju pret Padomju Savienību, arhibīskaps Pommers atsaucīgi uzņēma Parīzes teoloģiskā institūta aicinājumu sako-
pot materiālus par «ticības mocekļiem» revolūcijas un pilsoņu kara gados. Iecirkņu prāvesti saņēma arhibīskapa rīkojumu aktivizēt šai sakarā pretpadomju kampaņu.⁶

«Vienības» panākumi buržuāziskajā Latvijā pamudināja Parīzes centru jo plašāk izvērst darbību Baltijas valstīs, PSRS robežu tiešā tuvumā. Arhibīskapam J. Pommeram radās pamatotas bažas par iespējamo «Kustības» konkurenci, jo «pareizticīgo

---

* YMCA — «Young Men's Christian Association».

jezuītu» darbības metodes viņš taču labi pārzināja. Bez tam krievu monarhistu atbalstīšana stipri vien sarežģīja arhibīskapa politisko darbību: fašistiskā apvērsuma priekšvakarā latviešu buržuāziskie nacionālisti aizvien vērīgāk uzmanīja «nevalstiskas» orientācijas. Turklāt «Vienības» idejiskajā vadībā izvirzījās ietekmīgi pareizticīgo garīdznieki J. Jansons, A. Makedonskis, K. Zaics. Pareizticīgo krievu garīdzniecības aprindās radās ideja par otras bīskapijas izveidošanu, pēc Latvijas luteriešu baznīcas parauga sadalot baznīcu pēc nacionālā principa. Cirkulēja pat valodas, ka krievu tautības ticīgo intereses bīskapa postenī labāk spētu aizstāvēt virspriesteris J. Jansons, ja gadījumā valdība nepiekrītu krievu tautības bīskapa iecelšanai. Neapšaubāmi, ka ar monarhistu aprindām cieši saistītajam arhibīskapam «Kustības» darboņu ieceres un plāni drīz vien kļuva zināmi.

1931. gadā Parīzes «Kustības» vecākais sekretārs A. Ņikitins ieradās Latvijā, lai tieši vadītu «Vienības» darbību. LPB sinode pēc arhibīskapa pieprasījuma 1931. gada 30. decembrī nolēma lūgt «Kustības» centru nekad vairs nesūtīt darbā uz Latviju A. Ņikitinu. Vēstulē «Kustības» centrālajam sekretariātam arhibīskaps J. Pommers paskaidroja šā lēmuma motīvus: «Aizdomas un šaubas par A. Ņikitina vadīto kustību pārņēmušas ne tikai baznīcas, bet arī civilās aprindas, kurām šķiet divaini, ka akadēmiskās jaunatnes vadībai pareizticības lietās nozīmēta nevis garīga persona vai vispār pareizticības jautājumos kompetenta persona, bet gan pusmācīts «praporščiks». Apcer jautājumu, vai šajā gadījumā pareizticības jautājumi nav tikai aizsegs kaut kādiem avantūristiskiem mērķiem, kuru lieli meistari vienmēr bija dažāda veida «praporščiki?»» LPB nevarot uzņemties atbildību par A. Ņikitina reliģisko darbību.⁷

1932. gada 3. martā pēc arhibīskapa Jāņa pieprasījuma sinode nolēma lūgt «Kustības» centru Parīzē vispār izbeigt darbību Latvijā: šī darbība jau izsaukusi valdības iestāžu aizdomas un šaubas, kurām varot sekot represijas pret LPB. Parīzes metropolīts Jevlogijs aicināja arhibīskapu Jāni pārskatīt šos lēmumus, kuri «draud ienest kustībā sajukumu un cirst pašai kustības sirdij dziļu nāvējošu brūci».⁸ Tomēr Rīgas arhibīskaps palika pie sava. Konflikts saasinājās. Motivējot savu negatīvo nostāju pret «Kustību» un konkrēti A. Ņikitinu, arhibīskaps uzsvēra tās saistību ar amerikāņu protestantu organizācijām. A. Ņikitins vēl pirms revolūcijas bija Petrogradā darbojies barona P. N. Nikolaji vadītajā «Kristīgo studentu pulciņā» — šie pulciņi jau toreiz darbojās sektantiskā garā. Arhibīskaps centās pārliecināt garīdzniecību, ka «Kustība» ne tikai diskreditē baznīcu valdības acīs, bet rada draudus arī pašai pareizticībai.

Jāšaubās gan, vai arhibīskapam izdevās pārliecināt monarhistus-garīdzniekus: viņi turpināja sniegt atbalstu «Vienības» darbībai, tiesa, vairs ne tik atklāti. Bet ortodoksālie monarhisti J. Pommeru sāka uzskatīt pār «krievu lietas» — proti, kontrrevolūcijas nodevēju: gadiem ilgi sadarbojies ar baltemigrantu organizācijām, arhibīskaps pēkšņi uzstājās pret «praporščiku» avantūrām! Vai gan viņš agrāk nezināja, ka slepkavības, diversiju un sabotāžas akti pret «sarkanajiem» — kā Padomju Savienībā, tā ārpus tās robežām —, cieša sadarbība ar ārvalstu izlūkdienestiem, lai kaitētu boļševikiem, gatavotu «krusta karu», bija krievu baltemigrantu organizāciju esības jēga, ka baznīca tos svētīja kā uzticības apliecinājumu pareizticībai un patvaldībai?! Kad Parīzes «Kustības» centrs pārliecinājās, ka arhibīskaps Jānis netaisās piekāpties, dalīties baznīcas varā, tas uzdeva «Vienībai» Latvijā uzsākt plašu propagandistisku diskre-

ditācijas kampaņu pret LPB vadītāju, lai piespiestu J. Pommeru atteikties no amata.

«Kustības» barveži rīkojās, kā jezuītiem pieklājas. Ja arhibīskaps Jānis pēkšņi bija pamanījis «Kustības» politisko raksturu, tad arī viņa pretinieki pēkšņi atklāja arhibīskapa mūku kārtai nepiedienīgo dzīvi. Atklāja — un centās to darīt zināmu pēc iespējas plašākām aprindām, jo vairāk tāpēc, ka viena no arhibīskapa Jāņa mīļākajām — Marija-Viola B. bija «Vienības» locekle un jau krietni pirms konflikta uzliesmošanas bija ne tikai atzinusies savam biktstēvam K. Zaicam grēcīgajos sakaros ar LPB virsganu, bet arī pēc tā lūguma nodeva kompromitējošu foto-kartīti, paklausīja saviem garīgajiem tēviem, iesūdzot arhibīskapu Jāni tiesā par pavedināšanu. Jāpiezīmē, ka monarhisti talāros nevairījās arhibīskapa kompromitēšanas kampaņā iesaistīt sociāldemokrātu presi un deputātus saeimā. Arhibīskapa mīlas dēkas — ar un bez izpušķojumiem — izskanēja plaši. Un ne tikai Latvijā. Pamfletus par arhibīskapu Jāni — «krievu interešu» nodevēju un izvirtuli — saņēma visi pareizticīgie bīskapi, ar kuriem kādreiz bija sarakstījies J. Pommers, visi pareizticīgo garīdznieki Latvijā. Krievu baltemigrācijas aprindām J. Pommeru raksturoja gandrīz kā «boļševiku», bet latviešu buržuāzisko nacionālistu aprindās izplatīja valodas par to, ka arhibīskaps maldinājis valdības iestādes jautājumā par LPB neatkarību no Maskavas patriarhāta.

J. Pommers nonāca grūtā situācijā: latviešu šovinista, krievu interešu nodevēja slava — lai arī nepelnīta — bija bīstamāka par godīgi nopelnīto izvirtuļa slavu. Savus tuvākos līdzstrādniekus baznīcas pārvaldē viņš bija komplektējis no krievu monarhistu aprindām. Bet galvenais — Latvijas pareizticīgo vairums — pēc 1930. gada skaitīšanas datiem, 67,2 procenti — bija krievi (kopā ar baltkrieviem),

kurus sāpīgi skāra nacionālisma uzplūdi, ar ko valdošās aprindas centās sev izdevīgā gultnē novadīt darbaļaužu neapmierinātību. Latviešu buržuāzisko nacionālistu lozungs «Darbu un maizi latviešiem!» nereti rada dzirdīgas ausis, vairoja bezdarba un trūkuma postu starp krievu, poļu, baltkrievu, lietuviešu strādniekiem. Tādējādi «pareizticīgo jezuītu» uzsāktā arhibīskapa Jāņa diskreditācijas kampaņa rada atbalsi visdažādākajos slāņos: gan krievu šovinistu un monarhistu-politikāņu, gan kreisi noskaņoto strādnieku, trūcīgo zemnieku aprindās. Pret arhibīskapu uzstājās kā «pareizticības svētuma» aizstāvji, kuru reliģiskās jūtas skāra mūka Jāņa Pommera mīlas dēkas, tā rūdīti kotrrevolucionāri, politikāņi — talāros un bez tiem, kuriem nekas nebija svēts — pat ne baznīcas autoritāte.

Arhibīskaps Jānis atlika kārtējā baznīcas koncila sasaukšanu, līdz ar to novēršot opozīcijas paredzēto izšķirošo kauju koncilā. Taču koncila atlikšana tikai vairoja baumu, minējumu, visdažādāko pieņēmumu straumi. Pareizticīgo baznīcās auga neapmierinātība, šķelšanās starp grupējumiem, mazinājās baznīcas disciplīna.

Arhibīskapa Jāņa pozīcijas baznīcā vēl vairāk sašķobīja viņa uzsāktais karagājiens pret «baznīcas zagļiem» — baznīcas naudas līdzekļu piesavinātājiem, saucot pie atbildības vispirms protodiakonu K. Dorinu un virspriesteri K. Zaicu — aktīvākos «Vienības» darbiniekus, kuri piegādāja sociāldemokrātiem kompromitējošus materiālus par arhibīskapu. Tādā veidā viņš cerēja iebiedēt un kompromitēt opozīciju. Tomēr arhibīskapa uzstāšanās pret baznīcā vispārpieņemto praksi, kurā bez grūtībām varēja apvainot gandrīz jebkuru garīdznieku, nevis vājināja, bet saliedēja opozīciju garīdzniecībā, pastiprināja baumas par to, ka arhibīskaps sajucis prātā. Vai gan bīskaps ar pieredzi baznīcas vadībā skaidrā prātā uzsāktu

cīņu pret «baznīcas zagļiem»? Pats J. Pommers trīs dienas pirms savas traģiskās nāves sarunā ar Tiesu palātas locekli P. Bluķi izteicies: «...ja viņam (J. Pommeram — Z. B.) varot draudēt briesmas, tad tikai no baznīcas zagļiem. Viņš arī pieveda vairākus piemērus no baznīcas vēstures, kā nogalināti tie, kas atklājuši nebūšanas baznīcā.»⁹ Garīdzniecības acīs «baznīcas zagļi» kļuva par nevainīgiem upuriem, bet arhibīskaps — par despotu, kas aizskar altāra kalpotāju svētās tiesības. Pret arhibīskapu vienprātīgi nostājās visi sinodes locekļi ar kancelejas pārvaldnieku A. Makedonski priekšgalā: sinode palīdzēja «baznīcas zagļiem» slēpt pēdas, traucēja izmeklēšanu. J. Pommers nonāca pilnīgā izolācijā.

Iespējams, ka arhibīskapa cīņu pret «baznīcas zagļiem» tīši izprovocēja «Kustība»: agrāk taču J. Pommers, aizrāviens ar politisko darbību parlamentā, caur pirkstiem, precīzāk — saprotoši, skatījās gan uz «baznīcas zagļiem», gan uz baznīcas disciplīnas un morāles normu pārkāpējiem, tikai galējas nepieciešamības gadījumā pārvietojot uz citu draudzi priesteri, kas bija galīgi sakompromitēties. Tāpēc arī garīdzniecība saprotoši izturējās pret arhibīskapa nevaldāmo godkāri un baudkāri. Tagad stāvoklis mainījās. «Baznīcas zagļi» — pieķertie un nepieķertie — uzstājās pret izvirtuli, nodevēju... Ticīgie guva iespēju ielūkoties baznīcas dzīves aizkulisēs. Baznīcas prestižs strauji mazinājās, tās vadība bija dezorganizēta: arhibīskapa un sinodes normāla sadarbība kļuva neiespējama.

Arhibīskaps J. Pommers jutās vīlies arī savās attiecībās ar buržuāziskās valdības aprindu politiķiem, nesaņēmis cerēto atbalstu cīņā pret «baznīcas zagļiem», monarhistisko opozīciju. Būtībā valdošās aprindas aukstasinīgi noskatījās, kā opozīcija gatavojas fiziski izrēķināties ar J. Pommeru. Neilgi pirms nāves arhibīskaps Jānis rakstīja: «Ko nav spējuši

sasnēgt mani pretinieki visos iepriekšējos gados, tas sasniegts tagad, ar Ulmaņa «svētību».»¹⁰

Valdības nežēlastībā J. Pommers nokļuva ne jau odiozās «morālās stājas» dēļ. Fašistiskais režīms savā konfesionālajā politikā plānoja baznīcas vēl vairāk saistīt ar valsti. LPB kanoniskie sakari ar Maskavas patriarhātu, kurus baznīca bija slēpusi, nu nāca gaismā. 1934. gada rudenī, vairs nespēdams izturēt garīdznieku nepadevību, atklāto dumpi un vajāšanas kampaņu, J. Pommers gatavojās atteikties no LPB arhibīskapa amata pēc tam, kad būs uzvarējis prāvā pret «baznīcas zagļiem», to skaitā ar ietekmīgāko sinodes locekli — kancelejas pārvaldnieku A. Makedonski. Lai nokārtotu jautājumu par sava pēcteča iecelšanu, J. Pommers mēģināja stāties sakaros ar Maskavas patriarhātu. Šo «noziegumu» fašistiskā valdība J. Pommeram nepiedeva. Arhibīskaps Jānis tika atstāts likteņa varā, viens pret daudzgalvaino, uz jebkuru avantūru spējīgo opozīciju. Jau 1933. gada 6. jūlija vēstulē «Vienības» darbiniecei — aktīvai pret arhibīskapu izvērstās kampaņas dalībniecei T. Jakimovičai Parīzes centra «praporščiks» A. Ņikitins rakstīja: «Lai Dievs dod visiem gudrību uzsāktajā atklātajā cīņā. Risinās Dieva tiesa, un, lai Dievs dod, ka tas vestu pie baznīcas pilnīgas atbrīvošanas no sērgas.»¹¹

Monarhistisko politikāņu «Dieva tiesa» notika arhibīskapa vasarnīcā «Ozolkalns» Ķīšezera krastā naktī no 11. uz 12. oktobri. 12. oktobrī J. Pommers bija izsaukts pie izmeklētāja un gatavojās iesniegt prokuratūrai jaunus dokumentus K. Zaica lietā. 11. oktobra vakarā pie arhibīskapa Jāņa viesojās viņa kārtējā mīlākā Marija R. Bet jau drīz pēc pusnakts arhibīskapa vasarnīcā izcēlās ugunsgrēks, ko «nepamanīja» ne 15 metru attāļajā mājā dzīvojošās mūķenes, ne dārza mājiņā guļošais «Ozolkalna» naktssargs. Kad viņus uzmodināja kaimiņi no

attālās «Kārļu muižas», mūķenes un naktssargs apgalvoja, ka arhibīskapa neesot mājās, nesteidzas organizēt ugunsgrēka dzēšanu. Telpu apskate liecināja, ka noziedznieki bija meklējuši kādus dokumentus, bet arhibīskapu — smagi ievainotu, tomēr vēl dzīvu — ieslēguši, aizdedzinājuši vasarnīcu. Noziedznieki, šķiet, bijuši labi pazīstami arhibīskapam, nebija izsaukuši viņā aizdomas — naktsgaldiņā turēto pistoli upuris nebija lietojis.

Nozieguma apstākļu izmeklēšana atklāja vēl neskaitāmas grūti izskaidrojamas mīklas, kas liecināja par plašu sazvērestību. Nepārprotams bija viens — slepkavību organizējusi Parīzes «Kustība», iesaistot vietējo «Vienību». Atklātai tiesas prāvai šajā lietā pierādījumu bija diezgan. Taču prāva nenotika: tā neapšaubāmi kaitētu fašistiskās valsts sargātajam reliģijas un baznīcas prestižam. Opozīcijā pret arhibīskapu Jāni bija ierautas visplašākās garīdzniecības aprindas. Izmeklēšanā savāktos kompromitējošos materiālus valdība izmantoja daudz «valstiskāk»: arhibīskapa Jāņa slepkavības lietas, tāpat kā «baznīcas zagļus» kompromitējošie materiāli, ļāva piespiest ietekmīgākos garīdzniecības pārstāvjus paklausīgi iet fašistiskās valsts konfesionālās politikas pavadā. Beidzot buržuāziskās Latvijas valdošās aprindas bija guvušas iespēju atraut LPB no Maskavas patriarhāta, pakļaut to savai vadībai un kontrolei.

SHIZMA BAZNICĀ

Jau arhibīskapa J. Pommera bēres rādīja, ka LPB sinode neuzdrīkstas pat izvīrīt jautājumu par kano-nisko vienību ar Maskavas patriarhātu. Piedalīties apbedīšanas ceremonijā sinode uzaicināja Konstantinopoles patriarhātā pārgājušos Igaunijas un Polijas baznīcu hierarhus, kuri vadīja bērū liturģiju. Igauni-

jas metropolīts Aleksandrs (Pauluss) tad arī iesvētīja diakona kārtā N. Vieglo.¹ Tādējādi LPB neka vējoties stājās sakaros ar baznīcām, kuras patvaļīgi bija nošķēlušās no Maskavas patriarhāta un no kanoniskā viedokļa bija uzskatāmas par shizmatiskām, t. i., viņu garīdzniecības svētdarbiem nebija nekāda «svētdaroša» spēka.

1934. gada 26. novembrī, sinodes plenārsēdē pirmo reizi oficiāli pārrunājot LPB jaunā virsgana ievēlēšanu, virspriesteris J. Jansons, cenzdamies nostiprināt savas izredzes uz vakanto posteni, gan vēl ieminējās par griešanos pie Maskavas patriarhāta, kā to esot novēlējis J. Pommers, taču sinodes vairākums «pēc garākām pārrunām» nolēma noskaidrot, cik lielu Jūdasa algu fašistiskā valdība piešķirs par nodevību pret t. s. «mātes baznīcu» — Maskavas patriarhātu, un tad lūgt Konstantinopoles patriarhu ņemt savā jurisdikcijā.² Kad 1935. gada sākumā Maskavas patriarhāts uzdeva savam ekzarham* Rietumeiropā — Lietuvas metropolitam Jelevferijam — līdz jauna virsgana ievēlēšanai ņemt LPB savā pārziņā un, ja tam pretotos vietējā sinode, organizēt īpašu baznīcas pārvaldes orgānu tām draudzēm, kuras vēlētos saglabāt kanoniskās saites ar Maskavas patriarhātu. LPB sinode parūpējās, lai Iekšlietu ministrija aizliegtu Jelevferijam iebraukt Latvijā. Uz Jelevferija vēstuli LPB sinode atbildēja ar Ārlietu ministrijas starpniecību, deklarējama savu neatkarību no Maskavas patriarhāta.³

Taču, kaulējoties par Jūdasa algas apmēru, sinode nesteidzās oficiāli stāties Konstantinopoles patriarhāta jurisdikcijā, jo par šo piekāpšanos tā cerēja panākt no valdības brīvu virsgana kandidāta izvēli. Monarhisti talāros par pretendentu uz Rīgas arhibī-

---

* Ekzarhs — patriarha norikots vietvaldis noteiktā teritorijā.

kapa amatu sākotnēji nekautrējās izvirzīt virspriesteri kņazu Joanu Sahovskoju, bijušo baltgvardu virsnieku, aktīvu krievu emigrantu politisko darboni. Lai «pierādītu», ka LPB garīdznieku aprindās nav virsgana amatam cienīgu kandidātu un ka tādi meklējami ārzemēs, sinode, kuras vadību bija sagrābis kancelejas pārvaldnieks A. Makedonskis, apzināti vilcināja kandidātu izraudzīšanu, cerēdama, ka ar šādu taktiku tai izdosies panākt sev vēlama kandidāta ievēlēšanu.

Tomēr arī jautājumā par LPB virsgana personu valdība netaisījās piekāpties. Par tās Trojas zirgu pareizticīgo baznīcā kļuva 1935. gada februārī jaundibinātā Rīgas katedrāles latviešu draudze un tās padome, kurai bija jālauž sinodes pretestība valsts centieniem pakļaut LPB Iekšlietu ministrijas Garīgo lietu pārvaldei. Draudzes padomi vadīja advokāts J. Zariņš un Valsts arhīva direktors J. Bērziņš. Tās sastāvā dominēja šovinistiski «valstiski nacionāli» elementi.⁴ Padome nekavējoties lika sinodei saprast, ka gadījumā, ja netiks ņemtas vērā «latviešu intereses», būs sarežģījumi ar valdību.⁵ Informējot ticīgos par virsgana vēlēšanu lietu, 1935. gada martā virspriesteris P. Gredzens ziņoja, ka no plašā jautājumu kompleksa, kas saistīts ar vēlēšanām un attiecās kā uz pareizticīgo baznīcas iekšējo dzīvi, tā arī uz stāvokli valstī un pat starptautiskā mērogā, galīgi izšķirts ir tikai viens: «virsgana zizlis ir jādod latvietim».⁶

Par vienīgo vietējo un ārzemju monarhistu aprindām piemēroto latvieti, kuram bez šaubīšanās varētu uzticēt virsgana zizli, sinode uzskatīja virspriesteri J. Jansonu, 3. jūnijā oficiāli izvirzot viņa kandidatūru kā konkurentu «valstiski nacionālajam» kandidātam — Daugavpils prāvestam A. Pētersonam. Jansons bija cieši saistīts ar opozīciju pret J. Pommeru; pēc K. Zaica nodošanas tiesai viņš bija kļuvis

par «Vienības» garīgo tēvu, bet jau ilgi pirms tam ietilpa Parīzes «Kustības» centra vadošajā kodolā. Pareizticīgo garīdznieku aprindās monarhists Jansons bija pietiekami populārs, lai varētu cerēt uz vairākuma atbalstu. Pēc politiskās pārvaldes datiem, Jansons mēģināja nodrošināt savai kandidatūrai arī Maskavas patriarhāta un ekzarha Jelevferija piekrišanu, privātā kārtā paziņojot ekzarham, ka «sinode ir piespiesta uzstāties pret Maskavu saskaņā ar Latvijas valdības tendencēm».⁷ Kad kļuva zināms, ka Jelevferijs neofociāli atbilsta Jansona kandidatūru un arī Maskavas patriarha vietas sargs Sergijs (Stragorodskis), kurš personiski pazina Jansonu, uzskatīja viņu par vispieņemamāko LPB virsgana amata pretendentu, valdība nolēma nepieļaut Jansona kandidatūras izvirzīšanu.

3. jūnijā sinode nolēma sasaukt baznīcas saeimu (koncilu) virsgana ievēlēšanai 16. jūlijā. Virsgana amatam sinode izvirzīja divus kandidātus — J. Jansonu un A. Pētersonu. Sinodes lēmums tika izziņots draudzēm, kuras uzsāka delegātu vēlēšanas. Saeimai gatavojās arī valdība. Saskaņā ar LPB statūtu 36. paragrāfu savu pārstāvi saeimā varēja sūtīt arī Latvijas valdība. 7. jūnijā iekšlietu ministrs iecēla Kara ministrijas juriskonsultu advokātu P. Elksnīti par valdības pārstāvi gaidāmajā saeimā, uzdodot viņam piedalīties ne vien saeimā, «bet kopā ar sinodi arī koncila priekšdarbu veikšanā, reglamenta un balsosšanas kārtības izstrādāšanā».⁸ Valdības pārstāvja dalība saeimas priekšdarbu veikšanā bija Iekšlietu ministrijās patvaļīga iejaukšanās LPB iekšējās lietās, lai nostiprinātu «valstiski nacionālā» kandidāta A. Pētersona izredzes. Sādu valdības iejaukšanos LPB dzīvē prasīja un pamatoja pareizticīgo latviešu šovinistiskās aprindas ar katedrāles draudzes padomi priekšgalā. Paužot šo aprindu viedokli, kāds anonīms jurists atklāti prasīja pārveidot sinodi pēc cariskās

Krievijas sinodes parauga, t. i., lai tās darbu vadītu valdības iecelts virsprokurors.⁹

Tomēr sinodes un sevišķi A. Makedonska pretestības dēļ Elksnīša misija nevainagojās panākumiem. 25. jūnijā Elksnītis lūdza iekšlietu ministru atcelt nepadevīgo sinodi un iecelt to jaunā sastāvā, kā formālu iegānu minot sinodes pilnvaru termiņa noteikšanu (1929. gadā uz trim gadiem ievēlētā sinode vairs netika pārvēlēta, jo, baidoties no opozīcijas, J. Pommers nepiekrita saeimas sasaukšanai 1932. gadā). Iekšlietu ministrija steidzami sagatavoja «papildinājumu» projektu 1926. gada noteikumiem. Projekts paredzēja 1) līdz LPB valdošā virsgana ievēlēšanai un ievešanai amatā piešķirt iekšlietu ministram tiesības «atcelt sinodes un revīzijas komisijas locekļus no ieņemamiem amatiem un iecelt atcelto vietā jaunus locekļus»; 2) kamēr nav valdošā virsgana, valdības deleģēts pārstāvis piedalās sinodes sēdēs saeimas sagatavošanas darbos un pašā saeimā. Sinodes lēmumi stājas spēkā tikai tad, ja triju dienu laikā valdības pārstāvis nav cēlis pret tiem iebildumus.¹⁰ Tomēr pat ministru kabineta kodifikācijas nodaļa neatbalstīja tik atklātu un tiešu iejaukšanos baznīcas lietās. Par likumu projekts nekļuva. Tas sarežģīja valdības pārstāvja uzdevumus saeimas sagatavošanā.

Lai atbrīvotos no opozīcijas līdera, pret A. Makedonski tika ierosināta vēl J. Pommera gatavotā tiesas lieta par baznīcas līdzekļu izsaimniekošanu.¹¹ Makedonskim nācās atteikties no sinodes vadītāja lomas. Viņa vietā par sinodes vadītāju kļuva «valstiski nacionālais» virspriesteris J. Svemps, tomēr arī ar viņa palīdzību P. Elksnītim neizdevās salauzt opozīciju. 10. jūlijā viņš ziņoja iekšlietu ministram V. Gulbim, ka saeima jāatliek, citādi 16. jūlijā tiks ievēlēts J. Jansons, nevis A. Pētersons.¹² 12. jūlijā V. Gulbis piesūtīja sinodei rakstu, ar kuru aizliedza

sasaukt saeimu 16. jūlijā, aizliegumu motivējot ar to, ka saeima «nav tehniski pietiekoši sagatavota» un tās sasaukšanai sinode nav izlūgusi Iekšlietu ministrijas atļauju. V. Gulbis ierosināja atlikt saeimas sasaukšanu uz 17. septembri.¹³

Sinodes plenārsēdē 22. jūlijā P. Elksnītis ieradās ar Iekšlietu ministrijas priekšrakstu, kas uzdeva par visām sinodes sēdēm un apspriedēm līdz ar to dienas kārtību iepriekš informēt valdības pārstāvi.¹⁴ Elksnītis šai sēdē uzvedās kā uzvarētājs. Viņš pieprasīja, lai sinodes locekļi atkāpjas no amatiem, jo viņu pilnvaru termiņš esot notecējis, noraidīja J. Jansona kandidatūru virsgana amatam un beidzot atklāti pateica, ka valdība vēloties, lai LPB pārietu Konstantinopoles (Vispasaules) patriarha jurisdikcijā. Saldinot pātagu, Elksnītis ņēma talkā pīparkūku: «valdības pārstāvis vēl aizrāda», lasām sēdes protokolā, «ka vajadzētu vēlēt ne tikai bīskapu virsganu, bet arī vikārbīskapus un ka valdība palīdzēšot vikārus uzturēt. Sapulce ar prieku apsveic šo valdības pārstāvja ziņojumu.»¹⁵ Lai realizētu valdības programmu, Elksnītis pakāpeniski «izdzīvoja» no sinodes nevēlamos locekļus: J. Eniņu, J. Bekeru, N. Šaļinu, N. Malkinu, G. Ponomarovu. P. Elksnīša rupjā diktāta spiesti, viņi «labprātīgi» atteicās no saviem amatiem.

Sinodes «tīrīšana» un vikārbīskapu solījums nostiprināja LPB vadošajā orgānā «valstisko» virzienu. Augustā sinode lūdza Konstantinopoles patriarhu iesvētīt LPB virsganu, izvirzot par šī amata kandidātiem Jansonu un Pētersonu. Patriarhs Fotijs atbildēja piekritoši un uzdeva savam ekzarham Rietumeiropā un Austrumeiropā Londonas metropolītam Germanam (Strenopulu) iepazīties ar LPB stāvokli. Virsgana ievēlēšanu valdība ņēma savās rokās. Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš tās uzdevumā stājās sakaros ar metropolītu Germanu, kurš 3. novembrī kā Latvijas Iekšlietu ministrijas viesis ieradās

Rīgā, lai vizitētu Latvijas pareizticīgo baznīcu. 7. novembrī metropolīts Germans sinodes sēdē ierosināja oficiāli lūgt patriarhu uzņemt LPB Konstantinopoles patriarhāta jurisdikcijā. Tajā pašā dienā Ārlietu ministrija steidzamības kārtā pieprasīja no sūtniecības Tallinā dokumentus par Igaunijas pareizticīgo baznīcas pāreju Konstantinopoles patriarhātā, lai arī LPB varētu vadīties pēc kaimiņu shizmatīķu parauga. 11. novembrī sinode sastādīja lūgumu patriarham Fotijam par LPB uzņemšanu viņa jurisdikcijā un autonomijas piešķiršanu pēc Igaunijas parauga, Ministru kabineta 19. novembra sēdē valdība «piekrita» LPB sinodes lēmumam un no savas puses nolēma «atbalsīt baznīcas attiecīgu lūgumu Konstantinopoles patriarham Fotijam».¹⁶ Tai pašā sēdē valdība atļāva Iekšlietu ministrijai atalgot vizitatora pūles ar 100 angļu mārciņām.¹⁷ Pārrunās ar Germanu Iekšlietu ministrija vienojās, ka LPB organizējama kā autonoma patriarhāta vienība — Latvijas metropolija, kuru vadītu virsgans ar metropolīta titulu. Lai baznīcas autonomija būtu reāla, LPB vajadzēja būt vismaz trim bīskapiem, tāpēc metropolītam nolēma dot divus vikārbīskapus.

Tā kā pareizticīgo vairums, bet Latgalē itin visi pareizticīgie, pēc politiskās pārvaldēs datiem, bija pret shizmu, pret kanonisko saišu saraušanu ar Maskavas patriarhātu,¹⁸ tad, lai salauztu opozīcijas pretestību, tika nolemts pirms virsgana vēlēšanām saeimā akceptēt LPB statūtu grozījumus jautājumā par virsgana vēlēšanām un baznīcas augstāko pārvaldi, bet pašu saeimu ar stingra, autoritāra reglamenta palīdzību pārvērst par fikciju. 21. novembrī kopā ar LPB sinodes lūgumu par uzņemšanu Konstantinopoles patriarhātā vēstuli Fotijam nosūtīja iekšlietu ministrs. «Ņemot par ceļu paraugu mums draudzīgo kaimiņvalšķu: Igaunijas un Somijas arhibīskapijas,» teikts vēstulē, «Latvijas valdības kar-

stākā vēlēšanās ir, lai Latvijas ortodoksālā baznīca piedzīvotu to gaišo brīdi, kad Jūsu Augstisvētībai labpatiksies apstiprināt minētās baznīcas (LPB — Z. B.) pastāvošo autonomiju un uzņemt to savā kanoniskā vadībā.»¹⁹ 16. decembrī ekzarhs paziņoja, ka patriarhs apmierinājis LPB un Latvijas valdības lūgumu un tuvākajā laikā piesūtīs oficiālu rakstu par LPB uzņemšanu savā jurisdikcijā.²⁰ Patriarha Fotija nāve decembra beigās un jaunā patriarha vēlēšanas aizkavēja formalitāšu nokārtošanu. Tikai 1936. gada 4. februārī jaunais patriarhs Benjamins iecēla ekzarhu Germanu par savu pārstāvi Latvijas pareizticīgo virsgana ievēlēšanai un parakstīja tomosu (autonomijas piešķiršanas dokumentu) Latvijas pareizticīgo baznīcai.

Sai laikā LPB sinodē valdības pārstāvji lauza garīdznieku pretestību jautājumā par virsgana amata kandidātu. Elksnītim talkā nāca Garīgo lietu pārvaldes priekšnieks E. Dimiņš. Tagad sinodē atradās jau divi valdības pārstāvji, kuri pretojās J. Jansona kandidatūrai. Oficiālais iegansts izrādījās tas, ka Jansons bija precējies²¹ un viņa sieva deva piekrišanu dzīvot šķirti no vīra tikai tad, ja viņu ievēlēs par bīskapu. Uzturēdamies Rīgā, metropolīts Germans principā neiebilda pret Jansona kandidatūru, atzīstot, ka patriarhs ar sinodi var piekrist arī baznīcas praksē visai retajam gadījumam, kad par bīskapu ievēlē precētu garīdznieku, ja viņš dzīvo šķirti.²² Taču politisku motīvu dēļ šai ziņā valdība izrādījās par cītīgu baznīcas tradīciju sargu. Tā panāca, ka ekzarhs mainīja savu viedokli un 1935. gada februārī noraidīja precētu virsgana amata kandidātu.

Valdības izvirzītie kandidāti bija metropolīts — virspriesteris, Triju Zvaigžņu ordeņa* kavalieris J. Karps; Madonas bīskaps, kura pārziņā ietilptu arī

* Viens no buržuāziskās Latvijas augstākajiem ordeņiem.

visa Latgale, — virspriesteris A. Vītols un Jelgavas bīskaps (pārziņā — Kurzeme un Zemgale) — virspriesteris A. Pētersons. Šo baznīcas «valdības» sarakstu P. Elksnītis piesūtīja sinodei 1935. gada 2. decembrī. Taču sinode līdz 1936. gada februārim ietilpīgi turējās pie Jansona kandidatūras. J. Karpa un A. Vītola kandidatūras sinodes plenārsēdēs tika divas reizes izbalsotas, bet J. Jansons katreiz saņēma visvairāk balsu, kaut arī E. Dimiņš un P. Elksnītis nevairījās pat no draudiem un šantāžas. No valdības ierosinātajiem bīskapu amatu pretendentiem sinode akceptēja tikai A. Pētersona kandidatūru, turpretī A. Vītola un J. Karpa kandidatūras līdz saeimai nonāca tikai tāpēc, ka citu izvirzīšanai valdība nepiekrīta. J. Karpa kandidatūru izdevās uztiept sinodei tikai dažas stundas pirms saeimas atklāšanas.

Izvirzot ārkārtīgi nepopulāras kandidatūras virsgana amatam, valdība lielu vērību veltīja attiecīgi «demokrātiskas» vēlēšanu procedūras noteikšanai. Iekšlietu ministrija apzinājās, ka tās kandidāti var nesaņemt pat vienkāršu balsu vairākumu. Lai arī šajā gadījumā dabūtu virsgana amatā savu ielikteni, Dimiņš ierosināja statūtu pantā par virsgana vēlēšanām ietvert šādu papildinājumu: «Ja valdošā virsgana amatam uzstādītie kandidāti aizklātā balsošanā neviens nedabū balsu vairākumu, tad jānobalso vārdiski — proti, atklāti, izsaucot delegātus pēc saraksta; ja arī vārdiskā nobalsošanā neviens nedabū vajadzīgo balsu vairākumu, tad iekšlietu ministrs izrauga no uzstādītiem kandidātiem personu virsgana amatam.»²³ 1936. gada 23. janvāra sinodes plenārsēdē, apspriežot šo papildinājumu, izraisījās vētraiņas debātes. Atgādinot LPB garīdzniecības lielo piekāpšanos valdībai, virspriesteris P. Gredzens aizrādīja, ka pāreja Konstantinopoles patriarhātā no kanoniskā viedokļa ir noziegums, bet Dimiņš un Elksnītis savukārt lika saprast, ka arī pašu sinodi varot

turēt aizdomās par virsgana vēlēšanu sabotēšanu un tiekšanos «uz Maskavu». Pēc asas vārdu apmaiņas garīdzniekiem tomēr izdevās noraidīt vārdisko nobal-sošanu un virsgana izvēli no caurkritušajiem kan-didātiem atstāt nevis iekšlietu ministram, bet gan Konstantinopoles patriarham, pieņemot kompromisa papildinājumu: «... ja no kandidātiem, kuru kan-didatūrai valdība piekritusi, trīsreiz aizklāti balsojot, neviens nav dabūjis balsu vairākumu, tad no balso-šanā bijušiem kandidātiem metropolītu izraugās vis-pasaules patriarhs.»²⁴ Februāra beigās sinodes opo-zīcija beidzot bija lauzta, saeima — «tehniski saga-tavota». Ar valdības piekrišanu to nolēma sasaukt 9.—10. martā. 27. februārī sinodes plenārsēdē ap-stiprināja saeimas dienas kārtību: 9. martā pieņemt LPB statūtu pirmās daļas grozījumus, bet 10. martā saskaņā ar grozījumiem statūtos ievēlēt virsganu. Pēc valdības spiediena debates par izvirzītajām kan-didatūrām sinode nolēma nepieļaut. Lai saeimā val-ditu kārtība un «valstisks gars», četras vietas tajā rezervēja politpārvaldes ierēdņiem.²⁵

Saeimu atklāja 9. martā. Tā noritēja ekzarha Ger-mana vadībā. Kad saeimā tika nolasīts Konstantino-poles patriarha tomoss par LPB uzņemšanu patriar-hāta jurisdikcijā un autonomijas piešķiršanu tai, vie-nīgais, kas uzdrošinājās atklāti protestēt pret shizmu, bija Liepnas draudzes garīdznieks J. Lapikens, kurš jau pirms tam bija asi uzstājies pret sinodes lē-mumu pāriet Konstantinopoles patriarhāta jurisdik-cijā. Incidentu likvidēja, atņemot Lapikenam vārdu.

Tālāk ekzarha Germana autoritāri vadītā saeima, pēc Dimiņa atzinuma, ritējusi priekšzīmīgi. Delegā-tiem nebija ļauts pat apspriest statūtu grozījumus, jo pēc Dimiņa ierosinājuma «lietderības un darba ražīguma dēļ» to veica īpaša «statūtu komisija» 12 cilvēku sastāvā. Tās locekļu sarakstu sastādīja Di-miņš, komplektējot komisiju no «valstiski nacionā-

liem» elementiem. Dimiņa sevišķu atzinību izpelnījās tajā iesaistītais virspriesteris N. Šalfejevs un laicīgie locekļi — advokāts J. Zariņš un valsts arhīva direktors J. Bērziņš.²⁶ Saeimas delegātus tikai iepazīstināja ar šīs komisijas atzinumu. Statūti paredzēja autoritāro principu pastiprināšanu baznīcas vadībā un noteikumu, ka visus galvenos baznīcas dzīves jautājumus (bīskapu vēlēšanas, jaunu eparhiju dibināšanu utt.) izlemj tikai ar valdības piekrišanu. Nekādus delegātu iebildumus prezidijs neuzklausa. Ekzarhs Germans nepieņēma pat ierosinājumu uzskatīt par noraidītu to virsgana zižļa pretendentu, kurš balsošanā iegūs mazāk par 50 procentiem balsu.²⁷ Tajā jau 9. martā kļuva skaidrs, ka viens no valdības izvirzītajiem kandidātiem kļūs par LPB virsganu. Opozīcija nolēma izvēlēties mazāko ļaunumu. Lai nedotu iespēju virsgana izvēli atstāt patriarham, respektīvi šai konkrētajā gadījumā — Latvijas valdībai (kuras viedokli tik cītīgi aizstāvēja patriarha ekzarhs), balsu lielum lielo vairākumu saņēma virspriestera A. Pētersona kandidatūra, kuru valdība bija izvirzījis visnenožīmīgākajam — Jelgavas bīskapa amatam. Vēlēšanu priekšvakarā A. Pētersons demagoģiski solīja ievērot opozīcijas intereses un nepārvērst baznīcu par t. s. «latviskošanas» ieroci. Tāpēc 10. martā Pētersons saņēma 182 balsis, bet viņa konkurenti A. Vītols — 91 un J. Karps — tikai 57 balsis. 29. martā ekzarhs Germans A. Pētersonu iesvētīja un ieveda amatā. A. Pētersons kļuva par Rīgas un visas Latvijas metropolītu Augustīnu. Svinībās piedalījās arī abi Igaunijas pareizticīgo baznīcas bīskapi. Ceļa izdevumus patriarha sūtītajiem hierarhiem, kā arī iesvētīšanas svinību izdevumus sedza Iekšlietu ministrija. Izdevumi un patriarha sūtņiem piešķirtie Latvijas ordeņi atmaksājās, jo ar Pētersona iecelšanu par LPB galvu kļuva «savs cilvēks». Pretējos ieskatos par jauno metropolītu bija ticīgie. Pārskatā

par politisko stāvokli valstī 1936. gada martā Iekšlietu ministrijai nācās konstatēt, ka pareizticīgo vairojums — krievu tautības ticīgie — nav apmierināti ar jauno LPB virsganu.²⁸

Metropolīta Pētersona vadībā pēc Iekšlietu ministrijas norādījumiem sinode nekavējoties stājās pie LPB statūtu 2. daļas pieskaņošanas valstī valdošajam autoritārajam režīmam. Vistuvākajā laikā bija jāsasauca jauna baznīcas saeima, lai pārvēlētu sinodi un ievēlētu vikārbīskapus. Līdz saeimai bija jāsaņem statūtu grozījumi. Šai darbā aktīvi iesaistījās arī Dimiņš. 25. maijā sinodes plenārsēdē nolēma sasaukt saeimu 14. jūlijā, taču vikārbīskapu vēlēšanas paredzēt tikai tādā gadījumā, ja valdība izpildīs vairākkārtīgi atkārtotos P. Elksnīša solījumus par vikārbīskapu algošanu. 26. maijā sinode lūdza Garīgo lietu pārvaldi noskaidrot, vai valdība savu solījumu pildīs. Sinode lūdza nozīmēt divus vikārbīskapus, nosakot tiem algu 300 latu mēnesī. Kā iespējamie kandidāti tika minēti virspriesteri P. Barbans, P. Jankovičs, J. Karps un A. Vītols.²⁹ Iekšlietu ministrija lūgumu apmierināja tikai daļēji. Ministra rezolūcija noteica, ka pagaidām dodams tikai viens vikārbīskaps ar sēdekli Rīgā. Viņam izsniedzamā alga — 3600 latu gadā — noformējama kā pabalsts. Paziņodams sinodei par valdības piekrišanu vikārbīskapa vēlēšanām un papildu pabalsta piešķiršanu, 15. jūnijā sinodes sēdē Dimiņš aizrādīja, «ka sinodes lūguma teksts būtu izlabojams tai ziņā, ka netiktu minēts par bīskapa — vikāra algu». Atteikšanos atklāti algot savus ieliktņus diktēja ne tikai takta apsvērumi, nevēlēšanās diskreditēt ticīgo acīs valsts ierēdni bīskapa talārā, bet arī taktiski apsvērumi. Piešķirot pareizticīgo bīskapam noteiktu algu, valdībai būtu jāuzņemas pastāvīga rakstura saistības, turpretī pabalstu vienmēr varēja piešķirt atkarībā no marionetes rātnas uzvedības. Bez tam, uzņemoties

vienas konfesijas bīskapa algošanu, pretenzijas pēc valsts algas varētu izvirzīt citu konfesiju garīdznieki.

14. jūlijā saeima bija vēl rūpīgāk «tehniski sagatavota». Tās darba kārtībā bija 1) pārstrādāto LPB statūtu otrās daļas pieņemšana; 2) pārskats par sinodes un tās nozaru darbību; 3) revīzijas komisijas ziņojums; 4) vikārbīskapa vēlēšanas; 5) sinodes un tās revīzijas komisijas locekļu vēlēšanas. Visi šie jautājumi, to skaitā pārskats par sinodes darbību 6 gadu laikā (kad notika tik svarīgas izmaiņas baznīcas dzīvē), bija jāizskata vienā dienā. Lai varētu to paveikt, ar Dimiņa tiešu līdzdalību sinode sagatavoja fašistiskās valsts cienīgu «kārtības rulli». Saskaņā ar to saeimas delegāti nedrīkstēja kritizēt saeimu ar tās drakonisko dienas kārtību vai arī «kādas citas iestādes darbību». Par šo «noziegumu» delegātiem atņemt vārdu; delegātu, kurš iedrošinātos izteikt piezīmi no vietas, vienkārši izraidītu no telpām; ja prezidijs konstatētu, ka debatēs runātājs skar «jau pietiekoši noskaidrotu» jautājumu, tad tas var atņemt runātājam vārdu. Visos šajos gadījumos prezidija lēmums nebija pārsūdzams saeimai. Aizklātas balsošanas principu likvidēja noteikums, ka «zīmīšu nodošanai delegāti tiek izsaukti pēc saraksta pie prezidija galda, kur arī nodod tās».³⁰ Ar šādiem noteikumiem fašistiskajā valstī varēja atjaunot pat parlamenta darbību, taču pareizticīgo delegātiem bija nepieciešami vēl īpaši valstiski norādījumi. Atklājot saeimu, ar tiem neskopojās ne metropolīts, ne Dimiņš. Pēdējais aicināja delegātus vienprātīgi vēlē vikārbīskapu, bet sinodes «vēlēšanas» ieteica atstāt metropolitam, kura sastādīto sarakstu saeimai būtu tikai jāakceptē. «Ar to būs pierādīts,» teica Dimiņš, «ka Latvijas pareizticīgā baznīcā valda vienprātība, par ko priecāsies arī valsts vadonis.»³¹

Debates saeimā netika pieļautas pat svarīgākajā jautājumā — jautājumā par LPB statūtu grozīju-

miem. Tāpat kā marta saeimā, sapulci tikai iepazīstināja ar īpašas komisijas izstrādātajiem statūtu grozījumiem. Jaunie statūti pilnīgi likvidēja draudzes pašpārvaldi. Tie noteica, ka prāvestus un draudžu klēra locekļus iecel, pārvieto un atlaiž valdošais virsgans ar sinodi, draudzes padome (nevis pilnsapulce, kā agrāk) var tikai ieteikt vēlamos kandidātus, taču šis ieteikums LPB vadībai nav saistošs. Draudzes padomes priekšsēdētājs ir vietējais priesteris. Pārējos padomes locekļus var ievēlēt draudzes pilnsapulce. Padomes sastāvu apstiprina sinode, kura vajadzības gadījumā var atcelt gan atsevišķus tās locekļus, gan arī padomi pilnā sastāvā. Draudzes pilnsapulce, kas agrāk kaut vai formāli skaitījās par draudzes dzīves noteicēju, tagad kļuva par fikciju. Visus svarīgākos draudzes dzīves jautājumus izlēma padome ar sinodes ieceltu priesteri priekšgalā. Jauņajos statūtos spilgti izpaudās valdības konfesionālās vienības politikas āža kāja: Iekšlietu ministrija, kura inspirēja statūtu grozījumus, centās unificēt luteriešu un pareizticīgo baznīcu pārvaldi.

Debates nepieļāva arī pēc sinodes, tās nozaru un revīzijas komisiju darbības pārskatiem, kurus saeima tikai «pieņēma zināšanai».

Saeimai piekritošā «augstākā likumdošanas, administratīvā, tiesas un kontroles vara» 14. jūlijā izpaudās vienīgi vikārbīskapa vēlēšanās. Kandidēja J. Karps un P. Barbans, kuru izvirzīšanai Iekšlietu ministrija bija devusi savu piekrišanu. Taču neviens no viņiem neieguva pat pusi no delegātu balsīm (J. Karps — 97, P. Barbans — 70 no 217 balsīm). Lai glābtu stāvokli, prezidijs nāca klajā ar Zālamana cienīgu priekšlikumu, ierosinot, lai vienu no šiem caurkritušajiem kandidātiem izvēlas pats metropolīts. Arī šo priekšlikumu saeima, atklāti balsojot, paklausīgi apzīmogoja. A. Pētersons izvēlējās J. Karpu, kurš ieguva Jelgavas bīskapa titulu.

Vislielāko izveicību no Dimiņa prasija sinodes vēlēšanas. Tās locekļu provizorisku sarakstu metropolīts ar Dimiņa līdzdalību bija izstrādājuši jau pirms saeimas. Taču 13. jūlijā, kad saeimas priekšvakarā notika pareizticīgo garīdznieku pastorālā sapulce, A. Pētersonam nācās piekāpties krievu monarhistu opozīcijai un apsolīt, ka tās vadītājs A. Makedonskis, kā arī daži citi opozīcijas pārstāvji tiks iesaistīti jaunajā sinodē. Tikai ievērojot šo metropolīta solījumu, 14. jūlijā saeima piekrita sinodes locekļu saraksta sastādīšanu uzticēt Pētersonam. Taču Iekšlietu ministrijā kļuva zināms par metropolīta norunu ar krievu garīdzniekiem. Garīgo lietu pārvalde nolēma jau pašā sākumā pārmācīt marioneti, kura uzdrošinājās uzsākt kaut ko patstāvīgi. Kad, atklājot saeimu, Dimiņš aicināja delegātus uzticēt sinodes sastādīšanu Pētersonam, valsts garīgā resora vadītāja portfeli atradās provizoriskais saraksts, kurš ar iekšlietu ministra rezolūciju bija pārvērsts par galīgu un negrozāmu. Pavisam cits, ar krievu monarhistu opozīciju saskaņots saraksta variants bija metropolīta rokās. Tikai tad, kad dienas kārtībā sākās sinodes vēlēšanas, pie prezidija galda metropolīts saņēma ministra akceptēto sarakstu ar kategorisku piebildi «Tālāki grozījumi un papildinājumi sarakstā vairs nav pieļaujami».³² Pārsteigtajam LPB «vadītājam» neatlika nekas cits kā piecelties un «likumdevējas» saeimas priekšā izteikt «nožēlošanu, ka viņš (metropolīts — Z. B.) pašā pēdējā brīdī esot bijis spiests jau iepriekš sastādīto sinodes un revīzijas komisijas locekļu sarakstu mainīt un smagu apvainojumu dēļ izslēgt no tā dažas personas, ar kurām viņš labprāt būtu vēlējis strādāt».³³ Tomēr labi dressētie saeimas delegāti sarakstu pieņēma. Atklātajā balsošanā pret to uzdrošinājās uzstāties tikai 18 delegāti. Sekojot savu augsto patronu norādījumiem un laužot iepriekšējā vakarā doto solījumu, metropolīts

Pētersons zaudēja savas jau tā niecīgās autoritātes atliekas.

Ar 1936. gada 14. jūlija saeimu fašistiskā valdība pabeidza LPB pakļaušanu savai kontrolei un vadībai. Sinodes vadību sagrāba tās laicīgie locekļi J. Zariņš un J. Bērziņš, kuri darbojās saskaņā ar valdības direktīvām, pārmaiņus izpildot (protams, neoficiāli) cariskās Krievijas sinodes virsprokurora lomu. Metropolītu par LPB vadītāju neuzskatīja pat ierindas ticīgie. Jau 1937. gada janvārī pārskatā par politisko stāvokli valstī politpārvalde atzīmēja, ka ticīgie un garīdznieki visai vienprātīgi sabotē sava virsgana «valstiski nacionālās» reformas. «Vispār pret metropolītu Augustīnu pareizticīgos arvien pieaug opozīcija un katru viņa rīkojumu — jauninājumu pareizticīgo dzīvē uzņem ar lielu neuzticību un kritiku. Pareizticīgie izsakās, ka visas viņu garīgās dzīves patiesais vadītājs, «metropolīts» esot Iekšlietu ministrijas Garīgo lietu pārvaldes priekšnieks Dimiņš, nevis Augustīns, jo pēdējais izpildot tikai Dimiņa rīkojumus,»³⁴ rezumēja politpārvalde.

BAZNĪCAS IEKŠĒJĀ KRĪZE

Pārņēmusi LPB vadību, Iekšlietu ministrija lika tai darboties konfesionālās «vienības» un «valstiski nacionālā» garā. Jaunā baznīcas vadība bez kurnēšanas samierinājās ar luteriskās baznīcas jaunākā partnera lomu, savas konfesionālās intereses bez ierunām pakļaujot fašistiskā režīma «valstiskiem» apsvērumiem. «Atsevišķo konfesiju un reliģisko nogrupējumu mērķiem ir jāsakūst kopā ar valsts mērķiem un ideāliem. Separātisms gan pieļaujams kanonisko likumu tulkošanā, bet valstiskai idejai jābūt tikai vienai, un šeit novirzieni un sānu ceļi nav vairs pieļaujami,»¹ — šīs Garīgo lietu pārvaldē dzimušās

rindiņas² publicēja pareizticīgo žurnāls ar Jelgavas bīskapa J. Karpa parakstu. Taču ne vien atsevišķs raksts, bet arī visa LPB vadības politika 1936.—1940. gadā bija tikai plaģiāts, kura avots atradās Iekšlietu ministrijā.

Jau agrāk praktizētās luteriešu un pareizticīgo mācītāju kopējās uzstāšanās dažādo svētku un svinību gadījumos tagad kļuva par parastu parādību. Sekmējot «vienību», jau 1936. gadā LPB vadība uzdeva draudzēm pāriet uz svētku svinēšanu pēc jaunā stila. Tikai garīdzniecības un ticīgo noteiktā pretestība izjauca metropolīta valstisko padomdevēju iecerēto liturģijas reformu, kas paredzēja dievkalpojumu saīsināšanu un vienkāršošanu, baznīcas slāvu valodas pakāpenisku aizstāšanu ar latviešu valodu.

LPB vadība paklausīgi izpildīja arī Iekšlietu ministrijas norādījumus par tuvināšanos Igaunijas un Somijas pareizticīgo baznīcām. Pirmā šo triju valstu augstāko hierarhu tikšanās notika 1936. gada septembrī Rīgā, kur iesvētīja Jelgavas bīskapu J. Karpu. Jau tad metropolīts Pētersons ierosināja nostiprināt triju zemju baznīcu sadarbību.³ «Latvijas valsts un pareizticīgās baznīcas labā,» 1937. gada 12. oktobra ziņojumā Ulmanim par savu valstisko darbu atskaitījās metropolīts, «ir nodibināti pastāvīgi sakari un draudzīgas attiecības ar mūsu tuvāko kaimiņu — Igaunijas un Somijas pareizticīgo baznīcām... Paredzēts šo baznīcu galvām un bīskapiem periodiski sapulcēties un apspriesties savā starpā par svarīgākiem baznīcas dzīves jautājumiem.»⁴ Igaunijas prezidenta Petsa 1923. gada plāns par Baltijas valstu pareizticīgo baznīcu izmantošanu šo valstu ārpolitikas interesēs beidzot sāka realizēties dzīvē.

Tomēr lielākais metropolīta Pētersona un viņa padomdevēju nopelns fašistiskās valsts priekšā bija plānveidīgi un sistemātiski realizējamā baznīcas dzīves «latviskošanas» politika. Ja valdības uzstāšanās

pret vācisko luterismu un polisko katolicismu arī skāra šo konfesiju mazākumtautību — vācu un poļu intereses, tomēr objektīvi agrāko privilēģiju ierobežošana vājināja tradicionāli vāciski muižnieciskā luterisma un poliski muižnieciskā katolicisma visreakcionārākās feodālās iezīmes. Turpretī LPB «latviskošana» bija piekārtota šovīnistiskā latviešu nacionālisma interesēm un bija saistīta ar krievu, baltkrievu iedzīvotāju diskrimināciju. Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem, latviešu tautības ticīgie luteriešu (93,45%) un katoļu (81,37%) baznīcās bija nospiedošā vairākumā, turpretī pareizticīgo baznīcā vairākums (64,20%) bija krievu tautības ticīgie. Latviešu te bija tikai nepilna trešdaļa (33,03%). Pareizticības latviskošanai nekāda reāla pamata nebija: ticīgo latviešu intereses baznīcā neviens taču neapdraudēja. Neraugoties uz to, jaunā LPB vadība centās pārvērst baznīcu par fašistiskās valsts piekoptās mazākumtautību «latviskošanas» politikas ieroci. Jau 1937. gadā «latviskošanas» rezultātā 51 211 pareizticīgajiem latviešiem bija 75 draudzes un tikpat daudz draudžu — 114 071 krievu tautības ticīgajiem. Baznīcas vadība, pateicoties valdības gādībai, nedalīti nonāca latviešu garīdznieku rokās. Metropolīts aizmirsa visus savus solījumus ievērot pareizticīgo krievu intereses. Vispirmām kārtām tika likvidēts Garīgais seminārs, kurš atradās krievu opozīcijas ietekmē un virspriestera J. Jansona tiešajā vadībā. Tā vietā 1936. gadā izveidoja Teoloģisko institūtu, bet augstākajām garīgajām studijām universitātē pie luteriešu teoloģijas fakultātes 1937. gadā nodibināja pareizticīgo teoloģijas nodaļu. Jauno garīgo darbinieku sagatavošana šajās mācību iestādēs noritēja valstiskajā konfesionālās vienības garā. Audzēkņus savām mācību iestādēm LPB vadība centās komplektēt no pareizticīgajiem latviešiem.

Kamēr visi garīdznieki vēl nebija apguvuši lat-

viešu valodu, Latgales krievu draudzēs sinodes uzdevumā ar «latviskiem dievkalpojumiem» viesojās Šķilbēnu priesteris N. Lapikens.⁵ Plānojot latviešu valodu pacelt dievkalpojumu valodas godā, LPB vadība šovīnistiskās «latviskošanas» interesēm upurēja krievu pareizticīgo reliģiskās jūtas.

Pārskatā fašistiskajam diktatoram 1936. gada oktobrī A. Pētersons rakstīja: «Turu par savu pienākumu vēl aizrādīt, ka mana un sinodes darbība arvien noris kontaktā un vislabākā saskaņā ar Garīgo lietu pārvaldi.»⁶ Šis kontakts bija tik ciešs, ka tikai simtprocentīgi lojāli fašistiskās valsts pilsoņi varēja cerēt uz baznīcas amatiem un LPB vadības labvēlību. Iekšlietu ministrijas stingrajā vadībā pareizticīgo garīdzniecība kļuva tik valstiska, ka valdība varēja rēķināties ar tās atbalstu fašistiskā režīma sairuma priekšvakarā.

1940. gada 29. maijā Iekšlietu ministrijas atbildīgo darbinieku apspriedē tika pārrunāts jautājums par Latgales darbaspēka mobilizēšanu citu novadu budžu saimniecībām un grūtībām, kuras saistītas ar jaunā civillikuma īstenošanu Latgalē. Atzinis, ka «vietējie Latgales iedzīvotāji vismazāko vērību piegriež tam, ko runā valsts darbinieki, turpretī visam tam, ko runā garīdznieki, iedzīvotāji velta lielu uzmanību», baznīcu un konfesiju departamenta direktors Dimiņš ieteica plašāk izmantot pareizticīgo garīdzniekus un vecticībnieku sludinātājus. «Ja šiem garīdzniekiem,» apgalvoja Dimiņš, «vispusīgi izklāstītu valsti interesējošos jautājumus, esmu pārliecināts, ka viņi būs noderīgi lektori, kas varētu pareizi sagatavot tautu darbaroku sagādāšanas un mantojuma lietu sekmīgas kārtošanas izpratnei.»⁷

1936.—1940. gadā starp valdību un Latvijas pareizticīgo baznīcas vadību pastāvēja pilnīga saskaņa. Marionešu paklausība nepalika bez atalgojuma. Bez kārtējiem, valsts budžetā paredzētajiem pabalstiem

LPB saņēma valdības un Ulmaņa personiskos ziedojumus «par pareizticīgās baznīcas valsts labā veikto darbu», bet valsts garīgā resora vadītājs neaizmirsā atgādināt garīdzniekiem, ka «krietns darbs neatalgots nepaliks».⁸ 1938. gadā valdība piekrita otra virkārbiņa amata izveidošanai. Par LPB trešo, Jeršikas bīskapu kļuva A. Vītols, kuru šim amatam pretēji LPB statūtu noteikumiem nevēlēja saeima, bet «izraudzīja» (pēc senā valdības izstrādātā LPB bīskapu saraksta) metropolīts kopā ar sinodi. 1939. gada 24. maijā beidzot valdība akceptēja izlīgumu starp LPB un valsti nekustamo īpašumu lietā, kurus valsts bija pārņēmusi 1918.—1924. gadā. Apmatībai pret šiem īpašumiem LPB saņēma dažus citus — mazvērtīgākus. Bez tam valdība apņēmas 1939.—1942. gadā izmaksāt kompensāciju viena miljona latu apmērā.⁹

Tomēr ēnas puses bija arī šajā idilliskajā pareizticīgo baznīcas un valsts sadarbībā. Ģenerālis gan joprojām uzticami tecēja Baznīcu un konfesiju departamenta pavadā, taču tas bija ģenerālis bez armijas, baznīcas virsgans bez ganāmpulka. Iekšlietu ministrijas vadītā LPB «vadība» ar katru gadu vairāk zaudēja savu autoritāti, ietekmi visplašākajās ticīgo aprindās.

Pirmie opozīcijā pret šovīnistiski «latvisko» sinodi nostājās krievu garīdznieki, kurus valdības realizētā nacionālistiskā «skaldi un valdi» politika pārvērtā par otrās šķiras baznīcas darbiniekiem, atņemot viņiem tiesības piedalīties baznīcas lietu vadīšanā. Par savu interešu reprezentantu opozicionārā garīdzniecība uzskatīja virspriesteri J. Jansonu. Kad 1936. gadā sinode likvidēja garīgo semināru, Jansons zaudēja tā rektora amatu, bet 1938. gada sākumā — arī ietekmīgo Rīgas metropolīta katedrāles pārziņa un Rīgas garnizona mācītāja vietu. Iecelot Jansonu par štata docentu universitātes pareizticīgo

teoloģijas nodaļā, valdība palīdzēja sinodei pilnīgi izolēt viņu no baznīcas dzīves vadības. Jansona nobīdīšana pie malas vēl vairāk saasināja krievu garīdznieku opozīciju LPB vadībai. Metropolīts un sinode centās apspiest nemierīgos, pārceļot garīdzniekus no vienas draudzes uz otru, pastiprinot vienlaikus baznīcas disciplīnu un priesteru uzraudzību, ar balvām uzpērkot mantkārtīgos, ar garīgiem apbalvojumiem — godkārīgos. Tomēr tas nedeva vēlamus rezultātus. Baznīcas straujā reformēšanas un «latviskošanas» politika drīz vien izraisīja nemieru un rūgšanu visās krievu draudzēs, kuras apvienoja $\frac{2}{3}$ no visiem pareizticīgajiem. Šis nemiers bija tik acīm redzams pat LPB vadībai, ka pareizticīgo kalendāra krievu izdevumā 1940. gadam, cenšoties nodrošināt grāmatas noietu, sinode neuzdrošinājās ievietot metropolīta un vikārbīskapu portretus, kaut arī valsts garīgais resors protestēja pret šādu atšķirību kalendāra latviešu un krievu izdevumos.¹⁰

Lai gan LPB vadības šovinistiskā politika tiši provocēja pareizticīgos krievus, opozīcijai tomēr nepiemita tikai nacionāls raksturs. Arī pareizticīgo garīdznieku aprindās atradās cilvēki, kuri neatkarīgi no tautības nosodīja valdības kursu uz baznīcas pārvēršanu par valsts mehānisma sastāvdaļu, negatīvi izturējās pret metropolīta reformatorkajām tiekšmēm liturģijā, pret autoritārā principa ieviešanu baznīcas dzīvē.

Opozīciju saliedēja un nostiprināja arī paša virsgana odiozā persona. Metropolītam A. Pētersonam trūka ne tikai augstākās garīgās izglītības un kaut kādu nopelnu baznīcas priekšā, bet pat viselementārākās takta izjūtas un objektivitātes. Augstprātīgs, garīgi aprobežots, apveltīts vienīgi ar neremdināmu valdītkāri un slimīgu, Romas pāvesta cienīgu pārlicību par paša nemaldību, viņš uzklausija tikai savus maizestēvus Iekšlietu ministrijā un tās pilnva-

rotos sinodē. Opozīcijā pret metropolītu un viņa baznīcas vadības metodēm, pēc politpārvaldes datiem, nostājās visi redzamākie latviešu garīdznieki — virspriesteri P. Balodis, P. Gredzens, A. Jansons un J. Svemps, kā arī bijušais sinodes laicīgais loceklis T. Būcens. Opozīcija ar nepacietību gaidīja LPB saeimu, kurai bija jāsanāk 1939. gada jūlijā, cerot tajā gāzt virsganu un sinodi, jo LPB vadības darbību šai laikā visplašākās ticīgo masas vērtēja kā tīšu, apzinātu pareizticīgo baznīcas reliģiskās dzīves postīšanu. Taču policijas okšķeru modriba glāba marionetes no kaunpilnā likteņa. Politiskā pārvalde savāca datus par gaidāmo sazvērestību, bet Baznīcu un konfesiju departaments uzdeva metropolītam ierosināt LPB statūtu jaunus grozījumus, atliekot saeimas sasaukšanu. 1939. gada 20. aprīļa sinodes sēdē Pētersons ierosināja grozīt statūtu 8. un 57. pantus, nosakot, ka saeima sasaukama nevis ik pēc trim, bet gan ik pēc pieciem gadiem, vienlaikus pagarinot sinodes locekļu pilnvaru laiku, neierobežojot to ar noteiktu termiņu. Statūtu grozījumus metropolīts motivēja ar to, ka «pašreizējie apstākļi... nedod tā miera noskaņojumu, kāds ir nepieciešams saeimas sekmīgai darbībai», bet ar esošo sinodes sastāvu viņš, metropolīts, esot pilnīgi apmierināts un tā pārvēlēšana tāpēc neesot nepieciešama. Uzurpējama tikai baznīcas saeimai piekritošās tiesības, sinode nolēma grozīt LPB statūtu 8. un 57. pantus un lūdza iekšlietu ministru apstiprināt tās lēmumu.¹¹ 7. jūnijā ministrs apstiprināja šo sinodes patvaļīgo aktu,¹² kurš gan attālināja saeimu, taču ne vien mazināja, bet, gluži otrādi, vēl vairāk saasināja ticīgo un garīdznieku neapmierinātību ar baznīcas vadību. Opozīcija pret to kļuva vēl plašāka, vēl noteiktāka. 1940. gadā sinode būtībā bija izolēta pat no ierindas garīdzniekiem (ja neskaita latviešu šovinistu saujiņu, kura atradās privileģētā stāvoklī)

un tās autoritāte balstījās vienīgi uz Iekšlietu ministrijas policejisko atbalstu.

«Valstiski nacionālā» virziena uzvara LPB izolēja un diskreditēja ticīgo acīs visus «īsteni ticīgos» simtprocentīgi valstiskos baznīcas darbiniekus, nolemjot neveiksmei viņu pūliņus konfesijas «latviskošanā». Valdības centieni nobīdīt pie malas krievu tautības garīdzniekus nedeva vēlamos rezultātus: tieši no LPB vadības atstumtā opozīcija nepelnīti iemantoja «īstās pareizticības» sarga oreolu un ticīgo simpātijas. Tikai šīs opozīcijas kodola monarhistiskais, ultrareakcionārais raksturs pasargāja Ulmaņa valdību no lielākiem sarežģījumiem. Opozīcijas antikomunistiskā «ticības apliecība» neļāva tai atklāti uzstāties pret valdības diktātu baznīcā, jo šāda uzstāšanās objektīvi satricinātu buržuāzijas diktatūru Latvijā. Opozīcijas vadība, kas bija cieši saistīta ar nelegālajām baltgvardu monarhistiskajām organizācijām un ar to starpniecību arī ar hitleriskās Vācijas izlūkošanas dienestu, 30. gadu beigās ar īsti kristīgu pacietību gaidīja savu laiku — hitleriešu krusta karu pret PSRS.

RELIGIOZITĀTES KRIZE

Uzsverot kulta īpašo nozīmi cilvēka mistiskajā vienotībā ar dievu, pareizticība daudz mazāk vērības veltīja reliģisko dogmu modernizācijai. Ticības dzīvi tā reducēja uz dzīvi ticībā, uz prāta pakārtošanu reliģiskajām izjūtām. Gremdējoties visvarenā dieva mīlestībā, tās apžilbinātais cilvēks neprāto, bet «atmaksā» dievam ar bērnišķīgu, nekritisku ticību, mīlestību pret «debesu tēvu». Racionālistisks intelektuālisms tikai attālina cilvēku no dieva. Dogmatisko teoloģiju pareizticība praksē aizstāja ar savda-

bīgu «liturģisko teoloģiju» — lūgšanām, reliģisko rituālu stingru ievērošanu.

Buržuāziskajā Latvijā, kur iracionālisms, mistika ne tikai kļuva par modes lietu baznīcu dzīvē, bet rada atspoguļojumu arī ideālistiskajā filozofijā,¹ pareizticības viduslaiciskā mācība bija pavisam «laikmetīga». Reliģiskās literatūras lasītājus diez vai šokēja pareizticīgo izdevumos sastopamā prāta noniecināšana par labu ticībai. Raksturīgs šajā ziņā ir kāda J-na raksts «Kas ir ticība?». Noraidot neveiksmīgos mēģinājumus pamatot ticību zinātniski, autors rakstīja: «Ticība, kura balstās uz zinātni, ir nevarīga ticība, jo viņa tiek stutēta no tās. No šīs nevarības viņa atsvabinājas vienīgi tad, kad tā paceļas pāri loģikas un fizikas likumiem un paaugstinājas pāri saprātam.»² Atsaukušanos uz veselo saprātu reliģijas aizstāvis noraidīja kā ... «garīgas aprobežotības» pazīmi. Isteni ticīgie — nešaubīgi ticošie mīroņu atdzīvināšanai, staigāšanai pāri ūdeņiem utt. — ir jo pilnīgāki, «jo vairāk viņi caur ticību ir vienojušies ar pasaules Radītāju, jo vairāk viņi ir atbrīvojušies no tā, ko mūsu saprāts nosauc par lietu likumību». Būtībā aizstāvat kristiešu rakstnieka Tertuliāna (ap 160.—220. g.) tēzi «ticu, tāpēc ka tas ir absurds», autors nekautrējās atzīt: «Protams, no saprāta viedokļa īsta ticība ir neprāts, un tas ir dabīgi, jo, kas saprātam nav pieejams, par to viņš spriest nevar. Lai mēs varētu pacelties līdz bezgalīgi Esošam, tad mums vajag iziet no saprāta robežām, atteikties no saprāta loģikas. To varēsim panākt tikai tad, kad mums būs neieslēgta zinātnes rāmjos ticība.»

Kultivējot svētbijību, ticības noslēpumainību mistiskajā vienotības izjūtā ar dievu, pareizticība mācīja cilvēkam pakļaut prātu izjūtām, atteikties no sava «es», vispirms jau no sevis racionālas apzināšanās. K. Markss rakstīja: «...reliģija ir tāda

cilvēka sevis apzināšanās un sevis sajušana, kurš sevi nav vēl atradis vai ir jau atkal pazaudējis.»³ Pareizticība mērķtiecīgi centās neļaut cilvēkam «sevi atrast» ārpus reliģiskā pasaules uzskata, šim nolūkam pārkārtojot gan savu ideoloģisko darbību, gan kultu. Parīzes svētā Sergija pareizticīgo teoloģijas institūta profesors P. Jevdokimovs šajā aspektā trāpīgi raksturoja dievkalpojuma lomu: «liturģija ir teocentrisma skola. Dieva darbības un cilvēka novēršanās no sevis paša skola.»⁴ Cilvēka pašapziņas pamatā pareizticība piedāvā aklu, nešaubīgu, neprātojošu ticību.

Uzsverot subjektīvismu, vēlamā pieņemšanu par īsteno, pareizticības ideologi noniecināja prātu, tam pretstatot reliģiski ievirzītu jūtu pasauli. «Liekas, ka cilvēka prātam nav saskaņas (kontakta) ar cilvēka dvēseli. Cilvēkam ir prāta izglītība, bet trūkst sirds izglītības,» pareizticīgo žurnālā rakstīja J. Viksna.⁵ Izglītojot «sirdi» evaņģēliskās lēnprātības, pazemības garā, pareizticība mācīja sociālo ļaunumu avotus nemeklēt reālajā dzīvē. «Cilvēks vilsies savās cerībās un maldīsies arvien, kamēr savas nelaimes cēloņus meklēs ārējā plašumā un neieskatīsies sevī, savā dvēselē,» pamācīja J. Viksna, aicinot ar sirdi un dvēseli paš aizliedzīgi sekot Kristus krustam. «Mazāk priekš sevis, bet uzņemties grūtības priekš citiem. Nekas cilvēku nevar cits vest pie augstākas pilnības kā vienīgi šī lielā atziņa.»⁶

Centoties novērst ticīgo prātus un sirdis no dzīvi un cilvēka tikumisko spēku apliecinoša revolucionārā humānisma, kas spilgti izpaudās strādnieku šķiras solidaritātē, paš aizliedzīgā cīņā pret kapitalistisko ekspluatāciju, pareizticīgo ideologi pastiprināti reklamēja dievišķo mīlestību. Pareizi konstatējot mīlestības apsūkumu buržuāziskajā sabiedrībā, atbildību par to garīdznieki centās uzvelt neticībai. «Ja cilvēki vairāk turētos pie Dieva un viņa mācī-

bas, tad šo ļaunumu nebūtu, jo Dievs ir mīlestība, un otrādi — kur nav ticības uz Dievu, tur nav un nevar būt arī mīlestības,» rakstīja priesteris J. Plaudis,⁷ sūrojoties par to, ka mīlestība «ir izzudusi pat no vissvētākiem mūsu dzīves stūrīšiem». Zīmīgi, ka, šos «stūrīšus» apcerot, garīdznieks neminēja ne ekspluatāciju, ne bezdarbu, ne nabadzību, bet aprobežojās galvenokārt ar ģimenes attiecību sfēru, ar attieksmi pret baznīcu.

Reliģijas krīze buržuāziskajā Latvijā izpaudās visās lielākajās kristiešu konfesijās, it sevišķi luterismā, kas visatklātāk un tiešāk bija saistījies ar valsti. Latvijas pareizticīgo baznīcai nonākot Iekšlietu ministrijas pārziņā, iztapīgi sekojot latviešu buržuāzisko nacionālistu šovīnistiskajam kursam, sistemātiski apmelojot Padomju Savienību, tajā valdošo attieksmi pret reliģiju un baznīcu, saasinājās arī pareizticības krīze. Bez sekām nepalika iekšējās jukas, grupējumu savstarpējā cīņa baznīcā. Ticīgie pašu pieredzē guva iespēju pārliecināties, cik neīsta, liekulīga ir «dievišķās mīlestības» sludināšana, attaisnojot patoloģisko naidu pret «bezdievjiem», ar kuriem baznīca identificēja cīnītājus pret apspiestību un ekspluatāciju.

20. gadu sākumā, kamēr buržuāziskā valsts vēl vilcinājās tiesiski noregulēt LPB stāvokli, diskriminācija saliedēja ticīgos, kuriem valdības neatzītā baznīca šķita viņu garīgo interešu aizstāve, bet jau 20. gadu beigās stāvoklis krasi mainījās. Pārskatā par reliģiozitātes stāvokli Rīgā iecirkņa prāvests N. Tihomirovs 1927. gada 29. septembrī rakstīja: «Mājās bērni, sevišķi inteliģences un strādnieku ģimenēs, bieži paliek bez pienācīgas reliģiskas apmācības. Daudzi bērni, iestājoties pirmskolā vai pat I. klasē, nezina visbiežāk lietojamās īsās lūgšanas un pat neprot pārkrustīties.»⁸ Plašāku reliģijas krīzes panorāmu 1929. gada LPB saeimā (koncilā)

iezīmēja Burtnieku draudzes delegāts N. Kreilis: «Agrākā ticīgā cilvēka vietā, kas savu dzīvi veda pēc kristīgās ticības likumiem, savu nākamo paaudzi audzināja kristīgā garā, redzam neticīgu cilvēku, kura bērni no Dieva nekā zināt negrib... Pareizticīgo skaits ir lielā mērā mazinājies, ticīgie savus bērnus lielā savā vairākumā neaudzina kristīgā garā, un baznīca ir apdraudēta.»⁹ Krīzes cēloņus N. Kreilis neprata saskatīt, pārmeta garīdzniecībai tās zemo kultūras līmeni, bezdarbību, pasivitāti, «nepiemērotu dzīves veidu», konjunktūrismu. Pati garīdzniecība ar savu rīcību atsvešinoties no tautas, apgalvoja N. Kreilis, kura uzstāšanās izraisīja saeimas delegātu sašutumu.¹⁰ Tiesa, baznīcas kalpu nolaidība un necienīgā stāja¹¹ saasināja reliģiozitātes krīzi: drīz vien par to nācās rakstīt pat reliģiskajā presē.

1934. gadā kāds astoņdesmit gadus vecs ticīgais A. B. vēstulē žurnālam «Ticība un Dievs» sūrojās par priesteru paviršību, steigu dievkalpojumos, par atkāpēm no ierastajām baznīcas tradīcijām. Autors pamatoti atzīmēja, ka konkurējošās konfesijas cenšas savā labā izmantot pareizticīgo priesteru nolaidību, pastiprina savu ietekmi. Žurnāla izdevējs virspriesteris P. Gredzens, komentējot ticīgā vēstuli, bija spiests atzīt: «Veco laiku un tagadnes salīdzinājums nerunā par labu tagadnei... Daudz ir trūkumu un «jaunu vēsmu» iespaids arī pareizticīgās baznīcas dzīvē; dievkalpošanas ne tikai tiek saīsinātas, bet dažās draudzēs arī «reformētas.»¹² Zīmīgi, ka pareizticīgo žurnālā aizvien biežāk tika uzsvērta baznīcas mācība par to, ka ticīgā pestīšanu neietekmējot ticības noslēpumus dalošā priestera morālā stāja: no svara ir pats priestera amats, nevis persona. Tāpēc nedrīkstot dezorganizēt draudžu darbību, lūgt kaimiņu draudžu priesteru garīgos pakalpojumus. Oponējot šim uzskatam, kāda ticīgā J. K. retoriski jautāja: «Bet ja nu tā persona savu amatu pilda no-

laidīgi, pat bezcieņīgi? Ja viņa apzinīgi cenšas pazemināt savu amata brāli, lai pats izceltos?» Laikā, kad LPB iekšējā krīze sasniedza tādus apmērus, ka netika taupīta pat arhibīskapa Jāņa autoritāte, pareizticīgo prese vairs nespēja klusēt par priesteru «tikumiem», jo vairāk — par reliģijas krīzi vispār.

Spilgtu liecību par reliģijas stāvokli sniedza kāda S. raksts «Starp vilkiem»: «Senāk šaubas ticības lietās un ticības ignorēšana vairāk bija izplatīta starp intelligentiem, un vienkārši ļaudis bija tālu no visādiem ateismiem un racionālismiem, — tagad vienaldzība ticībā, neticība un bezdievība ir pārņēmusi visvienkāršāko ļaužu prātus un sirdis.

Ja senāk cilvēki paši meklēja Dievu un kāroja apmierināt savas reliģiskās vajadzības un tieksmes, tad tagad viņus vajag saukt, aicināt un vilkt pie Dieva un modināt viņos snaudošās un pat cietā miegā gulošās reliģiskās jūtas. Jā, tiešām, mūsu laika bezdievībā, neticībā un vienaldzībā ir mūsu vislielākais posts, mūsu skumjas un briesmas.»¹³ Pareizticīgais autors sūrojās par «liesmainas iedvesmas» trūkumu draudzēs, laikā, kad «jaunu ticību cēlēji, Kristus vienības šķēlēji» ārkārtīgi aktīvi, kā vilki apdraud ticīgo ganāmpulku.

Kārtojot savstarpējos rēķinus, pareizticīgo garīdzniecība šajā laikā, kad lielās ekonomiskās krīzes apstākļos arī Latvijā rosīgi darbojās baptistu un adventistu sludinātāji, nespēja efektīvi pasargāt savu ganāmpulku no «vilkiem avju drēbēs», kuri īpašu interesi izrādīja par krievu tautības iedzīvotājiem, sevišķi pierobežas rajonos ar PSRS. Pietiek atgādināt kaut vai «baptista» V. Fetlera — starptautiska mēroga avantūrista — plašo «krievu misiju», kuru bagātīgi finansēja «angļu-amerikāņu misiju biedrība».¹⁴ Kamēr pareizticīgo baltemigrantu garīgie tēvi izrēķinājās ar arhibīskapu J. Pommeru, V. Fetlers centās vairojot savus piekritējus tieši starp tiem

baltemigrantiem, kuru radnieciskās attiecības ar Padomju Savienības iedzīvotājiem dotu iespēju reliģiskās misijas aizsegā vākt izlūkošanas datus, iesūtīt aģentus Padomju zemē.

Tomēr arī pēc šķietami normālas LPB darbības atjaunošanas — jaunā arhibīskapa un palīgbīskapu iecelšanas, fašistiskās valdības klaja policejiska atbalsta baznīcas aparātam — stāvoklis baznīcā neuzlabojās. Daudziem bijušajiem LPB draudžu locekļiem bagātīgu vielu pārdomām deva garīdzniecības politiskā andele ar fašistisko valdību, apmainot katonisko piederību Maskavas patriarhātam pret valdības pabalstiem, ienesīgām vietām, «grēku piedošanu» par sazvērestību pret arhibīskapu J. Pommeru. Pareizticīgo bazīcas reliģiskais prestižs mazinājās vēl vairāk. Pat katoļu baznīca piebiedrojās baptīstiem, adventīstiem, daļot pareizticīgo «ganāmpulku»: tā centās izvērst starp Latvijas pareizticīgajiem ūnijas paveida «austrumu rita» propagandu, savervēja šim nolūkam pareizticīgo garīdznieku N. Vasiļjevu. Tikai fašistiskās valdības aizbildniecība pasargāja LPB no katoļu karojošā misionārisma.¹⁵

Pareizticīgo baznīcas ideologi paši bija spiesti atzīt, ka ticība vājinājusies arī starp draudzes locekļiem. Citičībnieku misionāriem tas radīja labvēlīgus apstākļus. Apkopojot «lasītāju balsis», pareizticīgo žurnāls konstatēja: «... ne tikai svētie, bet arī īstēnie ticīgie ir zudin zuduši. Taču daudzi, pat ļoti daudzi turas pie baznīcas tikai formas pēc, bet ne tādēļ, ka viņi ar sirdi būtu Kristum piekļāvušies. Ticībā vajag būt karstam vai aukstam, bet nekādā gadījumā remdenam. Tagadnes remdenie turpretī ļoti bieži saka: «Man vienalga, kāda ticība... Ticība paliek ticība.» Šie remdenie nesaprot jeb, labāki sakot, negrib saprast to, ka, kam visas ticības vienaldzīgas, tam patiesībā nav nekādas ticības.»¹⁶

Sevišķi asi reliģiozitātes krīze skāra jaunatni. Zi-

mīgs bija pareizticīgo žurnāla «Aicinājums jaunatnei».17 Nebūt neaplējot pie jauniešu reliģiskās apziņas, bet ieskicējot tās reālās grūtības, kas ģimnāziju beigušos sagaidīja dzīvē («Tu apstaigā ministrijas, iestādes, kantorus, kancelejas. Tu citu neko nelūdz kā tikai darbu, bet visur jau vietas aizņemtas»), raksts aicināja stāties divgadīgajā «Teoloģijas institūtā», pēc kura beigšanas LPB garantē darbu draudzēs kā vīriešiem, tā arī sievietēm (psalmotāja, kora reģenta, ticības mācības skolotāja amati). Sinodes vārdā audzēkņiem tika solīta pat materiāla palīdzība studiju laikā. Tomēr aicinājums palika saucēja balss tuksnesī. Pilnīgi pamatoti G. Beniksons 1939. gadā rakstā «Jaunatnes darbs» varēja rezumēt: «... tieši jaunatnes darbā mums līdz šim laikamniecīgi panākumi. Lielākais vairums — droši var teikt: 70 procenti — mūsu pareizticīgās jaunatnes paiet baznīcai garām burtiskā un pārnestā nozīmē.»18

Jāpiezīmē, ka krīzes parādības sevišķi asi izpaudās tieši «valstiskajās» latviešu pareizticīgo draudzēs. Buržuāzijas diktatūras pēdējās dienās «Pareizticīgais latvietis» rakstā «Kaut kas nav kārtībā»19 sūrojās par to, ka 39 latviešu draudzēs ir vakantas priesteru vietas. Tās epizodiski apkalpoja kaimiņu draudžu garīdznieki. «Ja mēdz sacīt, ka šādas draudzes nīkuļo, tad šķiet, ka tas ir taisnība... pareizticīgo latviešu draudzes Latvijā pārdzīvo asu, smagu garīdznieku trūkumu.» Ar nožēlu autors konstatēja, ka ne pareizticīgo Teoloģiskais institūts, ne arī Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes pareizticīgo nodaļa «nepievelk» pareizticīgo jaunatni.

Tādējādi reliģijas krīze skāra visas baznīcas dzīves jomas. Turklāt — ne tikai pareizticīgo baznīcā. Jo atklātāk tautas nīstais fašistiskais režīms cildināja baznīcas un valsts sadarbību, jo aktīvāk šajā sadarbībā iesaistījās kulta kalpotāji — jo straujāk un visaptverošāk izplatījās vienaldzība pret baznīcu,

masveidīga attālināšanās no tās. Buržuāziskās valdības Iekšlietu ministrijas Baznīcu un konfesiju departaments, nemitīgi mudinot garīdzniecību aktīvākai darbībai, ieviesa dzīvē pat īpašu terminu — «religiskais tālumnieks», ko izmantoja pasīvo ticīgo apzīmēšanai. Šī departamenta direktors J. Dimdiņš neslēpa, ka «religiskais tālumnieks ļoti bieži ir arī idejiskais un saimnieciskais tālumnieks», atklājot fašistiskās valsts ieinteresētību reliģijas un baznīcas nostiprināšanā.²⁰ LPB ideologi pēc fašistiskā apvērsuma savukārt aizvien vairāk savas cerības uz reliģijas ietekmes nostiprināšanu saistīja ar valsts policijisko atbalstu. Spilgtu liecību tam sniedza pārrunu kārtībā pareizticīgo žurnālā ievietotais raksts «Rīkosim arī baznīcu dienas».²¹ Tā autors aicināja šādas dienas rīkot pēc... Meža dienu, Ģimenes dienu parauga. Pēc autora domām, ierosmi šo baznīcas dienu ieviešanai, aktivizējot reliģisko dzīvi, varētu dot «Latvijas ticīgo apvienība», kurā luteriešu teologi sadarbojās ar pareizticīgo teologiem. Tomēr pareizticīgais autors ne visai paļāvās uz baznīcas reliģiskās, ideoloģiskās ietekmes spēku. Atzīstot, ka visu konfesiju baznīcas ir «patukšas», reliģiskai literatūrai nav pieprasījuma, draudžu locekļi «nekārtīgi pilda pienākumus», bet luteriešu baznīcā «apmēram 600 000 ticīgo nepiederot ne pie vienas draudzes», raksta autors reliģijas ietekmes mazināšanos saistīja ar to, ka pirms fašistiskā apvērsuma valsts vara nav pietiekami atbalstījusi baznīcu: «Šis stāvoklis ir kara, revolūcijas un lielo brīvību laiku sekas. Un, tā kā šis laiks bija pietiekoši garš (gandrīz 20 gadi) un tikai pieci gadi baznīcai atsevišķu pilsoņu dzīvē ierādīta pienācīga vieta, tad kļūst saprotams, ka negatīvo parādību apkarošana nevarēja pietiekoši tālu pavisināties.» Autors neslēpa savu piederību vismelnākās politiskās reakcijas aprindām: tikai ar tām saistītie cilvēki varēja buržuāzisko reakciju parla-

mentārās republikas gados ierindot «lielo brīvību laikos». Teologu cildinājumi brīvības un demokrātisko tiesību kapračiem — fašistiskā režīma valstsvīriem — visās konfesijās pastiprināja reliģiozitātes krīzi.

Lai cik centīgi fašistiskais režīms atbalstīja baznīcas darbību, virzīja to «valstiskā» gultnē, plašās sabiedrības aprindās reliģiozitātes prestižs mazinājās, neraugoties uz to, ka valdošās aprindas reliģiozitāti uzskatīja par būtisku politiskās lojalitātes pazīmi. Faktiski reliģijas krīze atspoguļoja fašistiskā režīma krīzi kopumā. Sajos apstākļos pat ievērojama ticīgo pilsoņu daļa respektēja sabiedrisko domu, tās negatīvo ievirzi pret reliģiju un baznīcu. To spilgti attēloja kāda G. raksts «Jaunlaiku farizeji»²², kurš konstatēja īpatnēju parādību: pretēji bībeles farizejiem ar viņu liekuļoto reliģiozitāti Latvijā radās «jaunlaiku farizeji» — ticīgie, kuri, sabiedriskajai domai piekāpjoties, izliekas par ateistiem, reizēm pat pievienojas viņiem, zobojas par ticību, «pat par noslēpumiem — sakramentiem». Tādu farizeju esot sevišķi daudz starp jauniešiem, tomēr — ne starp viņiem vien: «Tāds grēks piemīt arī pusmūža vīriem, pat veciem cilvēkiem, par nožēlošanu, arī no izglītotu cilvēku aprindām, un arī starp tiem, kuriem vajadzētu būt par priekšzīmi citiem.»

Tādējādi fašistiskā režīma sairuma priekšvakarā reliģija jau bija ievērojamā mērā zaudējusi buržuāziskās iekārtas nesatricināmā balsta lomu. Baznīcas savienība ar tautas nīsto režīmu saasināja reliģijas krīzi. Tautas masās reliģiozitāte zaudēja tradicionālo svētuma oreolu, lielā mērā tieši pateicoties politiskā klerikalisma ietekmei baznīcā.

Attēlojot situāciju 1940. gada sākumā, pareizticīgais G. rakstīja: «Bet tagad patiesi dievbijīgu cilvēku ir maz. Tādēļ arī tagad nav nekādas peļņas izlikties par dievbijīgu, reliģiozu cilvēku, jo «sabiedrība» tagad nav dievbijības pusē, bet drīzāk neticīgu,

vienaldzīgu cilvēku pusē. Tagad top uzslavēti ne tie, kuri ir patiesi dievbijīgi, kuri apmeklē dievnamus, lūdz Dievu, tura gavēņus utt., bet gan tie, kuri iedomīgi tura sevi «augstāk» par visu reliģisko iekārtu, kuri nebīstas ignorēt Baznīcas pavēles un tradicionālos rituāla iestādījumus.»

Pati dzīves pieredze lika masām novērsties no tās baznīcas pavēlēm, kura nelietīgi valkāja dieva vārdu, lai svētītu un attaisnotu ekspluatācijas un apspiestības iekārtu. Revolucionārā situācija, kas veidojās 1940. gada sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā, ietekmēja visplašāko tautas masu apziņu.

ATGRIEŠANĀS KANONISKAJĀS SLIEDĒS

1940. gada sociālistiskā revolūcija Latvijā atbrīvoja darbaļaudis no buržuāzijas kundzības, sociāli ekonomiskajiem un politiskajiem spaidiem, garīgās varmācības. Izzuda politiskie apstākļi, kuru dēļ pareizticīgo baznīcai Latvijā nācās pakļauties rupjam fašistiskā režīma spiedienam, saraujot kanoniskās saites ar Maskavas patriarhātu, atsakoties no ierastās koncilu pārvaldes formas un pārvērsties par valsts aparāta sastāvdaļu, kas vairoja ne vien garīgos, bet arī nacionālos spaidus. Latvijas pareizticīgo baznīca taču bija pārvērtusies par krievu, baltkrievu tautības ticīgo piespiedu «pārlatviskošanas» ieroci.

Vienlaikus ar sociālistisko pārkārtojumu revolucionāro patosu, kas pārņēma arī pareizticīgos darbaļaudis, vājinot viņu saites ar baznīcu, baznīcas dzīvē ciešāk iekļāvās gāzto ekspluatatoru šķiru pārstāvji. Baznīcā viņi saskatīja vecās iekārtas dievišķo sankciju, institūtu, kas saglabājies bez ievērojamākām pārmaiņām sabiedrībā, kur sagruva ekspluatācijas un apspiestības iekārta. Ja masās kopumā reliģiozi-

tāte vājinājās, tad gāztajās šķirās reliģiozitāte kļuva intensīvāka: tie, kas buržuāziskajā iekārtā rīkojās ar citu likteņiem, tagad paši izjuta nedrošības, atkarības nomācošo slogu, meklēja reliģisku mierinājumu pašāvētibā uz dieva žēlastību.

Par aktīvākajiem kanoniskās kārtības aizstāvjiem sevi centās iztēlot ar krievu reakcionāro emigrāciju saistītie garīdznieki, kuri 1935.—1939. gadā bija zaudējuši noteicošo ietekmi Latvijas pareizticīgo baznīcā. Jau 1940. gada augustā baznīcas sinode, metropolīts Augustīns lūdza Maskavas patriarhātu uzņemt Latvijas pareizticīgo baznīcu patriarhāta sastāvā. 1940. gada beigās patriarhāta pārstāvis arhibīskaps Sergijs (Voskresenskis) iepazinās ar stāvokli šizmatiskajās Igaunijas (tā atšķēlās no Maskavas patriarhāta jau 1923. gadā) un Latvijas baznīcās, pārliecinājās par garīdzniecības «patieso nožēlu» un ierosināja pēc attiecīgas grēku nožēlas procedūras atjaunot šo baznīcu liturģisko vienību ar Maskavas patriarhātu. Tā kā trūka garīdznieku, patriarhāts nolēma atstāt nesodītus visus šizmatikus, saglabājot viņu garīgos amatus. Izņēmums bija tikai metropolīts Augustīns. Kā šizmas galveno vaininieku un baznīcu kompromitējošu darboni, kuram nebija autoritātes pat vietējās garīdzniecības aprindās, Augustīnu — tāpat kā Igaunijas pareizticīgo baznīcas vadītāju — pakļāva Maskavas patriarhāta ekzarham. Ekzarhātu — īpašu baznīcas teritoriālo apgabalu bijušo Latvijas un Igaunijas šizmatisko baznīcu sastāvā — izveidoja 1941. gada 24. februārī. Par ekzarhu Maskavas patriarhāts iecēla Lietuvas pareizticīgo baznīcas vadītāju metropolītu Sergiju (Voskresenski). 28. martā Maskavā metropolīts Augustīns izpildīja šizmas grēku nožēlas formālo procedūru, tādējādi atjaunojot LPB kanonisko vienību ar Maskavas patriarhātu. 11. aprīlī viņš parakstīja likvidējamās LPB sinodes pēdējo protokolu un nodeva

visas LPB lietas jaundibinātajai ekzarhālajai pārvaldei.

Lai gan Maskavas patriarhāts piedāvāja metropolītam Augustīnam pārvaldīt Latvijas bīskapiju un pat plānoja iecelt viņu par vienu no ekzarha vietniekiem, godkārigais bijušais LPB vadītājs nesamierinājās ar ekzarham padota vikārbīskapa stāvokli un pēc paša lūguma aizgāja ilgstošā atvaļinājumā. Iespējams, ka A. Pētersons šajā laikā jau gaidīja pārmaiņas politiskajā situācijā. Starp viņa bijušajiem padomdevējiem — fašistiskā režīma augstiem valsts ierēdņiem — taču bija cilvēki, kas zināja par hitleriskās Vācijas gaidāmo agresiju pret PSRS.

Pagaidām Latvijas — Rīgas bīskapiju pārvaldīja pats ekzarhs, kurš latviešu pareizticīgo draudžu aprūpes lietas uzticēja Madonas bīskapam Aleksandram (Vitolam).

Jaunajos apstākļos ekzarhu Sergiju tūdaļ ielencā tie krievu tautības garīdznieki, kuri šizmas laikā bija atstumti no baznīcas vadības. Kā vietējo apstākļu pazinēji viņi kļuva par ekzarha tuvākajiem padomdevējiem un pakāpeniski atguva zaudētās pozīcijas baznīcas pārvaldē. Tādējādi — objektīvi arī kontrevolucionārie, ar baltgvardu emigrācijas aprindām cieši saistītie garīdznieki, kuri LPB «latviskošanas» laikā atradās opozīcijā baznīcas vadībai, nu varēja tēlot Ulmaņa fašistiskā režīma un šizmatiskās sinodes upuru lomas, ļaunprātīgi izmantot ekzarha Sergija uzticību, ietekmēt viņa uzskatus un rīcību. Laikā, kad pēc 1940. gada sociālistiskās revolūcijas uzvaras gāzto ekspluatatoru šķiru piederīgie ciešāk saistījās ar baznīcu, šāds stāvoklis reizē ar bagātīgajām LPB monarhistiskajām tradīcijām neapšaubāmi ietekmēja baznīcas vadības politisko seju.

Sociālās izmaiņas atspoguļojās arī pareizticīgo draudzēs. Samazinājās draudžu locekļu skaits, tās

atstāja jau sen neticīgie pilsoņi, kuri fašistiskās diktatūras gados bija spiesti liekuļot, demonstrēt ārēju religiozitāti, lai saglabātu darbu, izvairītos no policajiskajām represijām: fašistiskais režīms religiozitāti uzskatīja par būtisku politiskās lojalitātes rādītāju. Pārtrauca sakarus ar baznīcu plaši demokrātiskās inteligences slāņi, kuri bija sašutuši par savu garīgo tēvu klajo politikānismu, bezprincipialitāti — gan saraujot kanoniskās saites ar Maskavas patriarhātu, gan pretēji baznīcas kanoniem tik viegli piedodot grēkus shizmatīkiem... Pareizticīgo baznīcas krīze skāra arī garīdzniecību: 1940.—1941. gadā 19 cilvēki — divi virspriesteri, divpadsmit priesteri, 5 diakoni — atteicās no reliģiskās darbības. Draudzes atstāja arī 11 psalmotāji. Kadru krīze, ko LPB asi izjuta jau pirms 1940. gada sociālistiskās revolūcijas, vēl vairāk pastiprinājās, ievērojami apgrūtinot baznīcas pārvaldes aparāta darbību.

Tādējādi Lielā Tēvijas kara priekšvakarā Latvijas pareizticīgo baznīca atradās dziļas, visaptverošas krīzes stāvoklī. Bija gan atjaunota kanoniskā pakļautība Maskavas patriarhātam, taču trūka garīdznieku, pašās garīdzniecības aprindās nebija vienotības. Ne bijušais metropolīts Augustīns ar saviem piekritējiem, ne arī monarhisti talāros nebija samierinājušies ar tautas izcīnīto padomju varu. Bet ietekmi zaudējušie latviešu buržuāzisko nacionālistu rokaspuīši pareizticīgo baznīcā pat ekzarhu Sergiju uzskatīja par ... padomju varas pārstāvi un ar nepacietību gaidīja hitleriešu «krusta karu» pret Padomju Savienību.

HITLERIEŠU KĀŠKRUSTA ĒNĀ

Lielā Tēvijas kara sākumā pareizticīgo baznīcas stāvoklis okupētajā Latvijas teritorijā bija visai nenoīekts. Bijušais LPB metropolīts Augustīns

nekavējoties aizmirsa grēku nožēlu, mēģināja atjaunot savu ietekmi, iztēlojot ekzarhu Sergiju par «padomju varas ielikteni» un pat «čekas aģentu». 1940. gadā slēgtā sinode metropolita Augustīna vadībā patvaļīgi atjaunoja darbību. 1941. gada 20. jūlijā metropolīts Augustīns iesniegumā okupācijas varas iestādēm lūdza atļauju atjaunot LPB kanonisko pakļautību Konstantinopoles patriarham un izraidīt no Latvijas ekzarhu Sergiju. Tomēr metropolītam Augustīnam nebija atbalsta pašā baznīcā. Turklāt ekzarhs Sergijs nebūt neatpalika no sava sāncenša dieva svētības piesaukšanā hitleriešu uzsāktajam «krusta karam» pret «bezdievīgo boļševismu». Ekzarha stāju neapšaubāmi ietekmēja viņa tuvākie līdzstrādnieki, padomdevēji, kas bija saistīti ar krievu baltemigrantu — monarhistu aprindām. Politisku apsvērumu dēļ okupanti priekšroku deva ekzarham: kā Maskavas patriarhāta pārstāvis viņš spēja labāk demonstrēt baznīcas atbalstu «krusta karam», labāk ietekmēt okupēto rajonu iedzīvotājus hitleriešiem vēlamā garā. Ekzarhs Sergijs ar gatavību pieņēma okupantu piedāvājumu organizēt «Pareizticīgo misiju atbrīvotajos Krievijas apgabalos», kuras darbība faktiski noritētu armiju grupas «Nord» pavēlniecības propagandas nodaļas kontrolē un «idejiskā» vadībā. Jau 1941. gada 17. augustā ekzarhs Sergijs Rīgas katedrāles baznīcā svinīgi paziņoja par šīs reliģiski politiskās akcijas sākumu, svētīja un izvadīja nekrietnajā darbā pirmo misionāru grupu.

Pēc iepazīšanās ar stāvokli, grupējumu savstarpējo cīņu pareizticīgo baznīcā Latvijā gestapo 1941. gada novembrī pieprasīja, lai metropolita Augustīna vadītā sinode nekavējoties izbeigtu savu darbību, bet 1942. gada 23. februārī «Ostlandes» reihskomisārs Loze deva rīkojumu bīskapam Aleksandram (Vītolam), kuram ekzarhs bija uzdevis pārvaldīt Rīgas pareizticīgo bīskapiju, pārņemt visas baznīcas

lietas no Augustīna.¹ Jau nākošajā dienā — 24. februārī — ekzarhs Sergijs norīkoja eksmetropolītu Augustīnu ārstatā, bet 1942. gada 15. jūnijā aizliedza viņam noturēt dievkalpojumus Latvijas pareizticīgo baznīcās, kā arī pieprasīja, lai pareizticīgo garīdznieki pārtrauktu jebkādas sakarus ar bijušo metropolītu. Savdabīgā «divvaldība», kurā, uzurpējis varu baznīcā, vācu okupācijas apstākļos metropolīts Augustīns bija mēģinājis turpināt Ulmaņa fašistiskās diktatūras gados aizsākto «baznīcas latviskošanas politiku», izbeidzās.

Lai gan kā hitleriešu okupanti, tā arī viņu līdzskrējēji — latviešu buržuāziskie nacionālisti — bija ieinteresēti nacionālo preteškību uzturēšanā un it sevišķi pretkrievu noskaņojuma kultivēšanā, vācu fašistu plānos Krievu pareizticīgo baznīcai bija ierādīta cita loma. Ar savu liekuļoto, toties jo plaši reklamēto «gādību» par baznīcu hitlerieši centās maldināt pasaules sabiedrisko domu, attaisnot agresiju pret PSRS ar «krusta kara», «relīģijas aizstāvēšanas» lozungu. Pēc viņu ieceres, pareizticīgo garīdzniecībai vajadzēja apsveikt okupantus, apliecināt baznīcas atbalstu hitleriešu «atbrīvošanas misijai». Ekzarha Sergija organizētā «Pareizticīgo misija atbrīvotajos Krievijas apgabalos», kas darbojās armiju grupas «Nord» ietekmes sfērā okupētajos Pleskavas, Novgorodas un Ļeņingradas apgabalos, sniedza ideoloģisko atbalstu vācu fašistu plāniem. Zīmīgi, ka «misijas» preses izdevumu «Pareizticīgais kristietis» («Pravoslavnij hristianin») iespieda... «Nord» propagandas nodaļa.² «Misijas» kodolu veidoja tieši Latvijas pareizticīgie garīdznieki, kas bija saistīti ar monarhistisko «Kustību» un Pareizticīgo teoloģisko institūtu Parīzē, — Vladimirs Tolstouhovs, Aleksejs Jonovs. Par «misijas» pārvaldes priekšnieku ekzarhs Sergijs iecēla virspriesteri Kirilu Zajacu, 1942. gadā piešķirot viņam tiesības noturēt dievkalpojumus pēc

bīskapiem paredzētās kārtības. Tā ar Parīzes balt-emigrantu centru saistītie bijušie «Kustības» darbinieki, kas savā laikā bija piedalījušies sazvērestībā pret arhibīskapu Jāni (Pommeru), beidzot hitleriešu karapūļu paspārnē guva iespēju praktiski iekļauties cīņā pret padomju varu. «Misijas» darbība neaprobežojās tikai ar reliģijas propagandu, slāpējot okupēto rajonu ticīgo iedzīvotāju protestu, pretošanās kustību pret hitleriešu ieviesto «jauno kārtību», teroristisko okupācijas režīmu. Misionāri nereti paši piedalījās «vietējā pašpārvaldē», savukārt reliģisko draudžu pārvaldē iesaistot tās darbiniekus.³ Zārkādami «bezdievju varu» un piesaukdami dieva svētību hitleriešu karapūļiem, misionāri vienlaikus izsekoja padomju patriotus, kuri nesamierinājās ar «jauno kārtību», atbalstot partizānu kustību vai vienkārši simpatizējot tai.

Laikā, kad patriotiski noskaņotā pareizticīgo garīdzniecība Maskavas patriarhāta vadībā organizēja aizlūgumus par Dzimtenes aizstāvjiem, vācu līdzekļus Padomju Armijas vajadzībām, hitleriešu okupētajā teritorijā pareizticīgie garīdznieki aktīvi sadarbojās ar ienaidnieku, nevairoties no līdzdalības iedzīvotāju vervēšanā ne tikai «darba dienestam» Vācijā, bet arī vlasoviešu «Krievijas atbrīvošanas armijai»... Tā vilki avju drānās nelietīgi izmantoja kara posta, okupācijas režīma izraisīto reliģiozitātes pieaugumu politiskiem mērķiem. Misionāru ziņojumos, atskaitēs līdzās pārskatiem par reliģisko noskaņojumu, baznīcas darbības aktivizāciju ievērojama vieta ierādīta «nopelniem» pretpadomju, antikomunistiskajā propagandā. Ne velti ierosinājumi apbalvot aktīvākos misionārus nereti nāca no vācu armijas pavēlniecības un okupācijas varas iestādēm.

Nav šaubu, ka «misijas» darbība bija antipatriotiska, noziedzīga. Tajā izpaudās Dzimtenes nodevība, kļaja sadarbība ar fašistiskajiem okupantiem. Un

taisnīgo atmaksu, pelnīto sodu, ko pēckara gados saņēma dažs labs misionārs, neviens godīgs pareizticīgais neuztvēra kā «ticības vajāšanu», par kādu to centās iztēlot uz ārzemēm aizmukušie hitleriešu pakalpiņi talāros un bez tiem.

Jāatzīmē, ka «misijas» organizēšana ārpus Lietuvas, Latvijas un Igaunijas pareizticīgo bīskapiju robežām bija pretrunā ar Krievu pareizticīgo baznīcas kanoniskajām tiesībām. Lietuvas un Viļņas metropolīts Sergijs klaji pārkāpa to pilnvaru apjomu, ko viņam bija devis Maskavas patriarhāts, iecelot viņu par ekzarhu Latvijā un Igaunijā. Ekzarha pilnvaras bija ierobežotas arī laika ziņā — tās izbeidzās jau 1941. gada rudenī. Tomēr ekzarhs Sergijs, kuram hitleriešu okupanti lika saprast, ka uzticami palīgi pareizticīgo baznīcā var cerēt uz Maskavas un Viskrievijas patriarha amatu, centās organizēt baznīcas dzīvi okupētajā teritorijā, pakļaujot to politikānismam — hitleriešu antikomunistiskā «krusta kara» ideoloģijas reliģiskai sankcijai. Būtībā ekzarha Sergija vadībā pareizticīgo baznīca vācu fašistu okupētajā teritorijā organiski iekļāvās hitleriešu nodibinātajā «jaunajā kārtībā», visnotaļ sadarbojās ar okupācijas režīmu, paklausīgi izpildīja direktīvas, kuras pareizticīgo baznīcas darbībai deva drošības policijas un SD komandu referents V. Gegingers. Nav noliedzama okupācijas režīma politiska manipulācija ar visu konfesiju baznīcām, policijas ierēdņu uzstājie «ieteikumi» garīdzniekiem — kāda veida reliģiska darbība labpatīk hitleriešiem. Antikomunistiskā krusta kara izkārtne, ar kuru hitleriskā Vācija centās attaisnot savu agresiju pret Padomju Savienību, nebūt netraucēja vācu okupantiem represēt patriotiski noskaņoto garīdzniecību okupētajā Polijā, pat antifašistus — garīdzniekus pašā Vācijā.

Lielā Tēvijas kara pirmajos gados baznīca okupētajā Latvijā nebija īpaši mudināma sadarbībai ar

hitleriešu karapūļiem: klerikālais antikommunisms, kuru tik citīgi pauda reliģiskās organizācijas latviešu reakcionārās buržuāzijas diktatūras laikā, nesa savus indīgos augļus. Protams, ierindas ticīgie savā vairumā neatbalstīja oficiālās baznīcas iztapību hitleriešiem. Arī atsevišķi garīdzniecības pārstāvji centās, sevišķi kara pēdējos gados, pēc iespējas izvairīties no klajas politiskās sadarbības ar okupantiem. Tā, piemēram, pretēji vairumam «misionāru», kuri labprātīgi pieteicās nekrietnajam darbam Ļeņingradas, Pleskavas un Novgorodas apgabalos, divi pareizticīgo garīdznieki — N. Lapikens un N. Zakrevskis — atteicās izbraukt norīkojumā uz «misiju».⁴ Arī daļa no «misionāriem», kas sākotnēji labprātīgi iesaistījās šajā noziedzīgajā darbībā, pārliecinājušies par iedzīvotāju noraidīto attieksmi pret hitleriešu «jaunās kārtības» aizstāvjiem talāros, drīz vien, bet it sevišķi 1943.—1944. gadā, centās atgriezties Latvijā. Tādējādi oficiālās baznīcas vadības antipatriotiskā stāja nebūt neatspoguļoja ierindas ticīgo noskaņojumu. Toties jo aktīvāk baznīca centās uzspiest «ganāmpulkam» to reliģijas un politikas mistrojumu, kas atbilda okupantu interesēm.

Lai varētu vairāk uzmanības veltīt pareizticīgo baznīcas vadībai arī okupētajos Ļeņingradas, Novgorodas un Pleskavas apgabalos, ekzarhs Sergijs, uzurpēdams patriarha tiesības, reformēja baznīcas pārvaldi Baltijā, likvidēja vietējo bīskapiju ekzarhālo pārvaldi, Rīgas bīskapiju uzticot Madonas bīskapa Aleksandra (Vītola) aprūpei, Igaunijas bīskapiju — Narvas bīskapam Pāvīlam (Dmitrovskim), bet Lietuvas bīskapijas vadībai pašrocīgi iesvētīja Kauņas bīskapu Nikolaju (Juzvjuku). Vietējie Baltijas valstu bīskapi tika pakļauti tikai ekzarham Sergijam, kas vienlaikus izveidoja īpašu padomdevēja iestādi — «Bīskapu apspriedi»,⁵ kurā bez minētajiem bīskapiem pēc saviem ieskatiem uzaicināja

arī atsevišķus garīdzniekus. Analizējot šīs apspriedes darbību, jānāk pie secinājuma, ka tās izveidei bija tīri politisks mērķis: ar plašākas pareizticīgo baznīcas pārstāvniecības iestādes izkārtņi reklamēt baznīcas atbalstu okupantiem.

Zīmīgs fakts: 1942. gada 19. jūnijā «Ostlandes» reihskomisārs Loze izdeva rīkojumu par reliģisko organizāciju tiesisko stāvokli. Triju mēnešu laikā visām reliģiskajām organizācijām bija jāiesniedz reģistrācijas pieteikumi. Taču vēl pirms ekzarhāta un bīskapu apspriedes reģistrācijas pēc gestapo referenta ierosinājuma ekzarhs Sergijs 1942. gada 23. jūlijā Rīgā sasauca pirmo bīskapu apspriedi. Apspriede nosūtīja apsveikuma telegrammu Hitleram, kā arī publicēja paziņojumu, kurā krasī norobežojās no Maskavas patriarhāta patriotiskās politiskās pozīcijas. Iztopot «padomdevējiem» no gestapo, apspriedes dalībnieki nolēma parastajos dievkalpojumos vairs nepieminēt Maskavas patriarhāta vadītāja metropolīta Sergija (Stragorodska) vārdu; tikai bīskapu svinīgajos dievkalpojumos šo vārdu — kanoniskās vienības simbolu — pagaidām vēl saglabāja.

1942. gada 7. oktobrī ekzarhs Sergijs īpašā paziņojumā vērsās pret Maskavas patriarhāta vadītāja metropolīta Sergija (Stragorodska) aicinājumu visiem pareizticīgajiem aktīvi cīnīties pret vācu iebrucējiem. Savā paziņojumā ekzarhs Sergijs rupji apmeloja padomju varu, patriarhāta vadītāja patriotisko aicinājumu interpretēja kā «drausmīgu», «boļševiku uzspiestu». Ekzarhs klaji meloja, bez jebkādiem pierādījumiem «atspēkodams» Maskavas patriarhāta pārstāvja aicinājumā minētos faktus par to, ka vācu iebrucēji posta un izlaupa pareizticīgo dievnamus, represē garīdzniekus un ticīgos. Grāmatā «Patiesība par reliģiju Krievijā», ko 1942. gadā publicēja Maskavas patriarhāts, minēti konkrēti piemēri — vairāk nekā 70 baznīcas, klosteri, ko izpostīja, izlaupīja

fašisti tikai Maskavas, Tulas, Kaļiņinas un Smoļenskas apgabalos, minēti ziņojumi par ticīgo un garīdznieku terorizēšanu. Ekzarham Sergijam, bez šaubām, bija zināms, ka viņa «misionāri» Pleskavas sv. Trejādības katedrālē atrada hitleriešu okupantu apgānītos un izvandītos «svēto» sarkofāgus — «krusta kara» bruņinieki tajos bija meklējuši zeltu, dārglietas.⁶ Tiesa, hitlerieši ņēma savā paspārnē ekzarham līdzīgus Dzimtenes nodevējus talāros, bet nesaudzīgi izrēķinājās ar ticīgajiem — savas Dzimtenes patriotiem, kurus okupācijas iestādēm denuncēja arī ekzarha Sergija vadītās «misijas» darboņi. Ekzarhs plaši reklamēja hitleriešu sniegto «atbalstu» pareizticīgo baznīcai okupētajos apgabalos.

Lai demonstrētu savu «labvēlību baznīcai», 1942. gada 27. novembrī Rīgā, «Ostlandes» reihskomisariāta telpās ekzarham Sergijam, kurš patvaļīgi uzstājās kā «visas Krievu pareizticīgo baznīcas» pārstāvis, hitleriešu varasvīri pasniedza 1026 baznīcas grāmatas. Šo kolekciju, kurā ietilpa vērtīgi 16.—18. gadsimta rokraksti, reti 17. un 18. gadsimta izdevumi ar krāšņiem sudraba kalumiem, okupanti nolau-pīja Novgorodas muzejā. Uzstājoties šajā ārzemju žurnālistiem speciāli organizētajā izrādē, reihslētera Lozes pārstāvis Trampedahs izteicās: «...zinot par baznīcas nesamierināmo nostāju pret boļševismu un izrādot tai uzticību, Vācijai ir tiesības gaidīt, ka ticīgā krievu tauta augstu novērtēs atbrīvotājas vācu armijas varoņdarbus un it visā sniegs tai lojālu, darbīgu, pašai izdzīvīgu palīdzību.» Reihslētera Rozenberga pārstāvis Nerlings bija vēl tiešāks: «Baznīca arī garīgi apkaro boļševismu, tajā saskatot ar vāciešiem kopēju ienaidnieku. Tad lai nu šodien nododamās grāmatas kalpo baznīcai kā garīgs ierocis šajā cīņā par cilvēku dvēselēm.» Pieņemot no hitleriešiem grāmatu kolekciju izdališanai draudzēm un «misionāriem», ekzarhs Sergijs ne tikai kļuva par

līdzvainīgu Padomju valsts muzeju fonda izlaupīšanā, bet arī neskopojās ar pateicībām, glaimiem okupantiem, baznīcas vārdā solot «lūgties par boļševiku sakāvi un godīgi, cītīgi, pašaieliedzīgi palīdzēt vāciešiem».⁷

Jo plašāk visas tautas svētajā karā pret hitleriešu iebrucējiem iesaistījās Krievu pareizticīgo baznīca, jo biežāk hitlerieši lika ekzarham Sergijam baznīcas vārdā uzstāties ar antikomunistiskām, pretpadomju deklarācijām. Kad 1943. gada septembrī Krievu pareizticīgo baznīcas koncils ievēlēja līdzšinējo patriarha vietas sargu metropolītu Sergiju (Stragorodski) par patriarhu un vēstījumā visiem pasaules kristiešiem aicināja pasaules tautas «Kristus vārdā apvienoties galīgai uzvarai pār kopīgo ienaidnieku», aizstāvēt fašisma apdraudētos ideālus, iestāties cīņā «par kristīgo baznīcu brīvību, par visas cilvēces brīvību, laimi un kultūru»⁸, — hitlerieši nolēma aktivizēt pareizticīgo bīskapus okupētajās teritorijās. Pēc nacistu partijas kancelejas direktīvas hitlerieši nolēma organizēt okupēto valstu pareizticīgo bīskapu sapulces, kurām vajadzēja apstrīdēt Maskavas patriarhāta lēmumus un aicinājumu. Jau 1943. gada oktobrī Vīnē hitlerieši sapulcēja Vācijas, Francijas, Dienvidslāvijas, Čehoslovākijas pareizticīgo bīskapus, kuri paklausīgi, bez ierunām «apstrīdēja» Maskavas patriarha Sergija ievēlēšanas kanoniskumu, nosodīja Krievu pareizticīgās baznīcas politisko stāju.

Vēl nozīmīgāku vietu savos propagandistiskajos plānos hitlerieši ierādīja otrai konferencei, kuru bija iecerēts organizēt Rīgā, ekzarha Sergija vadībā. 1943. gada 7.—8. oktobrī Impērijas galvenais drošības dienests kopā ar okupēto austrumu apgabalu ministriju izstrādāja konkrētus uzdevumus šai konferencei. Bīskapiem vajadzēja 1) nosodīt un atzīt par spēkā neesošu Maskavas patriarha ievēlēšanu;

2) pieņemt protesta rezolūciju par «baznīcas vajāšanām» Padomju Savienībā; 3) svinīgi nolādēt Padomju valdību.⁹ 1943. gada 8. novembrī Rīgas gestapo ierēdņi ziņoja uz Berlīni, ka ekzarhs Sergijs neatbalsta pareizticīgo bīskapu Vīnes rezolūciju un uzskata, ka patriarha ievēlēšana ir kanoniski nevainojama, likumīga. Gestapo «eksperts» pareizticīgo garīdznieks P. Heke, kas strādāja hitleriskās Vācijas propagandas ministrijā, antikominternes ārzemju nodaļā, savā 1943. gada 30. novembra atsauksmē ekzarha Sergija nostāju atzina par «nepamatotu». Rīgas gestapo ierēdņi vēlreiz rūpīgi pārbaudīja ekzarha Sergija «politisko uzticamību», tomēr bija spiesti atzīt, ka ekzarham nevar inkriminēt simpātijas pret «boļševismu»: viņš esot konstitucionālās monarhijas piekritējs, noskaņots pret padomju varu.

Ekzarhs Sergijs centās izvairīties no konferences sasaukšanas. Neskopojoties ar pretpadomju paziņojumiem, viņš kategoriski nepiekrita baznīcas shizmai, Maskavas patriarhāta neatzīšanai. Savā iesniegumā «Ostlandes» reihskomisāram 1943. gada 4. oktobrī viņš apgalvoja, ka Maskavas patriarhs nebūt neesot nonācis padomju varas kalpībā, viņa politiskā stāja neesot iestāžu uzspiesta, taču baznīcas vadība Padomju Krievijā savas cerības nesaista ar Vācijas uzvaru. Pakļaujoties hitleriešu spiedienam, ekzarha Sergija vadītie bīskapi 1943. gada 19. novembrī parakstīja dokumentu, kurā, tāpat kā pirmajā bīskapu sapulcē, nolēma pagaidām, līdz apstākļu noskaidrošanai, atturēties no Maskavas patriarha vārda pieminēšanas dievkalpojumos, vienlaikus uzsverot savu piederību Krievu pareizticīgo baznīcai.

Ekzarha izvairība sanikvoja gestapo ierēdņus, kuri tā arī nespēja īstenot Berlīnes direktīvas: konferences sasaukšana aizkavējās. Rīgas gestapo vēlreiz pārbaudīja ekzarha politisko stāju. 1944. gada 8. martā Rīgas drošības policijas IV nodaļas ziņo-

jumā par ekzarha Sergija stāvokli baznīcā teikts, ka metropolīts tic vācu armijas sagrāvei, klausās Maskavas radioraidījumus, izvairās no ciešākas sadarbības ar bīskapiem, kuri uzticami kalpo Vācijai. Latvieši ekzarhu Sergiju nīstot, arī no vācu puses viņš nevarot gaidīt vairs atbalstu. Garīdznieki ekzarhu nemīlot, taču baidoties no viņa. Kāds profesors Vinogradovs piedāvājis ekzarham piedalīties pretpadomju grāmatas sarakstīšanā, taču ekzarhs atteicies no sadarbības un pat ieteicis mīkstināt Vinogradova uzbrukumus Maskavas patriarham Sergijam. Iespējams, ka pamatotas ir ziņas par to, ka jautrā sabiedrībā «ar viņu, sievietēm un dziesmām» ekzarhs ar savu mīļāko Taņu K. (ekzarhāta kancelejas rakstvedi) esot dziedājis padomju dziesmiņu «Zilais laktiņš»... Dokuments nepārprotami liecināja, ka tiek tendenciozi vākti ekzarhu Sergiju kompromitējoši materiāli. To, šķiet, apzinājās arī pats ekzarhs, kurš jau 1943. gada 29. oktobrī sastādīja testamentu — savu iespējamo pēcteču sarakstu ekzarhāta un tā bīskapiju pārvaldei.

Berlīne steidzināja Rīgas drošības policiju nekavējoties organizēt pareizticīgo bīskapu konferenci, noraidīt kā nelikumīgu Maskavas patriarha ievēlšanu. 1944. gada 20. martā telegrammā no Berlīnes tika kategoriski prasīts konferenci sasaukt tuvāko 14 dienu laikā. Konferenci gatavojot, 23. martā ar ekzarhu Sergiju tikās «Ostlandes» reihskomisariāta politiskās nodaļas vadītājs Trampedahs un drošības policijas IV nodaļas vadītājs Hince. Pārrunās sīki apsprieda konferences dienas kārtību, rezolūcijas projektu un vēstījuma tekstu ticīgajiem. Konferencē bija jānotiek 3. un 4. aprīlī. 31. martā ekzarhs Sergijs nosūtīja Trampedaham iepriekšējai cenzūrai vēstījuma projektu ticīgajiem. Projekts neapmierināja hitleriešus, jo tajā nebija pat vārdā pieminēts Maskavas patriarhs. Gestapo pastiprināja spiedienu

uz ekzarhu, kategoriski pieprasot norobežošanas no Maskavas patriarha.

Bīskapu konference 1944. gada 3. un 4. aprīlī tomēr neattaisnoja hitleriešu cerības pilnībā. Pretēji 23. martā «saskaņotajam», — precīzāk hitleriešu dik-tētajam — viedoklim tā neapstrīdēja Maskavas patriarha ievēlēšanas likumīgo raksturu. Savu uzmanību bīskapi koncentrēja uz «austrumu bēgļu» — hitleriešu varmācīgi izvesto Krievijas iedzīvotāju garīgo aprūpi un baznīcas vērtību saglabāšanu karadarbības apstākļos: fronte taču neatvairāmi tuvojās Baltijas republiku robežām. Šajos apstākļos pat pareizticīgo garīdznieki, kas vēl nesen bija uzticami kalpojuši hitleriešu «jaunajai kārtībai», tagad vairs nevēlējās savu noziegumu sarakstu papildināt ar shizmu pret baznīcu. Pat antikomunisma caurstrāvotajā uzsaukumā ticīgajiem bīskapu konference tikai atzīmēja, ka «boļševiki piespiežot» Krievu pareizticīgo baznīcas hierarhus, to skaitā «pirmsvētītāju», uzstāties ar politiskām deklarācijām. Ņemot vērā, ka baznīcas titulu «pirmsvētītājs» lieto tikai autokefālas baznīcas galvas apzīmēšanai, bīskapu konference faktiski atzina Maskavas patriarhu. Lai vienlaikus izpelnītos hitleriešu labvēlību, bīskapi nu jau kuro reizi aicināja ticīgos aktīvi iesaistīties cīņā pret Dzimteni. Klaji zaimojot ticīgo patriotiskās jūtas, konferences uzsaukumā bija aizgūti hitleriešu propagandas saukļi: «Boļševisms jāiznīcina, lai dzīvotu brīva Krievija, un tikai tad būs brīva arī baznīca. To jūs, pareizticīgie krievi, neaizmirstiet un ziniet, ka katra kara diena vājina boļševismu un atvieglo iespēju gāzt viņu varu... Izprotiet skaidri, ka jūsu vieta ir to cīnītāju rindās, kas stāv par jaunu, brīvu un laimīgu Krieviju. Bet tie no jums, kas nederīgi cīņai, lai ziedo visu savu darba spēku atvairīšanai, kas, sekmju vainagota, nenovēršami vedīs uz boļševisma gāšanu. Dieva baznīca ar savām svētām lūg-

šanām stāvēs jums klāt kaujas laukā un darba vietā.»¹⁰

Telegrammā no Berlīnes 1944. gada 11. aprīlī drošības policijas galvenā pārvalde pārmeta Rīgas gestapo, ka tas nav panācis bīskapu konferences lēmumu par norobežošanos no Maskavas patriarhāta. Tai pašā dienā no Berlīnes pienāca otra telegramma ar direktīvu: jāpanāk, lai ekzarhs Sergijs papildina bīskapu konferences lēmumus ar paziņojumu, ka ekzarhs uzskata Maskavas patriarha vietu par vakantu, neatzīstot patriarha Sergija ievēlēšanu. Tomēr ekzarhs Sergijs kategoriski atteicās to darīt. Līdz ar to viņa liktenis bija izlemts. Hitleriešu «krusta karotāji» nolēma propagandistiskos nolūkos pēdējo reizi izmantot ekzarhu Sergiju. Sis plāns, šķiet, nobrieda jau 1943. gada rudenī, kad ekzarhs atļāvās atzīt patriarha Sergija ievēlēšanas likumību un atklāti izteica šaubas par Vācijas uzvaru karā.

Tiesas prāvā par vācu fašistisko iebrucēju ļaundarībām Latvijas, Lietuvas un Igaunijas padomju sociālistisko republiku teritorijā bijušais esesiešu karaspēka un policijas augstākais vadītājs «Ostlandē» obergrupenfīrers F. Jekelns 1945. gada 31. decembrī liecināja: «Metropolītu Sergiju jau sen novēroja SD un gestapo. 1943. gadā, tiekoties ar mani, Himlers interesējās par metropolīta izturēšanos un teica, ka drīzumā izšķiršot jautājumu par viņu. Pēc tam Fukss deva man izlasīt Kaltenbrunnera parakstītu pavēli par metropolīta Sergija likvidēšanu; no pavēles izrietēja, ka Sergiju nogalināšot tā, lai provokācijas ceļā viņa noslepķavošanā varētu vainot padomju partizānus.» 1946. gada 27. janvārī, liecību turpinot, F. Jekelns izteicās: «... no drošības policijas galvenās pārvaldes pienāca Kaltenbrunnera parakstīta pavēle nogādāt pie malas metropolītu Sergiju. Viņu nogalināja mūsu cilvēki ceļā no Kauņas uz Viļņu. Šinī slepkavībā vēlāk apvainoja komunistus un

partizānus, bet nogalinātajam metropolītam, mums piedaloties, tika sarīkotas svinīgas bēres Rīgā.»¹¹

Gaišā dienas laikā 1944. gada 29. aprīlī netālu no Kauņas ekzarha Sergija automašīnu apšaudīja, nogalinot viņu kopā ar trim līdzbraucējiem. Lietuvas SD un gestapo oficiālajā ziņojumā bija teikts, ka slepkavas, vācu armijas formās tērpti, sekojuši ekzarha automašīnai no Viļņas un apšaudījuši upurus no vācu un padomju armiju atomātiem. Netālu no nozieguma vietas nošauta meitene — notikuma nejaušā aculieciniece.¹² Jādomā, ka Lietuvas SD un gestapo vadītāji nebija informēti par gaidāmo provokatorisko «operāciju». Hitleriešu oficiālā versija, kas metropolīta Sergija nogalināšanu piedēvēja «padomju teroristiem», bija grūti saskaņojama ar Lietuvas policijas ziņojumu. 1944. gadā policijas kontrole bija tik ārkārtīgi stingra, ka nevis pārgērbti «teroristi», bet tikai īstie vācu formas tērpu īpašnieki varēja atļauties pavadīt ekzarha mašīnu no pašas Viļņas gandrīz līdz Kauņai. Ar oficiālo versiju grūti saskaņojama nejaušās aculiecinieces nogalināšana: vai tad «padomju teroristi» būtu tā norūpējušies par «vācu mundiera godu»? Vai viņi nebūtu tieši ieinteresēti, lai aculiecinieki redzētu, kā «vācu formās tērptie» veic terora aktu?

Savu upuri hitlerieši iztēloja par «ticības mocekli», kuram bezdievji neesot piedēvuši dedzīgos aicinājumus apkarot komunismu. Slepkavas sarīkoja ekzarham Sergijam svinīgas bēres, kurās piedalījās arī Rīgas SD un gestapo ierēdņi: viņi liekuļotā līdzjutībā nolika uz kapa vainagu. Starp citu, SD un gestapo vainagu nelaiķis bija godam pelnījis: pirms «iespītēšanās», 1941.—1943. gadā viņš taču bija uzticami kalpojis hitleriešiem. Nogalinādami metropolītu Sergiju, hitlerieši atbrīvojās no nevēlama liecinieka, kurš pēc kara būtu varējis sīki atainot metodes, ar kurām SD un gestapo «vadīja baznīcas dzīvi»

okupētajā teritorijā, politiski manipulēja ar ticīgo «dvēseļu ganiem».

Hitleriešu noziegums — metropolīta Sergija provokatoriskā noslepkavošana — tomēr atstāja savas pēdas. Vēl krietni pēc kara starp pareizticīgajiem varēja sastapt arī lētticīgos, kuri atradās hitleriešu oficiālās versijas ietekmē. Ekzarha Sergija atklātā sadarbība ar okupantiem taču bija vispārzināma. Bet par domstarpībām, kuru dēļ SD un gestapo izlēma likvidēt iespītiējušos metropolītu, zināja tikai viņa tuvākie līdzstrādnieki. Tie paši, kuri savā laikā sniedza gestapoviešiem kompromitējošas ziņas par ekzarhu. Viņiem, protams, gestapo versija šķita «pieņemamāka»...

«JAUNĀ KĀRTĪBĀ» BAZNĪCĀ

Pēc bijušā metropolīta Augustīna (Pētersona) neveismīgā mēģinājuma atjaunot hitleriešu okupētajā Latvijā ar Konstantinopoles patriarhātu saistītu autokefālu pareizticīgo baznīcu, kas atsāktu krievu tautības ticīgo «latviskošanas» politiku, 1942. gadā stāvoklis baznīcā normalizējās, nacionālistiskās kaislības nedaudz aprima. 1942. gada 28. februārī ekzarhs Sergijs Krievu pareizticīgo baznīcas Latvijas bīskapiju uzdeva pārvaldīt Madonas bīskapam Aleksandram (Vitolam), kura padomdevējs orgāns bija eparhiālā padome sešu garīdznieku sastāvā (N. Pehvalskis, N. Makedonskis, A. Vieglaiss, A. Lismans, A. Jansons, L. Ladinskis).

Pareizticīgo draudžu pārvaldē likvidēja vēlētu draudzes locekļu pārstāvību. Ekzarha Sergija 1942. gada 16. marta cirkulārs¹ aizliedza draudžu pilnsapulču sasaukšanu un noteica, ka draudžu padomju sastāvā ietverami vietējie baznīcas kalpotāji (priesteris, diakons, psalmotājs), kā arī pēc priesterā —

draudzes padomes priekšsēdētāja ieskata pieaicināti 5—12 pilntiesīgi draudzes locekļi. Draudžu padomes iecēla bīskaps uz vienu gadu. To uzdevums bija tikai sniegt atbalstu garīdzniekiem. Formāli neatkarīgāki no vietējā priestera bija draudžu revīziju komisiju locekļi, kurus izraudzīja iecirkņa prāvests — parasti gan saskaņojot ar draudzes ganu — un apstiprināja bīskaps. Taču jautājumu par to, kādus dokumentus iesniegt revīzijas komisijai, atkal izlēma draudzes priesteris. Tādējādi autoritārais «vadoņības» princips draudzes ganu pārvērtā par vietējo «fīreru». Ticīgie, kuriem Padomju Latvijā tieši «bezdievju vara» bija nodrošinājusi draudžu pašpārvaldi, iespēju demokrātiski veidot draudžu padomes un revīzijas komisijas, tagad guva iespēju salīdzināt hitleriešu «krusta karotāju» un viņu talāros tērpto pakalpiņu propagandistiskos saukļus un reālos darbus.

Izolējot ticīgo masas no draudžu pašpārvaldēm, garīdzniecība guva iespēju ignorēt ticīgo darbaļaužu neapmierinātību ar to reliģiskās ideoloģijas politisko, antikomunistisko ievirzi, ko okupantu interesēs īstenoja baznīca. Turklāt draudzes locekļu kontrolei nepakļauts garīdznieks varēja efektīvāk sadarboties ar okupācijas iestādēm, vēršoties pret patriotiski, antifašistiski noskaņotajiem ierindas ticīgajiem, bet jo sevišķi — bezdievjiem. Tāda bija baznīcas prasība, īpaši pēc tam, kad 1942. gada 30. jūlijā mirušā bīskapa Aleksandra (Vītola) vietā 1943. gada 28. februārī par Latvijas eparhijas vadītāju kļuva steidzami šim amatam sagatavotais Jānis (Garklāvs), starp kura nopelniem īpaši tika izcelta viņa piedalīšanās Deņikina armijā cīņā «pret boļševikiem» pilsoņu kara gados.²

Protams, okupanti bija ieinteresēti arī pašas reliģiozitātes nostiprināšanā: cilvēks, kurš izjūt savu atkarību no dieva, lēnprātīgi uzņem likteņa pārbaudījumus, nav cīnītājs. Savu protestu pret necilvēcīgo

«jauno kārtību», ko uzspieda fašistiskie okupanti, dievbijīgs cilvēks pauda lūgšanās. Ja nu vēl viņam diendienā dieva vārdā garīdznieki iegalvoja, ka kara posts un šausmas ir pelnīts sods par bezdievību, kura valdījusi padomju iekārtā, ticīgais atturējās no aktīvas pretošanās hitleriešu iebrucējiem, kuri dižojās ar devīzi «Dievs ar mums!». Lūgšanu, ticības mācības pasniegšanas ieviešanu skolās okupanti papildināja pat ar žēlastības dāvanām par reliģisko aktivitāti. Kartīšu sistēmas apstākļos garīdzniekiem tika dotas tiesības kristību, laulību, apbedīšanas reizēs izsniegt ticīgajiem īpašas izziņas produktu un citu preču iegādei. Tā okupantu «jaunās kārtības» ietvaros atklāti tika demonstrēta laicīgās varas ieinteresētība iedzīvotāju reliģiozitātē.

Jāatzīmē, ka tā laika reliģiozitāte ievērojami atšķīrās no mūsdienu reliģiozitātes, kura ir jau stipri vien piemērojusies iedzīvotāju augošajai sociālajai aktivitātei, ir spiesta respektēt padomju cilvēka pašcieņas izaugsmi. Mūsdienās ticīgais cilvēks, kura reliģiskajā apziņā vēl dzīvo savas neizmērojamās niecības, mazvērtības apzināšanās iepretī dievam tam kungam, nebūt vairs neizjūt sevi — «dieva kalpu» — kā kāju pameslu «šīs pasaules varenajiem», kuru kundzību kādreiz sankcionēja reliģija. Izzūdot kundzības — kalpības attiecībām reālajā dzīvē, arī reliģiskajā apziņā tās ir mazinājušās, saistoties galvenokārt ar «pārdabisko pasauli». Turpretī Lielā Tēvijas kara gados okupētajā Latvijā vēl dominēja tas reliģiozitātes tips, kuru kultivēja buržuāziskajā Latvijā: baznīcas mācība svētīja un attaisnoja apspiestības, nomāktības jūgu, kultivēja verdzisku padevību, aklu paklausību valdošajai iekārtai, ar kuru dievs savā neizmērojamajā žēlastībā «aplaimojis» ticīgos. Reliģija nomāca cilvēka pašcieņu, savu cilvēciskostiesību apziņu, pienākuma jūtas pret Dzimteni.

Ar kvalitatīvi jaunu reliģiozitātes tipu hitleriešu

sulaiņi talāros sastapās okupētajos Krievijas apgabalos, kur iedzīvotāju reliģiskā apziņa vairs nespēja apslāpēt patriotisku uzticību sociālistiskajai Dzimtenei, gatavību aizstāvēt to pret fašistiskajiem okupantiem. Ekzarha Sergija «misionāri» okupētajos Pleskavas, Novgorodas, Ļeņingradas apgabalos bija spiesti konstatēt reliģiozitātes «samaitātību» — protams, no kontrrevolucionāra reliģiska politikāņa viedokļa.

Angļu publicists A. Verts savā grāmatā «Krievija 1941.—1945. g. karā» liecina, ka vietējie garīdzniecības pārstāvji okupētajās Krievijas teritorijās nebūt ne vienmēr paklausīgi izpildīja hitleriešu direktīvas, bet reizēm pat reliģisko propagandu ievirzīja okupantiem nevēlamā gultnē. A. Verts atstāsta kāda 72 gadus veca priesteru Ivana pārdomas par hitleriešu «atbalstu» baznīcas dzīves aktivizācijai: kad jaunatvērto draudžu pārraudzību hitlerieši uzticēja nevis bīskapam, bet «pašpārvaldes» ierēdnim, balt-emigrantam, sirmis priesteris sapratis, ka hitlerieši manipulē ar reliģiju.³ Godīgi, patriotiski noskaņoti padomju pilsoņi — arī garīdznieki — okupētajās Krievijas teritorijās atsaucās iedzīvotāju masu noskaņojumam un pat fašistiskās «jaunās kārtības» terora apstākļos prata uzmundrināt ticīgos, organizēt savstarpēju palīdzību, atbalstu gan padomju karavīru ģimenēm, gan karagūstekņiem. Bībeles daudzveidīgā viela ļāva garīdzniekiem atrast vārdus, kas uzturēja ticību taisnīguma, cilvēku brālības un savstarpējās mīlestības uzvarai. Pretēji fašistu iecerei izmantot baznīcu kā pretpadomju propagandas centru, tās paspārnē neoficiāli darbojās «savstarpējās palīdzības pulciņi», dievkalpojums ticīgie stiprināja savu nacionālo pašapziņu, kuru tik sāpīgi skāra hitleriešu rasistiskā ideoloģija. «Baznīcas Orlā uzplauka, taču, ko vācieši nebija gaidījuši, tās pārvērtās par krievu nacionālās pašapziņas aktīviem centriem,» savus no-

vērojumus bijušajā okupētajā teritorijā rezumēja A. Verts.⁴

Zīmīgi, ka Latvijas eparhijas vadība 1943. gada 23. oktobrī īpašā cirkulārā garīdzniecībai aicināja būt maksimāli uzmanīgiem, izmantojot garīgajā darbā priesterus, kurus hitlerieši evakuēja uz Latviju, atkāpjoties no Krievijas okupētajiem rajoniem. Ortodoksālos hitleriešu pakalpiņus biedēja iespēja, ka starp šiem priesteriem varētu būt arī «dzīvās baznīcas» piekritēji.⁵ Tā paša gada 12. novembrī Rīgas bīskaps Jānis (Garklāvs) iesniegumā iekšlietu ģenerāldirektoram lūdza policijas palīdzību, lai ierobežotu to personu reliģisko darbību, kurām nav Rīgas pareizticīgo bīskapijas atļaujas. «Ievērojot garīdzniecības lielo iesaisti uz plašiem iedzīvotāju slāņiem, minēto garīdznieku nekontrolētai rīcībai var būt tālejošas negatīvas sekas, jo par garīdzniekiem var uzņemties nevēlamas personas, kas zem priesteru — sprediķotāja maskas var dzīt neatļautu propagandu,» rakstīja bīskaps.⁶

Kristīgās tuvākā mīlestības liekulīgie sprediķotāji nesniedza pat minimālu atbalstu priesteriem, par kuru ortodoksālo antikomunismu nebija pārlicināti. Tā, kad karagūstekņu nometnē Rīgā ieslodzītais garīdznieks G. Gurejevs lūdza Rīgas eparhijas padomes atbalstu viņa lūgumam iziet no nometnes bez konvoja dienesta darīšanās pilsētā, padome nolēma lūgumu noraidīt, «norādot lūdzējam, lai pats gādā par sevi».⁷

Baznīcas sprediķi hitleriešu okupētajā Latvijā bija pakārtoti antikomunisma, politiska klerikalisma interesēm. Atkarībā no garīdznieka politiskās stājas un prāta elastības — un, protams, no stāvokļa frontē vai vietējo partizānu aktivitātes, no antifašistiskā noskaņojuma izplatības pakāpes draudzē — sprediķi varēja dzirdēt sūrošanos par «Bābeles torņa celtnieku» (tā kontrrevolucionārā garīdzniecība

dēvēja padomju sabiedrību) bezdievību un «taisnīgo dieva atmaksu» vai arī vienkārši hitleriešu propagandas saukļu mistrojumu ar bībeles citātiem. Un gandrīz vienmēr hitleriešu agresīvais karš tika attaisnots kā dieva svētīta cīņa par reliģiju un baznīcu, pret bezdievību. Sprediķus pārpildīja arī draudi tiem, kuri pretojas okupācijas iestāžu rīkojumu pildīšanai vai atbalsta partizānu kustību.

Vienlaikus sprediķos nemitīgi izskanēja aicinājumi visnotaļ palīdzēt t. s. «Tautas palīdzības» darbībai. Ar «labprātīgu ziedojumu» vākšanu hitleriešu kara spēkam, pārtikas produktu un tekstiliju — cimdu, zeķu, dvieļu utt. paciņu sūtījumiem uz fronti okupanti un viņu līdzskrējēji demonstrēja «atbrīvoto» iedzīvotāju «pateicību» vērmahtam. Tādējādi šī «Tautas palīdzība» ne vien aplaupīja iedzīvotājus (atturēšanos no ziedojumiem uzskatīja par neloyalitātes izpausmi), bet arī deva hitleriešu iecerēto propagandistisko efektu, ko viņi plaši izmantoja, gan ceļot vērmahta kareivju «kaujas sparū», gan arī maldinot pasaules sabiedrisko domu.

«Tautas palīdzības» darbā okupanti iesaistīja visas reliģiskās organizācijas. Taču pareizticīgo baznīca šajā akcijā izrādīja sevišķu aktivitāti. Kad «Tautas palīdzības» reklāma sprediķos nedeva cerēto efektu, 1943. gadā garīdznieki paši baznīcās sāka vākt līdzekļus «Tautas palīdzības» fondam. Tā paša gada rudenī, izpildot Rīgas eparhijas padomes 1943. gada 2. oktobra ieteikumus, pareizticīgo draudžu garīdznieki sāka apmeklēt ticīgos arī mājās, vācot ziedojumus šim fondam. Pat pēc «Tautas palīdzības» organizatoriskās nodaļas direktora atzinuma vēstulē Rīgas bīskapam Jānim (Garklāvam) pareizticīgo baznīcas «idejiskais un morālais» atbalsts deva «negaidītus panākumus». Latviešu buržuāziskie nacionālisti nebija cerējuši, ka pareizticīgo garīdznieki spēs sekmīgi savākt līdzekļus «Tautas palīdzībai» no ticī-

gajiem krievu tautības iedzīvotājiem, kuri sevišķi asi izjuta okupācijas režīma spaidus. Bet reliģijas ļaunprātīga izmantošana politiskajās interesēs darīja savu. Tiesa, grūti noteikt, kas ticīgos biedēja vairāk — bailes no dieva soda vai arī no policijas: nevienam taču nebija noslēpums, ka garīdznieki izpilda divu kungu kalpa lomu... Tautas pretestības kustībai vērstoties plašumā, 1944. gada pavasarī garīdzniekiem tomēr kļuva aizvien grūtāk vākt «labprātīgus» ziedojumus, un Rīgas bīskaps Jānis (Garklāvs) deva draudzēm rīkojumu «Tautas palīdzības» fondam pārskaitīt daļu ienākumu no draudžu kasēm. Tādējādi baznīcas vadība saglabāja uzticību hitleriešu «jaunajai kārtībai» arī tad, kad garīdznieki vairs nespēja efektīvi ietekmēt ierindas ticīgo nostāju.

Jāatzīmē arī pareizticīgo baznīcas «iekšējās misijas» darbība okupētajā Latvijā. Jau kara pirmajos gados hitlerieši te izvietoja padomju karagūstekņu nometnes, kuras pēc sava režīma atgādināja nāves nometnes. Karagūstekņus koncentrācijas nometnēs turēja badā un salā, bieži vien pat zem klajas debess, izmantoja vissmagākajos darbos. Neskopojās hitlerieši tikai ar spīdzināšanu un nīrgāšanos, cenšoties fiziski un garīgi iznīcināt ne tikai spēju, bet pat gribu pretoties. Šajā noziedzīgajā akcijā sava vieta bija ierādīta reliģijai — hitleriešu propagandas aparāts plaši reklamēja pareizticīgo dievkalpojumu karagūstekņu nometnēs, parasti gan fotografējot tikai nesen gūstā saņemtos, pirms bada zīmogs tos bija padarījis par «nefotogēniskiem». Baznīca savukārt palīdzēja hitleriešiem spīdzināt karagūstekņu dvēseles. Sprediķos garīdznieki ne tikai cildināja okupantu «jauno kārtību», bet arī vervēja starp karagūstekņiem cilvēkus, kuri būtu ar mieru iestāties «Krievu atbrīvošanas armijā» — hitleriešu palīgdienestā.

Vēl plašāk baznīcas «iekšējā misija» savu darbību izvērša pēc tam, kad Latvijā hitlerieši sāka nometināt

«bēgļus». Atkāpjoties no Krievijas PFSR un Ukrainas apgabaliem, hitlerieši tos varmācīgi atrāva no Dzimtenes. Daļu no evakuētajiem izvietoja kā lētu darbaspēku pie zemniekiem laukos, bet daļu — ģimenes ar visiem bērniem — ieslodzīja koncentrācijas nometnēs. Rīgas bīskapa Jāņa (Garklāva) tiešā vadībā tika izveidota «iekšējā misija», kuru pārzināja īpaša garīdzniecības komisija pie eparhiālās padomes. Šajā komisijā ietilpa virspriesteri S. Jefimovs un N. Smirnovs, kā arī priesteris M. Kravčenko.⁸ Formāli misijas uzdevums bija stiprināt reliģiozitāti, izplatīt krustiņus, svētbildes, reliģisku literatūru. Faktiski «iekšējās misijas» darbībā reliģijas propagandu caurstrāvoja antikomunisms, hitleriešu «krusta kara» cildinājumi, patriotiskās pretošanās kustības apkarošana. Lūk, kā «iekšējo misiju», tās uzdevumus 1945. gadā liecībā izmeklētājam raksturoja viens no tās vadītājiem M. Kravčenko — buržuāziskās politpārvaldes aģents kopš 1931. gada: «Iekšējās garīgās misijas izveidi diktēja nepieciešamība celt iedzīvotāju morāli politisko noskaņojumu un apkarot pretvācu noskaņojumu izpausmes, kas pastiprinājās sakarā ar apstākļu izmaiņu austrumu frontē. Misijas uzdevumi, ko formulēja Gegingers, īsumā reducējami uz pretpadomju propagandas pastiprināšanu: sprediķos, pārrunās, kā arī izplatot fašistisko literatūru, iepotēt iedzīvotājiem domu, ka vācieši izredzēti «atbrīvot» Eiropas tautas no boļševisma briesmām, aicināt iedzīvotājus aktīvi atbalstīt un sniegt palīdzību vācu varai un bez ierunām izpildīt visus tās rīkojumus, visādi cildināt vācu armiju un lūgt dievu, lai dāvātu tai uzvaru.

Īpaši tika uzsvērtā nepieciešamība izvērst aktīvu pretpadomju aģitāciju starp krievu karagūstekņiem un bēgļiem, kas ieslodzīti darba nometnēs, lai izklieātu starp viņiem saglabājušās simpātijas pret padomju varu. Misijai vajadzēja ar iecirkņu prāvestu

starpniecību nodarboties ar ziņu vākšanu par iedzīvotāju noskaņojumu, pretvācu izpausmēm un partizāniem... Būtībā visu garīgās misijas darbību vadīja un kontrolēja Gegingers un Grims. No viņiem nāca visas direktīvas un norādījumi. Iekšējo garīgo misiju vācieši pārvērtā par SD nodaļu. Caur misiju vācieši izmantoja baznīcu savās interesēs, izvēršot aktīvu propagandu un kontrrevolucionāru darbību.

Iecirkņu prāvestiem uzdeva ar viņu pārziņā esošo garīdzniecību un piesaistot atsevišķus lajus izdibināt iedzīvotāju noskaņojumu, pagrīdes organizācijas, partizānu atrašanās vietu un bāzes, padomju izpletņlēcējus, personas, kas simpatizē padomju iekārtai un sabotē vācu varas rīkojumus.»⁹

Jāatzīmē, ka pretēji garīdzniecībai ierindas ticīgie, bieži vien riskējot ar dzīvību, iespēju robežās sniedza atbalstu karagūstekņiem — informēja par patieso stāvokli frontē, piegādāja pārtiku, apģērbu, palīdzēja stāties sakaros ar partizāniem. Lai novērstu ticīgo kontaktus ar karagūstekņiem, kuri bija izvietoti turīgo, «jaunajai kārtībai» lojālo zemnieku saimniecībās kā bezmaksas darbaspēks, ekzarhālā pārvalde 1942. gada aprīlī īpašā cirkulārā priesteriem, draudžu padomēm un baznīcas vecākajiem uzdeva sekot, lai karagūstekņi nepiedalītos draudzes dievkalpojumos. Visās pareizticīgo baznīcās redzamās vietās izlika paziņojumus:

«Pēc attiecīgu valsts varas orgānu rīkojuma karagūstekņiem aizliegts apmeklēt sabiedriskos dievkalpojumus, sakarā ar to viņiem tiks rīkoti īpaši dievkalpojumi šim nolūkam paredzētajās vietās.

Draudzes locekļi tiek uzaicināti sekot, lai karagūstekņi nepiedalītos sabiedriskajos dievkalpojumos.

Draudzes locekļiem tiek atgādināts, ka stāties jebkādos sakaros ar karagūstekņiem ir stingri aizliegts.»¹⁰

Tomēr patriotiski noskaņotā draudzes locekļu daļa

ignorēja šos aizliegumus. Ekzarhālajai pārvaldei 1943. gada 2. oktobrī nācās īpašā cirkulārā draudžu priesteriem uzdot personīgi izdzīt no baznīcas karagūstekņus. Nepaklausības gadījumā draudzes ganam uzlika par pienākumu saukt palīgā policiju.¹¹ Karagūstekņiem aizliedza piedalīties pat tajos dievkalpojumos, kurus 1943.—1944. gadā speciāli organizēja t. s. «krievu bēgļiem». Šādai rīcībai bija dibināts pamats: garīdznieku antikomunistiskie sprediķi varēja izsaukt karagūstekņu protestus, turpretī «dievkalpojumos» sirmgalvjem, sievietēm un bērniem hitleriešu iztapīgie sulaiņi talāros varēja netraucēti sprediķot Gebelsa propagandas saukļu garā. Tā, piemēram, informācijā par dievkalpojumu «bēgļiem» 1943. gada 24. oktobrī Ļaudonas pareizticīgo baznīcā atzīmēts: «Dievlūdzējus uzrunāja māc. N. Karzubovs, kurš savas runas beigās starp citu teica, ka drīz nāks stunda, kad nomocītā, cietušā krievu tauta varēs atgriezties savā atbrīvotā krievu zemē un dibināt jaunu dzīvi uz jauniem pamatiem, kur valdīs taisnība, miers un mīlestība.»¹² Nav jābrīnās, ka 1944. gada 23. aprīlī priesteris N. Karzubovs amatu savienošanas kārtībā tika iecelts par «Rēzeknes apriņķa pilnvarotā krievu lietās politisko pārstāvi un pilnvaroto krievu bēgļu lietās» Atašienes pagastā.¹³ «Kā es tūdaļ noskaidroju, ar politisko pārstāvi nav jāsaprot, ka es, būdams garīdznieks, esmu arī politisks aģents, kuram jāstrādā kopā ar iekšējās drošības policiju utt.» savā paskaidrojumā Rīgas bīskapam rakstīja N. Karzubovs, apgalvodams, ka viņa funkcijās ietilpstot «vispārpolitiska rakstura atsauksmes attiecībā pret krievu iedzīvotājiem un bēgļiem, lai aizsargātu pēdējo intereses». N. Karzubovs nebūt nebija vienīgais pareizticīgo garīdznieks — «pilnvarotais krievu lietās», kuri pretēji N. Karzubova «skaidrojumam» tomēr cieši sadarbojās ar policiju, denuncēja «politiski neuzticamos». Priesteris L. Ladinskis bija

«pilnvarotais krievu lietās» pat visa Daugavpils apriņķa robežās.

Jāuzsver, ka «iekšējās misijas» darboņi — bet par tādiem ar 1944. gadu saskaņā ar Rīgas bīskapa cirkulāru¹⁴ kļuva visi Latvijas pareizticīgo baznīcas garīdzniecības pārstāvji — ar neuzticību izturējās pret «krievu bēgļiem». Tā, piemēram, Aderkašu pareizticīgo draudzes pārzinis priesteris J. Liepiņš savā ziņojumā Ērgļu iecirkņa prāvestam 1944. gada 31. martā rakstīja: «Novērojumi rāda, ka starp bēgļiem ir indivīdi ar noziedzīgām tieksmēm, kuri cenšas dievnama apmeklēšanu izmantot apjukuma un traucējumu radīšanai ticīgajos un sirsnīgajos dievlūdzējos.»¹⁵ 1944. gada 25. aprīlī Jelgavas iecirkņa prāvests J. Baumanis ziņoja Rīgas eparhijas padomei, ka «bēgļi» dievkalpojumu laikā uzvedoties nepiedienīgi — sarunājoties, lasot laikrakstus utt. Prāvests ierosināja eparhijas padomei, lai vietējiem garīdzniekiem uzliek par pienākumu pastiprināt «bēgļu» uzvedības kontroli dievkalpojumos, kā arī informēt par nebūšanām «vietējos apgabala un apriņķa krievu pārstāvjus».

Garīdzniecības attieksmi pret «bēgļiem» spilgti raksturo Rīgas eparhijas padomes 1944. gada 21. jūnija cirkulārs garīdzniekiem ar rīkojumu neizsniegt vairs «bēgļiem» zīmes produktu papildu iegādei kristību gadījumos. Šo «aizkustinošo» gādību par okupācijas iestāžu interesēm ierosināja pareizticīgo virspriesteris F. Mihailovs, bijušais «Pareizticīgo misijas atbrīvotajos Krievijas apgabalos» priekšnieka K. Zaica vietnieks, kurš pēc bēgšanas no Pleskavas 1944. gada martā bija iecelts par Rīgas svētā Jāņa baznīcas pārzini. 1944. gada 12. jūnija ziņojumā Rīgas bīskapam Jānim (Garklāvam) F. Mihailovs apgalvoja, ka «bēgļi» savus bērnus kristī ne reliģisku motīvu dēļ, bet tikai cerēdami dabūt zīmi produktu (tai skaitā arī degvīna) iegādei... «...Mani pārņem

šausmas, kad tēvs un māte saka: ņemsim, pārkrustīsim Vasjku, dabūsim degvīnu, kaut vai iedzersim. Atceros, kā agrāk misionāri kristīja cittautībniekus un kristīšanas reizē deva kreklu, daudzi krekla dēļ kristījās līdz desmit reizēm; baidos, ka arī tagad notiek tas pats.»¹⁶ F. Mihailovs pēc paša iniciatīvas pārstāja izsniegt kristību zīmes produktu iegādei un lūdza Rīgas bīskapu uzdot visiem pareizticīgo garīdzniekiem rīkoties tāpat. Jau 15. jūnijā eparhijas padome izskatīja šo jautājumu, aizliedza pareizticīgo garīdzniekiem izsniegt zīmes produktu iegādei, ja tiek kristīts bērns, kas dzimis ārpus Latvijas, kā arī lūdza Baznīcu un konfesiju departamentu «dot līdzīgu norādījumu visām citām Latvijas baznīcām un konfesijām».¹⁷

Tādējādi — pareizticīgo baznīca, tās garīdzniecības lielum lielais vairums okupētajā Latvijā pēc labākās sirdsapziņas kalpoja hitleriešu «jaunajai kārtībai», ne tikai ignorējot ticīgo iedzīvotāju antifašistisko noskaņojumu, bet arī uzcītīgi palīdzēja to apkarot. Protams, ne visi kalpoja okupantiem vienlīdz sirsnīgi: daži to darīja negribīgi, baidoties no «amata brāļu» denuncijām policijai. Iespējams, ka starp pareizticīgo garīdzniekiem bija arī viens otrs patriotiski noskaņots pilsonis, kas juta līdzī tautas ciešanām. Tomēr amata brāļu reliģiski policejiskā modrība paralizēja viņu darbību. Baznīcas arhīva materiālos atrodams viens vienīgs fakts, kas liecina par labu Pededzes draudzes priesterim N. Verhoustinskim: savā dzīvoklī viņš kādu laiku bija slēpis «bijušo komunistisko darbinieku», kuru meklējusi policija. Par šo pārkāpumu bīskaps Jānis (Garklāvs) aizliedza N. Verhoustinski kalpošanā.¹⁸

Nav nejaušība, ka, Maskavas patriarham ievācot ziņas par garīdzniecības patriotisko stāju Lielā Tēvijas kara laikā, Rīgas eparhijas padome 1946. gada 29. augustā ziņojumā Viļņas bīskapam Kornilijam

rakstija, ka nespējot «uzrādīt Rīgas eparhijā garīdzniekus, kas visvairāk izceltos ar patriotisku darbību Lielā Tēvijas kara dienās». ¹⁹ Laikā, kad Krievu pareizticīgo baznīca kopumā iekļāvās visas tautas svētajā karā par Dzimtenes brīvību un neatkarību, par cilvēces atbrīvošanu no fašisma sērgas, Rīgas bīskapijā saimniekoja vācu okupantu pakalpiņi. Latvijas pareizticīgo garīdzniecība veidoja kodolu noziedzīgajā «misijā», kas darbojās okupētajos Pleskavas, Novgorodas, Ļeņingradas apgabalos. Pareizticīgo baznīcas vadības ciešā sadarbība ar krievu baltemigrantu reakcionārajām organizācijām nesa savus indīgos augļus — Dzimtenes nodevību un pat baznīcas specifisko interešu nodevību. Patriotiski noskaņotie ierindas ticīgie nereti novērsās no baznīcas tieši tāpēc, ka viņu garīgie tēvi tik klaji un nepārprotami demonstrēja reliģijas šķirisko būtību: baznīckungu reliģiskais aklums ļāva reakcijai politiski manipulēt ar dievišķo mīlestību, lai sniegtu ideoloģisku atbalstu hitleriešu velnišķīgajiem plāniem... Cilvēkmīlestība izrādījās pārāk grūti savienojama ar reliģiski politisko dievišķās mīlestības skaidrojumu pareizticīgo baznīcās okupētajā Latvijā.

Pareizticīgo baznīcas politika demoralizējoši ietekmēja arī pašu garīdzniecību. Krasi pasliktinājās baznīcas disciplīna. Nebūt ne visi garīdznieki bija sajūsmināti par to politisko līniju, kuru baznīcai diktēja ekzarhs Sergijs: pārāk krasi tā atšķirās no ticīgo lielum lielā vairuma politiskajām simpātijām, patriotiskās stājas. Garīdznieki, kuriem patiesi tuvas bija baznīcas specifiskās, reliģiskās intereses, labi saprata, ka tās pauž Maskavas patriarhāta oficiālā vadība, kas respektē iedzīvotāju noskaņojumu. Turpretī ekzarha Sergija uzstāšanās pret patriarhāta politisko kursu diskreditēja baznīcu, padziļināja plaisu starp baznīcu un ticīgajiem, kuri priesterus uzskatīja par vācu policijas aģentiem, nevis par

saviem garīgajiem tēviem. Draudžu garīdznieki bieži vien bija spiesti rēķināties ar ticīgo vairākuma noskaņojumu, it īpaši pēc radikālā lūzuma Lielā Tēvijas kara norisē, pēc hitleriešu sagraves pie Staļingradas, kad kļuva skaidrs, ka «antibolševistiskais krusta karš» beigsies ar Vācijas sakāvi.

Garīdznieku opozīcija pret ekzarhu izpaudās jau kara pirmajos gados; garīdznieku atšķirības zīmes (mitras, rotāti krusti u. c.), ar kurām ekzarhs bija apbalvojis daudzus garīdzniekus, pretēji baznīcas ieražām netika valkātas. 1942. gada 17. februārī ekzarhs Sergijs apkārtrakstā iecirkņu prāvestiem šo faktu vērtēja kā necieņas izpausmi pret eparhijas vadību, piedraudēja anulēt apbalvojumus priesteriem, kuri nerotā ar tiem savus amata tērpus.²⁰ Par garīdznieku disciplīnas pagrimumu, par galēju nevērību, neapzinīgu attieksmi pret dievkalpojumiem ekzarhs Sergijs sūrojās arī 1942. gada 25. septembra cirkulārā. Ekzarhāta garīdzniecība neievēroja rīkojumu par garīgās un laicīgās varas pieminēšanu aizlūgumos. Ekzarhs uzdeva eparhiju pārvaldēm ieviest šajā jautājumā noteikto kārtību, piedraudot nepaklausīgos garīdzniekus saukt pie atbildības par nevīžīgu attieksmi pret «dievišķām lietām».²¹ Spriežot pēc cirkulāra, ekzarhs vispirmām kārtām bija norūpējies par «dievišķo lietu» politisko, baznīcas administratīvi disciplināro aspektu.

Bet garīdzniecība nevīžīgi izturējās arī pret «dievišķo lietu» tīri reliģisko aspektu. Spilgtu liecību par to sniedz Rēzeknes iecirkņa prāvesta I. Legkija ziņojums ekzarham 1942. gada 29. augustā: «Man ir nācies piedalīties dievkalpojumos daudzās draudzēs un šausmināties par kalpojošo pilnīgu nevīžību pret pastorālo darbību. Piemēram, altārī skaļi sarunājas dievkalpojuma laikā, garīdznieki, sargi, piekalpojošie bez jebkādas vajadzības staigā apkārt. Garīdznieks liturģiskajā tērpā dievkalpojuma laikā

iziet no altāra sarunāties ar lajiem un pieļauj daudz citu nejēdzīgu parādību. Par krusta gājieniem pat runāt negribas — tas ir kaut kas šausmīgs... Jāatzīmē vēl viena bēdīga parādība starp mūsu draudzes ganiem — pilnīgs pienācīgas sagatavošanās trūkums dievišķajai liturģijai. Man ir nācies redzēt, ka garīdznieki laju klātbūtnē pirms liturģijas neatbilstošā laikā sēdēja pie galdiem ar ēdieniem un dzērieniem, ēda un dzēra, bet pēc tam stājās pie liturģijas. Kādreiz viens skolotājs man pauda savu dziļo sašutumu par šādu parādību. Viņš teica: «Lai garīgie tēvi to dara, ja viņiem tā sirdsapziņa ļauj, taču — tikai ne laju klātbūtnē.» Vai tas nav šausmīgi? Un, kad es par to runāju ar dažiem garīdzniekiem, man atbildēja, ka nav jābūt farizejam. Te, manuprāt, vajadzīgi stingri sodi vainīgajam — līdz pat izslēgšanai no amata, tad, iespējams, citi tiks pasargāti no tādas drausmīgas attieksmes pret lielā noslēpuma — eiharistijas veikšanu. Tauta bieži stāv augstāk par saviem priesteriem...

Par svētkalpojumiem nevar runāt bez sāpēm. Vienā vietā garīgais tēvs kristī tā, citur — savādāk. Arī apbedī dažnedažādi. Ir draudzes, kurās laulā arī gavēnos, bet ir arī tādas, kurās ievēro noteikumus. Man personīgi nācās dzirdēt no draudzes locekļiem: «Garīgais tēvs, kāpēc jūs nelaulājat, ja citi laulā jebkurā laikā?» Tā, lūk, itin visā izpaužas rupjš ierēdnieciskums, bet ne pastorācija...»²²

Spilgta aina, kurai komentāri nav vajadzīgi. Reliģijas «svētumu» pakārtojuši vācu okupantu politiskajām interesēm, garīdznieki svētbijīgu attieksmi saglabāja tikai pret policijas iestāžu rīkojumiem, kuru precīzu izpildi kontrolēja ne tikai okupanti, bet arī viņu līdzskrējēji baznīcas vadībā. Un kādu gan morāli varēja prasīt no cilvēkiem, kuriem pats garīdznieka amats, baznīcas disciplīna uzlika par pienākumu būt par savas tautas, savas Dzimtenes

nodevējiem, sadarboties ar okupantiem? Ja jau baznīcas vadība deva svētību dieva vārda nelietīgai valkāšanai hitleriešu «krusta kara» interesēs, tad, dabiski, ierindas garīdznieku apziņā šis dieva vārds zaudēja savu vērtību, nozīmību vēl lielākā mērā nekā agrāk. Kas gan varēja būt svēts cilvēkiem, kuri kalpoja Dzimtenes verdzinātājiem?

VĒRTĪBAS PĀRVĒTĒJOT

Līdz ar fašistisko iebrucēju padzišanu no Padomju Latvijas teritorijas vietējās pareizticīgo baznīcas dzīvē beidzot iestājās jauns posms. Baznīca guva iespēju pievērsties tikai un vienīgi specifiski reliģiskajai darbībai, izmantojot to pieredzi, ko šajā jomā jau bija ieguvis Maskavas patriarhāts, darboties sociālistiskajā sabiedrībā.

Pareizticīgo draudzes Padomju Krievijā jau bija kļuvušas par «pilnīgi brīvām, no varas neatkarīgām vienādi domājošu pilsoņu savienībām».¹ Laikā, kad Krievu pareizticīgo baznīca Padomju Savienībā meklēja un pilnveidoja ticīgo pilsoņu ietekmēšanas tīri reliģiskos līdzekļus, pareizticīgo baznīca buržuāziskajā Latvijā bija spiesta nodarboties ar politikānismu, atvairīt ticīgo prasības pēc draudžu dzīves demokratizācijas, iztapt latviešu buržuāziskajiem nacionālistiem, kuri tīkoja pareizticīgo baznīcu pārvērst par krievu tautības iedzīvotāju varmācīgas «latviskošanas» ieroci, piespiežot garīdzniecību saraut kanoniskās saites ar mātes baznīcu — Maskavas patriarhātu... Reakcionārais politikānisms pareizticīgo baznīcā bija prasījis asiņainus upurus — atcerēsimies arhibīskapa Jāņa (Pommera) un ekzarha metropolīta Sergija (Voskresenska) noslepkavošanu. Tikai pēc Padomju Savienības uzvaras Lielajā Tēvijas karā arī Latvijā beidzot tika darīts gals «tai

negoda pilnajai un nolādētajai pagātnei, kad baznīca bija dzimtbūtnieciskā atkarībā no valsts, bet Krievijas pilsoņi — dzimtbūtnieciskā atkarībā no valsts baznīcas». ² Atkarība no valsts, kurā valdīja luteriešu klerikāļi, bija jo nomācošāka pareizticīgajiem, bet atkarība no vācu fašistiskajiem iebrucējiem ierakstīja vienu no vismelnākajām lappusēm vietējās baznīcas vēsturē.

Pirmajos pēckara gados Rīgas eparhijā noritēja visai sarežģīts un sāpīgs vērtību pārvērtēšanas process. Tiesa, visreakcionārāko, ar hitleriešu okupācijas režīmu savu likteni cieši saistījušo garīdznieku emigrācija no Latvijas uz Vāciju, kā arī uz vietas palikušo hitleriešu līdzskrējēju piespiedu izolācija novājināja kontrrevolucionārās garīdzniecības ietekmi Latvijā. Tomēr vēl 1950. gada 13.—15. jūlijā, atzīmējot Rīgas eparhijas dibināšanas 100. gadskārtu, Rīgas un Latvijas metropolīts Benjamins uzrunā garīdzniecībai bija spiests teoloģiski pamatot garīdzniecības lojalitātes nepieciešamību pret padomju varu, vienlaikus pamatoti norādot, ka šis jautājums ir nozīmīgs «ne no politiskā, bet no speciāli kristīgā redzes viedokļa»: baznīcas ietekme uz ticīgajiem — Padomju zemes patriotiem — lielā mērā atkarīga no garīdzniecības politiskās stājas, neliekulotas lojalitātes pret valsts varu saskaņā ar evaņģēlija mācību un apustuļa Pāvila vārdiem: «Ikviens lai ir paklausīgs varām, kas valda.» (Rom., 13, I.)

Pēckara gados ievērojami samazinājās garīdznieku skaits, sevišķi pareizticīgo latviešu draudzēs, kurās vispilnīgāk bija izpaudusies garīdzniecības saistība ar fašistiskā diktatora Ulmaņa režīmu, ar hitleriešu «jauno kārtību». Arī ticīgo skaits šajās draudzēs jūtami samazinājās: no vienas puses, kopā ar sakautajiem vācu okupantiem Latviju atstāja draudžu aktīvistu, no otras — reliģijā vīlās ierindas ticīgie, kuriem bija apnicis politikānisms baznīcā. Aplūkojot

pareizticīgo latviešu draudžu stāvokli, 1950. gada 14. jūlijā priesteris Jansons atzīmēja, ka no aptuveni 67 draudzēm, kuru robežās bija pareizticīgie latvieši, tikai 26 draudzēs bija savi priesteri. 6 priesteri apkalpoja pa četrām, 5 priesteri — pa trijām un 8 priesteri — pa divām draudzēm. Vairumā draudžu nebija savu psalmotāju un koru. Dievkalpojumi notika visai reti. Aptuveni 40 draudzēs dievkalpojums notika reizi mēnesī un arī tad «pie maza dievlūdēju skaita». Šīs draudzes bija mazienesīgas, nespēja patstāvīgi uzturēt draudzes garīdznieku. Reliģiozitātes krīzi šajās draudzēs, pēc V. Jansona domām, spētu mazināt garīdzniecības lielāka aktivitāte, kristīga pašizlīdzība, noturot dievkalpojumus ne tikai tur, kur tas ir materiāli izdevīgi.

Rīgas eparhijas 100 gadu jubilejas svinībās nepārprotami tika konstatēta asa reliģiozitātes krīze, īpaši latviešu tautības pareizticīgo vidū. Madonas iecirkņa prāvests virspriesteris J. Eniņš ar asarām acīs liecināja, ka agrāk viņa draudzē un kaimiņu ciemos bijuši apmēram 3000 pareizticīgo latviešu, turpretī tagad to skaits sniedzas tikai dažos simtos. Krievu tautības pareizticīgo draudzēs reliģiozitāte bija noturīgāka.

Salīdzinot ar pirmajiem pēckara gadiem, reliģiozitātes krīzes padziļināšanās tempi 50. gados samazinājās. Būtiski trūkumi un kļūdas šajā laikā piemita ateistiskajai propagandai,³ kura nebija pietiekami saistīta ar dzīvi, ar izmaiņām reliģiskajā ideoloģijā, baznīcas praktiskajā darbībā.

Latvijā pareizticīgie ar gandarījumu uzņēma draudžu dzīves demokratizāciju. Ierindas ticīgo aktīva dalība draudžu padomēs un revīzijas komisijās iegrožoja tradicionālo garīdzniecības patvaļu draudzes naudas līdzekļu lietošanā, toties daudz lielāka vērība tika veltīta dievnamu remontiem, izdaiļošanai, baznīcas inventāra iegādei. Draudzes aktīvā

iesaistījušies ticīgie strādnieki un trūcīgie zemnieki stingrāk kontrolēja arī priesteru attieksmi pret saviem amata pienākumiem, nereti saucot pie kārtības nevižīgus, nolaidīgus garīdzniekus.

Ne vienmēr sastopot atsaucību prāvesta iecirkņa vai arī eparhijas vadībā, draudžu aktīvistu reizēm meklēja padomju iestāžu vai laikrakstu redakciju palīdzību, lai atbrīvotos no garīgā tēva ar apšaubāmu morālo stāju. Protams, padomju darbinieki, žurnālisti pacietīgi skaidroja ticīgajiem, ka baznīca ir šķirta no valsts, draudzes — pašu ticīgo pārvaldē, bet garīdznieku pareizticīgo draudzē iecel bīskaps. Tomēr dažkārt republikas laikrakstos arī parādījās raksti, kas atainoja draudzes ierindas locekļu rūpes par garīdzniecības morālo stāju. Jāpiebilst, ka tādās reizēs ticīgie lūdzēji drīzāk atrada dzirdīgas ausis baznīcas pārvaldē, īpaši pēc tam, kad ierindas ticīgo augošā neiecietība pret sociālistiskās morāles pārķāpumiem lika arī baznīcai pievērsties morāloteoloģijas problēmām, reliģijas propagandu cieši saistīt ar tikumiskās audzināšanas jautājumiem.

Reliģiozitātes krīzes vājināšanai kalpoja arī baznīcas modernizācija, pievēršanās aktuālām laicīgās dzīves problēmām, to teoloģisks skaidrojums. Krievu pareizticīgo baznīcas iekļaušanās miera piekritēju kustībā, ar to saistītā patriotisma tēma sprediķos, gadskārtējie Uzvaras svētku svinīgie dievkalpojumi — tas viss stiprināja baznīcas morālo autoritāti, deva iespēju mūžsenos reliģiskos aizspriedumus saistīt ar aktuālu tikumisko problēmu teoloģisku apceri. Sprediķos aizvien biežāk ieskanējās idejas par kristietības un komunisma ideālu saskaņu, par darba cilvēka cieņu. Pakāpeniski sāka iezīmēties pašreiz pareizticībā valdošās «komunistiskās kristietības» apveidi. «Komunistiskā kristietība,» atzīmēja pareizticības pētnieks P. Kuročkins, «aicina ticīgos iekļauties cīņā par sociālismu un sociālistisko celtniecību.

Tai raksturīga sabiedrības pārveidošanas marksistiskās programmas atzīšana un gatavība sadarboties ar komunistiem šīs programmas pamatuzdevumu īstenošanā.»⁴

Tā vēsturiski īsā laika sprīdī pareizticīgo baznīca Latvijā no karojoša klerikālā antikomunisma pozīcijām pārgāja uz «komunistisko kristietību». Nav nejaušība, ka šī pāreja bija saistīta ar baznīcas atbrīvošanos no verdziskas atkarības, politiskas nebrīvības, kurā to bija pakļāvusi buržuāziskā valsts, krievu baltemigrantu aprindas, hitleriešu okupanti. Ticīgie, kuri reliģiskajā aizkapa atmaksas idejā bija slāpējuši savas alkas pēc sociālā taisnīguma, sociālistiskajā sabiedrībā pamatoti saskatīja šo alku īstenojumu. Ticīgo apziņā pretrunīgi apvienojās komunisma un reliģiskie ideāli. Teoloģijā šis apvienojums radīja «komunistisko kristietību». Tomēr arī tā nespēj atvairīt reliģijas atmīšanas likumsakarīgo procesu, reliģiozitātes ietekmes samazināšanos. Jau 1949. gadā pareizticīgo teologs A. Veteļevs bija spiests atzīt, ka jaunas sociāli politiskas dzīves ideja un cīņa par to ir kļuvusi par mūsdienu centrālo ideju. «Dieva idejas, dabiski, no dzīves apļa centra novirzījās apļa pieskares līnijā. Kopā ar šīs idejas novirzīšanos atkāpās arī citas centrālās reliģiskās idejas: grēka, pestīšanas, baznīciskuma u. c. idejas.»⁵ Reliģijas ietekmes sfēra sarūk — un šis process ir neatgriezenisks.

Līdz ar cilvēku materiālās labklājības pieaugumu, sociālistiskās likumības un demokrātisko principu nostiprināšanos sabiedrības dzīvē, līdz ar kultūras līmeņa celšanos un garīgo vajadzību attīstību pakāpeniski mazinās iedzīvotāju pieprasījums pēc baznīcas pakalpojumiem. Divdesmit gados (1964—1984) Rīgas eparhijā savu darbību pārtrauca 25 pareizticīgo draudzes. 1984. gadā Latvijā darbojās 87 pareizticīgo draudzes, 16 no tām latviešu pareizti-

cīgo draudzes. Laikā no 1970. līdz 1983. gadam kristības pareizticīgo draudzēs saruka par 17,3% (salīdzinājumam: katoļu draudzēs šai laikā — par 13,5%; luteriešu — par 19%). Samazinās ne tikai ticīgo skaits draudzēs, bet vājinās arī pati ticības ietekme uz cilvēkiem, kuri pagaidām vēl sevi piešķaita pie ticīgajiem. Par to nepārprotami liecina Balvu, Daugavpils un Jēkabpils rajonos pēdējos gados veiktie socioloģiskie pētījumi. Atskatoties uz izmaiņām, kas raksturo viņu attieksmi pret reliģiju un baznīcu pēdējo desmit gadu laikā, Balvu, Daugavpils un Jēkabpils rajonos aptaujātie ticīgie liecināja (atbilžu skaits — procentos)⁶:

Konfesija	Kļuvu mazāk ticīgs	Pievērsos ticībai	Biju un paliku ticīgs	Kļuvu vairāk ticīgs
pareizticīgie	38,7	2,5	57,1	1,7
luterieši	39,0	2,8	55,4	2,8
katoļi	23,5	3,4	69,8	3,3

Sie dati rāda, ka ticīgo skaits, kuri paši apzinās savas reliģiozitātes vājināšanos, daudzkārtīgi pārsniedz to ticīgo skaitu, kuru reliģiozitāte pastiprinājusies. Pakāpeniski, reizēm pat gandrīz nemanāmi, izzūd vajadzība pēc reliģiskā mierinājuma: izzūd jo vairāk, jo labāk cilvēks izprot, apzinās savas spējas pārvarēt esošos trūkumus, nevis pasīvi samierināties ar tiem, cerot uz atmaksu aizkapa dzīvē. Izzūd jo vairāk, jo augstākas tikumiskās prasības cilvēkam izvirza sabiedrība, bet it sevišķi — paša sirdsapziņa. Ja cilvēks pastāvīgi apzinās un asi izjūt savu personisko atbildību par to, kāda būs sabiedrība, kurā dzīvos mūsu bērni un mazbērni, jo tikumiski nepieņemamāka viņam kļūst «dieva bērns» pašā dvēselē, kura

ļauj attaisnot itin visu: «Dievs labi dar, ko darīdams...», «Neizdibināmi ir tā kunga ceļi...».

Mūsdienās, kad sociālisma ideju ietekmē cilvēki revolucionārajā darbībā pārveido pasauli cilvēka labā, tautu brālīgas sadarbības, miera un labklājības vārdā, gaist svētuma oreols leģendai par Jēzus Kristus — pasaules pestītāja pašaieliedzīgo upuri — krusta nāvi. Baznīcas sprediķus par «dzīvinošo krustu» ticīgie neviļus salīdzina ar revolucionāro cīnītāju uzupurēšanos bērnu un mazbērnu brīvības, laimīgās dzīves vārdā. Simtiem tādu piemēru sniedz mūsu zemes revolucionārās kustības vēsture, mūsdienās — notikumu attīstība Salvadorā, Nikaragvā, Čīlē, DĀR, pretkara kustībā ASV, Kanādā, Rietumeiropā utt. Un tikumiskā pilnveidošanās, par kuru tik plaši runā baznīca, liek ticīgajiem neatpalikt no komunistiem, revolucionāriem — ne tikai «labas grības», bet arī revolucionāras darbības cilvēkiem, kuru pašaieliedzība, uzupurēšanās cilvēku labā ir daudz auglīgāka nekā nu jau turpat divus gadu tūkstošus baznīcas apjūsmotais Kristus ciešanu krusts. Varbūt tik izplatītais kristietības sauklis «Kristus ir cietis un mums to vēlējis» visu šo laiku ir maldinājis cilvēci? Ar šo jautājumu tādā vai citādā veidā jāastopas katram cilvēkam.

Patī dzīve apliecina, ka ārpus reliģijas — un pretstatā reliģiskajai morālei — izveidojusies revolucionāra, ne dievu, bet cilvēka radošās spējas apliecinoša sociālistiska morāle. Tā nepielūdz, bet, pārvarot šķēršļus, iesīkstējušos aizspriedumus, šajā vienīgajā, reālajā dzīvē īsteno tikumiskos ideālus par sociālo taisnīgumu, cilvēku solidaritāti, brālību un brīvību. Sabiedrības tikumiskās dzīves pilnveidošanā būtiska nozīme ir cilvēku apziņas brīvībai, katra cilvēka spējai patstāvīgi, apzināti orientēties morālo vērtību pasaulē, nemazinot savu personisko atbildību ar atsaukšanos uz dieva palīgu vai sātana kārdinā-

jumiem. Morālās apziņas sekularizācija, tās atbrīvošanās no reliģisko mistifikāciju uzslāņojumiem vienlaikus ir pašiesi humānas, uz cilvēku orientētas ticimības veidošanās process.

Jau mūsdienās — neraugoties uz trūkumiem, nepilnībām tikumisko attiecību sfērā — laicīgā morāle reāli ietekmē ticīgos cilvēkus, mazinot tradicionālo reliģisko neiecietību, izkopjot personisko atbildību par savu vietu sabiedrībā, savu attieksmi pret Dzimteni, cilvēci.

Ne jau ar reliģijas «syētīgo ietekmi» uz morāli, kā to cenšas iztēlot garīdzniecība, bet gan ar sociālistiskās morāles ietekmi uz ticīgo pilsoņu apziņu ir izskaidrojamas jaunas iezīmes baznīcas darbībā. Lai nezaudētu savu morālo autoritāti, ietekmi uz cilvēkiem, baznīca — turklāt ne tikai pareizticīgo baznīca vien — ir spiesta respektēt sabiedrībā valdošo morāli psiholoģisko atmosfēru.

Darbojoties attīstītā sociālisma sabiedrībā, pareizticīgo baznīca respektē cilvēku savstarpējo attiecību jauno tipu. Tā vairs nekultivē īpašu nošķirtību, vārdos — pat necenšas uztiept neticīgajiem reliģiju, aicina ticīgos sadarboties «ar citu rasu, tautību, reliģiju, ideoloģiju cilvēkiem»,⁷ aicina krietni, pēc labākās sirdsapziņas strādāt, pildīt savus pilsoņa pienākumus. Pareizticīgo baznīca visnotaļ atbalsta Padomju valsts iekšējo un ārpolitiku, tās garīdzniecība atspēko buržuāziskās propagandas plaši reklamētos mītus par baznīcas darbības ierobežojumiem, par ticīgo «diskrimināciju» sociālistiskajā sabiedrībā. Pareizticīgo baznīca veic nozīmīgu darbību dažādu reliģiju ekumeniskās sadarbības jomā. Dažādu valstu visdažādāko baznīcu pārstāvji, pēc Krievu pareizticīgo baznīcas ielūguma viesojoties Padomju zemē, gūst iespēju pašu acīm pārlicināties par ticīgo un neticīgo PSRS pilsoņu pilnīgu līdztiesību visdažādākajās dzīves jomās, par dažādu reliģiju,

kristiešu konfesiju draudžu dzīvi padomju sabiedrībā, kur, Maskavas patriarha Pimena vārdiem runājot, «dažādu reliģiju piekritēji un neticīgie dzīvo pilnīgā saskaņā, cienot katra tiesības uz Konstitūcijā garantēto apziņas brīvību».⁸

Krievu pareizticīgo baznīca — turklāt viena no pirmajām — aktīvi iekļāvās cīņā par miera saglabāšanu un nostiprināšanu. Pēc tās iniciatīvas notikušas daudzas starptautiskas reliģisko darbinieku konferences, sanāksmes, kas veltītas kara draudu novēršanas un atbrūošanās problēmām. Atzīmējot Krievu pareizticīgo baznīcas nopelnus cīņā par mieru un starptautisko saprašanos, Maskavas patriarhs Pimens 1977. gadā apbalvots ar Darba Sarkanā Karoga ordeni un 1980. gadā — ar Tautu Draudzības ordeni.⁹

Atklātā vēstulē ASV prezidentam R. Reiganam 1983. gada 28. martā Maskavas patriarhs Pimens puda savu sašutumu par dieva vārda nelietīgu valkāšanu krusta kara propagandā pret PSRS, ko R. Reigans atļāvās 41. ASV evaņģēlistu nacionālās asociācijas kongresā, par prezidenta pārmetumiem ASV garīdzniecībai, kura nosoda neprātīgo militarizācijas kursu. Patriarhs solidarizējās ar miera un atbrūošanās kustības pārstāvjiem ASV garīdzniecībā, pret kuriem vērsās R. Reigans, uzsverot, ka miera piekritēji ASV reliģiskajās organizācijās vaddās ne no spēka pozīcijas, kuru cildina ASV prezidents, bet «no ticības un saprāta pozīcijām. Tā ir vienīgā pozīcija un vienīgais spēks, kas sasaucas ar Kristus mācību.»¹⁰

Reliģiski motivēta miera aizstāvēšanas kustība kļuvusi par Krievu pareizticīgo baznīcas darbības būtisku virzienu, kas palīdz ne vien saglabāt baznīcas autoritāti starp ticīgajiem, bet arī reliģisko aktivitāti orientēt mūsdienīgā, katru cilvēku satraucošā gultnē. «No kristīgā redzes viedokļa Dieva dēla cieņu

cilvēks spēj iegūt tikai ar savu aktivitāti miera uzturēšanā. Stāvēt miera sardzē — lūk, kristieša uzdevums,» aicina Maskavas patriarhs Pimens, norādot arī konkrētu rīcības programmu. «Kāds gan var būt un kādam jābūt kristieša miera uzturēšanas darbam mūsu dienās? Vispirms jau — tā ir lūgšana, kas miera garu ielej pašu ticīgo sirdīs. Tas ir arī izskaidrošanas vārds, samierināšanas vārds, kas vērsts uz mieru. Kristieši nav mazs spēks šajā pasaulē, un, ja mēs, sekojot Pestītāja bauslim, visi apvienosimies miera veidošanas centienos, ienaidu, kas šķēļ pasauli, varēs uzveikt.»¹¹

Tādā veidā, saistot miera aizsardzības uzdevumus ar tīri reliģisku darbību, mobilizējot ticīgo visplašākās aprindas sargāt «svēto dievišķo dāvanu» — dzīvību — no kodolkatastrofas briesmām, garīdzniecībai zināmā mērā izdodas ticīgo acīs aktualizēt, piedēvēt sabiedrisku nozīmīgumu arī pašai reliģiozitātei. Baznīcu līdzdalība cīņā par mieru — pat ierobežotā, lūgšanu formā — ir visnotaļ apsveicama; tā vairo ticīgajos savas personiskās atbildības izjūtu un nereti, par spīti reliģiskajām mistifikācijām, palīdz reāli izprast sociālisma vēsturisko misiju — nepieļaut karus, nostiprināt mieru un starptautisko sadarbību, ierobežot imperiālisma visagresīvāko aprindu tīkojumus izraisīt jaunu pasaules karu, kuram «dievbijīgie» kapitālistisko valstu politikāņi pēc hitleriešu parauga vēlētos piešķirt «krusta kara» izkārtņi.

PSRS konsekvētā miera un visu pasaules tautu sadarbības politika, kas atspoguļo sociālisma humāno būtību, rada reālu pamatu šādai sadarbībai ar visiem labas gribas cilvēkiem. Reliģiskās organizācijas sociālistiskajās valstīs uzkrājušas bagātīgu darbības pieredzi sabiedrībā, kas brīva no sociāliem un nacionāliem antagonismiem, sabiedrībā, kurā starp ticīgajiem jaunu skanējumu ieguvusi agrīnā kristietisma vispārējās brālības ideja. Krievu pareiz-

ticīgo baznīca šo ideju tagad plaši izmanto, teoloģiski pamatojot cīņu par mieru un tautu sadarbību. «Brālība ir kristiešu ētikas pamats, kas noteic mūsu attiecības ar visiem cilvēkiem, kurus atpestījis Kristus. Kristus Asiņu vārdā visi cilvēki ir aicināti atjaunotai dzīvei patiesā brālībā, mīlestībā un savstarpējā saprasmē. Tajā pamatojas pestīšana, kā arī miermīlīga un mierīga, savstarpējas uzticības un drošības piepildīta dzīve. Baznīcas uzdevums — audzināt cilvēkos augstas morālas īpašības un savstarpēju mīlestību. Dzīve bez vienības ir nedabiska: pieņemot šo principu, saistot sevi ar brīvprātīgām «brālības saitēm», vadoties no tām praktiskajā dzīvē, cilvēki iegūst savstarpēju saprašanos,» raksta virspriesteris A. Kravčenko.¹³

Tādējādi Krievu pareizticīgo baznīca ir atradusi piemērotas, visai efektīvas formas reliģiozitātes uzturēšanai, iedzīvinot reliģisko pasaules izjūtu, paverdzinot galvenokārt cilvēku emocionālo — jūtu pasauli. Mūsdienu teoloģiskajos meklējumos tieši Krievu pareizticīgo baznīca vispilnīgāk panākusi to «atgriešanos pie agrīnā, patiesā kristietisma», pēc kura tiecas visdažādākās kristiešu konfesijas. Sava loma te bija pareizticības konservatīvajam raksturam vispār: kādreizējā «atpalcība» ļāva tai atrasties pirmajā vietā tad, kad kristiešu konfesijas atkal pievērsās «agrīnā kristietisma mūžīgajām vērtībām». Tomēr ne mazāk būtiska loma bija tam, ka sociālistiskajā sabiedrībā baznīca ir konsekventi šķirta no valsts un tās darbība aprobežojas ar tīri reliģiskas ietekmes sfēru, ka ārpus baznīcas padomju sabiedrībā nav tādu aprindu, kuras uzspiestu — tieši vai netieši — baznīcas saistību ar sabiedriski politiskās dzīves aktualitātēm. Baznīca pirmo reizi cilvēces vēsturē ieguvusi patiesu brīvību specifiski reliģiskās darbības sfērā, bet arī — zaudējusi jebkādu iespēju uzspiest reliģiskās dogmas, uzpirkt iedzīvotāju sirds-

apziņu ar t. s. «labdarības» (medicīniskās palīdzības iestāžu, skolu utt.) starpniecību. Līdz ar to Krievu pareizticīgo baznīca «atrada sevi», sludinot «Kristus valstību, kas nav no šīs pasaules», izkopjot kādreiz pavisam aizmirsto kristīgo mīlestību, to mīlestību, ar kuru teoloģiskā doma šodien mērī kristietības konsekvenci.

Reliģijas krīze mūsdienās ir jau atsegusi pašu kristietības serdi, tās kodolu: dievinātu cilvēku kā īpašu reliģiju (K. Markss),¹⁴ cilvēka un dieva tēlu saplūdināšanu Jēzus Kristus personā. Reālā, darbīgā mīlestībā apliecinot cilvēku, iemācot cilvēkam «atrast sevi» visās dzīves sfērās — cilvēka ideja izstums dieva ideju arī no ticīgo cilvēku apziņas. Attīstītā sociālisma sabiedrībā pakāpeniski īstenojas K. Marksa atziņa: «...reliģijas kritika noslēdzas ar mācību, ka *cilvēks ir cilvēkam augstākā būtne...*»¹⁵ Lai reliģijas — īpatnējas «emocionālas cilvēku attieksmju formas» (F. Engelss)¹⁶ — kritika būtu iedarbīga, nepieciešams dot cilvēka cienīgu ievirzi jūtām, atbrīvot no reliģiskās mistifikācijas mīlestību, kuru reliģija joprojām cenšas atsvešināt no cilvēka, identificēt ar dievu. «Ticība ir kristīgās dzīves pamats. Mīlestība — tās virsotne... Un mūsu kristīgais ceļš ir ceļš no ticības uz mīlestību,» apgalvo krievu pareizticīgo baznīcas vadītājs Maskavas patriarhs Pimens.¹⁷

Ceļā uz patiesu cilvēkmīlestību visefektīvāk var pārvarēt aklu nekritisku reliģisko ticību. Tikai revolucionārās, darbīgās cilvēkmīlestības ceļš, kuru paver zinātniski materiālistiskais pasaules uzskats, spēj reāli pilnveidot, pārveidot cilvēkus un pasauli, izskaužot nevarīga radījuma izjūtu un katrā cilvēkā veidojot radītāja apziņu, atbildīgu attieksmi, uzticību cilvēka un cilvēcības ideālam, kas nav savienojams ar ticību dievam.

PIEZĪMES

Krievu pareizticīgo baznīcas organizācija

Kā atzīmē baznīcas oficiāls izdevums, «Krievu Pareizticīgo Baznīcas iekārtu un darbību nosaka Svētie Raksti un Svētā Tradīcija, Krievu Pareizticīgo Baznīcas noteikumi baznīcai un lēmumi, ieskaitot tās 1917.—1918. g. Vietējā Koncila lēmumus, 1945. g. Vietējā Koncilā pieņemto «Nolikumu par Krievu Pareizticīgo Baznīcas pārvaldi» un 1971. g. Vietējā Koncila lēmumus».*

Augstākā vara ticības mācības, baznīcas pārvaldes un baznīcas tiesas jautājumos pieder periodiski sasaukamiem vietējiem konciliem, kuru sastāvā ietilpst bīskapi, klēra locekļi un laji. Baznīcas galva ir Maskavas un visas Krievijas patriarhs, kas pārvalda baznīcu kopā ar svēto sinodi (patriarhs vienlaikus ir šīs sinodes priekšsēdētājs).

Svētajā sinodē ietilpst pieci pastāvīgie locekļi — Kijevas, Ļeņingradas un Krustīcas metropolīti, Maskavas patriarhāta lietu pārvaldnieks un baznīcas ārējo sakaru nodaļas priekšsēdētājs — un trīs mainīgie locekļi — dažādu eparhiju vadītāji, kurus uzaicina uz pusgadu, lai piedalītos sinodes ziemas un vasaras sesijās.

Koncilu starplaikos svētā sinode praktiski īsteno visu baznīcas administratīvo un tiesas varu, vada koncila sasaukšanas sagatavošanas darbus, ieceļ un pārvieta eparhiju vadītājus.

Pareizticīgo baznīca Latvijā veido vienu no 76 Maskavas patriarhātā ietilpstošajām eparhijām. To pārvalda Rīgas un Latvijas bīskaps vai arhibīskaps, metropolīts. Viņš ieceļ, pārvieta draudžu klēra locekļus, pārrauga, vada eparhijas garīdznieku reliģisko darbību, kārtā baznīcas pārvaldes jautājumus. Eparhijas pārvalde faktiski ir vietējā bīskapa izpildorgāns. Baznīcas dzīves pārzināšanu bīskapam atvieglo prāvestību iecirkņu vadītāji — parasti pieredzējušākie garīdznieki, virspriesteri,

---

* Русская православная церковь. — М.: Изд. Московской патриархии, 1980, с. 36.

kuru uzraudzībai pakļautas vairākas draudzes. Prāvesti «īsteno savu draudžu dzīvē eparhijas varas rīkojumus, seko garīdzniecības darbībai, ar padomiem un norādījumiem palīdz jauniem priesteriem un citiem klēra locekļiem, cienīgus altāra kalpotājus ierosina apbalvot ar baznīcas balvām, izsaka aizrādījumus baznīcas disciplīnas pārkāpējiem un regulāri informē eparhijas bīskapu par draudžu dzīves stāvokli savos prāvestības iecirkņos».*

Pareizticīgo draudžu reliģisko dzīvi vada eparhijas bīskapa ieceltie klēra locekļi (priesteri, diakoni). Viņi darbojas ticīgo pašpārvaldītās draudzēs: ticīgo pilnsapulce ievēlē draudzes padomi triju personu sastāvā. Padome vada draudzes saimniecisko dzīvi, gādā par dievnama un liturģiskā inventāra saglabāšanu, remontiem, iegādājas nepieciešamos kulta piederumus, rīkojas ar naudas līdzekļiem — ticīgo labprātīgiem ziedojumiem, maksu par garīgiem pakalpojumiem, ienākumiem no sveču, reliģiskās literatūras, krustiņu, svētbilžu u. c. kulta priekšmetu pārdošanas. Daļu draudzes ienākumu padome labprātīgi ziedo eparhijas pārvaldes uzturēšanai, garīdzniecības pensiju fondam.

Draudzes padomes finansiālo darbību kontrolē pilnsapulcē ievēlētā revīzijas komisija. Kā draudzes padome, tā arī revīzijas komisija par savu darbību sniedz pārskatus draudzes locekļu pilnsapulcei.

Jau pirms vācu krustnešiem

1. Indriķa Livonijas hronika. — R., 1936, 74.—75. lpp.
2. Turpat, 117. lpp.
3. Turpat, 104. lpp.
4. Turpat.
5. Turpat, 202.—203. lpp.
6. *Bērziņš J.* Pareizticības sākumi Latvijā. — Latvijas Pareizticīgais Teoloģijas Vēstnesis, 1939, № 1, 127. lpp.

Pareizticības uzplaukums XIX gadsimtā

1. *Pommers A.* Pareizticība Latvijā. — R., 1931, 15. lpp.
2. *Подмазов А. А.* Церковь без священства. — Р.: Лиесма, 1973, с. 44—50.
3. *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 18. lpp.
4. Turpat, 16.—17. lpp.

---

* Turpat.

5. *Zutis J.* Cīņa par agrārām reformām XIX gs. pirmā pusē. — R.: VAPP, 1945. 13.—14. lpp.
6. Latviešu konversācijas vārdnīca. II sēj. — R., 1934—1935, 21578. sleja.
7. Pareizticība pie latviešiem. Indriķa Straumīša raksti (1840—1845). — R., 1906, 81. un 51. lpp.
8. Turpat, 50. lpp.
9. Turpat, 68. lpp.
10. *Zutis J.* Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gs. 20. gados. — R.: LVI, 1956, 193.—195. lpp.
11. Turpat, 202. lpp.
12. Pareizticība pie latviešiem. Indriķa Straumīša raksti (1840—1845), 52.—53. lpp.
13. *Zutis J.* Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gs. 20. gados, 223.—224. lpp.
14. *Kaudzites Matīss.* Brāļu draudze Vidzemē. — R., 1878, 49. lpp.
15. Pareizticība pie latviešiem. Indriķa Straumīša raksti (1840—1845), 49.—50. lpp.
16. Turpat, 61. lpp.
17. Turpat, 60. lpp.
18. *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 19. lpp.
19. *Веселов П.* Духовное правление во время Рижского викариатства. — P., 1902, с. 138.
20. Turpat.
21. Торжество пятидесятилетия самостоятельного существования Рижской епархии (1850—1900). — P., 1901, с. 56.
22. *Markss K., Engelss F.* Par reliģiju. — R.: LVI, 1956, 98. lpp.
23. Citēts pēc: *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 32. lpp.
24. Pareizticība pie latviešiem. Indriķa Straumīša raksti, 47. lpp.
25. Turpat, 59. lpp.
26. Turpat, 48. lpp.
27. Turpat, 69. lpp.
28. Turpat, 76. lpp.
29. *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 23. lpp.
30. «Es... aprīnķa... muižas... baznīcas... mājas... zemnieks... pēc divkārtējas mutiskas pārbaudīšanas apliecinu, ka no visas sirds un dvēseles vēlos pāriet no luterticības pareizticībā. Pievienodamies pareizticībai, es nepaģēru un nesagaidu no valdības nekādus laicīgus labumus, nedz no muižnieka priekšrocības, bet pievienojos tikai savas dvēseles glābšanai. Pēc pievienošanās apņemos visur, kā līdz šim, bez pretrunāšanas padoties likumīgai varai un kalpot

- un strādāt muižniekam tāpat, kā līdz šim. So apliecinājumu aņņemos un apsolos svēti pildīt, pretējā gadījumā nāktu zem likumīga stingra soda. Dievvārdus vēlos klausīties latviešu valodā, kuru es saprotu. Visu sacīto apliecinādams, parakstos... jeb pašrocīgi uzvelku trīs krustiņus» (Citēts pēc: *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 26.—27. lpp.).
31. Pareizticība pie latviešiem. Indriķa Straumiša raksti, 84. lpp.
  32. *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 25. lpp.
  33. Turpat, 41. lpp.
  34. К истории православия в Прибалтийском крае. — Петербург, 1911, с. 136 и 130.
  35. *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 63. lpp.
  36. Sk. *Valeskalns P.* Revolucionārais demokrāts Pēteris Balodis. — R., 1961.
  37. *Anspaks J.* Marksistiskās pedagogijas sākotne Latvijā. — R.: Zinātne, 1973, 27. lpp.

Pareizticīgo baznīca 1905. gada revolūcijā Latvijā

1. PSRS CVVA, 769. f., 442. apr., 2819. 1., 13. un 36.—37. lp.
2. *Testis.* 1905. g. ieskaņas uz laukiem. — Ticība un Dzīve, 1938, № 8, 122.—124. lpp.
3. M-n. Indriķis Straumītis. — Turpat, № 22, 343. lpp.
4. *Leņins V. I.* Sociālisms un reliģija. — Raksti, 10. sēj., 64. lpp.
5. *Leņins V. I.* Trešais kongress. — Raksti, 8. sēj., 407. lpp.
6. *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 72. lpp.
7. Atmiņas par metropolītu Agafangelu. — Ticība un Dzīve, 1938, № 9, 138. lpp.
8. *Leņins V. I.* II Internacionāles krahs. — Raksti, 21. sēj., 198. lpp.
9. PSRS CVVA, 797. f., 442. apr., 2819. 1., 13. un 36.—37. lp.
10. Atmiņas par metropolītu Agafangelu. — Ticība un Dzīve, 1938, № 9, 136. lpp.
11. PSRS CVVA, 797. f., 76. apr. 2. nodaļas 3. galds 1.—3. lp.
12. Atmiņas par metropolītu Agafangelu. — Ticība un Dzīve, 1938, № 13, 198. lpp.
13. Turpat, № 16, 246. lpp.
14. *Leņins V. I.* Šķiras un partijas, viņu attiecība pret reliģiju un baznīcu. — Raksti, 15. sēj., 372.—373. lpp.
15. *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 72. lpp.
16. Turpat, 74. lpp.

Kara un revolūciju vētrās

1. Ежегодник музея истории религии и атеизма, т. IV. — М—Л., 1960, с. 208.
2. *Testis*. Arķibīskaps Jānis I. (Smirnovs). — Ticība un Dzīve, 1938, № 24, 378. lpp.
3. LCVVA, 4754. f., I. apr., 2049. l., 10. lpp.
4. *Лобзов П. К., Серебрякин А. И.* Вопросы научного атеизма в курсе истории КПСС. — М.: Высшая школа, 1975, с. 72—73.
5. *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 77. lpp.
6. *Testis*. Pareizticīgā baznīca Latvijā lielinieku valdīšanas laikā. — Ticība un Dzīve, 1939, № 9, 138.—139. lpp. Miņētais N. Salfejevs arestā pavadīja 6 nedēļas.

Diskriminētās baznīcas lomā

1. LCVVA, 1370. f., I. apr., 75. l. 37. lp.
2. Turpat, 272. l., 32. lp.
3. Turpat, 28. l., 12. lp.
4. *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 78. lpp.
5. LCVVA, 1370. f., I. apr., 28. l., 80. lp.
6. Turpat, 81.—82. lp.
7. Turpat, 82. lp.
8. Turpat, 110. lp.
9. LCVVA, 7469. f., I. apr., 64. l., 64. lp.
10. *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 80. lpp.
11. LCVVA, 1370. f., I. apr., 75. l., 28. lp.
12. Turpat, 26. lp.
13. Latvijas Vēstnesis, 1922, № 158.
14. Tautas Balss, 1922, № 162.
15. Par pretestību shizmai Somijas valdība piespieda atkāpties no amata bīskapu Serafimu; Igaunijas valdība rupji ignorēja krievu tautības ticīgo protestus, bet Polijā baznīcas monarhists garīdznieks Smaragds nogalināja Varšavas metropolītu Georgiju, kas bija pakļāvies valdības spiedienam un piekritis shizmai.
16. LCVVA, 7131. f., I. apr., 43. l., 4. lp.
17. *Pommers A.* Pareizticība Latvijā, 84. lpp.
18. LCVVA, 1370. f., I. apr., 272. l., 32.—33. lp.
19. Turpat, 42. lp.
20. Turpat, 460. l., 10. lp.
21. LCVVA, 7131. f., I. apr., 43. l., 20.—21. lp.
22. Turpat, 22. lp.
23. Turpat, 20. l., 17.—20., 22.—23. lp.

24. Ticība un Dzīve, 1929, № 10., 116. lpp.
25. LCVVA, 7469. f., I. apr., 32. l., 1. lp.
26. LCVVA, 7131. f., I. apr., 22. l., 89. lp.
27. Turpat, 46. l., 214. lp.
28. Valdības Vēstnesis, 1926, № 228.
29. LCVVA, 7131. f., I. apr., 46. l., 316. lp.
30. *Pommers A. Pareizticība Latvijā*, 86.—87. lpp.
31. LCVVA, 7469. f., I. apr., 1142. l., 142. lp.
32. Turpat, 144. lp.

Sazvērestība pret arhibīskapu

1. LCVVA, 7131. f., I. apr., 26. l., 135.—136., 146. lp.
2. Православное духовенство в Латвии 1920—1940. Сборник документов. — Р.: Латгосиздат, 1962, с. 50—52.
3. LCVVA, 7131. f., I. apr., 26. l., 163. lp.
4. Turpat, 167. un 175. lp.; 7469. f., I. apr., 54. l., 3. lp.
5. Turpat, 7469. f., I. apr., 52. l., 3. lp.
6. Turpat, 53. l., 1.—3. lp.
7. LCVVA, 7131. f., I. apr., 43. l., 30.—31. lp.
8. Turpat, 38. lp.
9. Turpat, 6. l., 33. lp.
10. LCVVA, 7469. f., I. apr., 1142. l., 143.—144. lp.
11. Православное духовенство в Латвии 1920—1940. Сборник документов, с. 18.

Shizma baznīcā

1. Līdz LPB virsgana ievēlēšanai 1934.—1935. gadā Igaunijas shizmatiskie bīskapi iesvētīja vairākus Latvijas pareizticīgo diakonus un priesterus.
2. LCVVA, 7469. f., I. apr., 74. l., 80. lp.
3. Turpat, 11. l., 42. lp.
4. Metropolīts A. Pētersons, 1936. gadā runādams par LPB «juku laikiem» 1934.—1935. gadā, aizrādīja, ka «baznīcai un valstij kaitīgos spēkus» — respektīvi, krievu monarhistus — iegrožojuši jauni spēki, «kuri bija attālinājušies no baznīcas, bet, redzot baznīcu briesmās, atkal atgriezās pie tās un steidzās tai palīgā». (LCVVA, 7469. f., I. apr., 75. l., 129. lp.). Tādējādi pat valdības ieliktenis bija spiests atzīt, ka baznīcu «glābuši» cilvēki, kuri stāvēja tālu no baznīcas. Ja viņi «atgriezās» pie tās, tad to darīja pēc Iekšlietu ministrijas iniciatīvas un tīri politisku motīvu vadīt.

5. LCVVA, 7469. f., I. apr., 11. l., 19. lp.
6. Ticība un Dzīve, 1935, № 3, 43. lpp.
7. LCVVA, 3235. f., I/22. apr., 688. l., 91. lp.
8. Ticība un Dzīve, 1935, № 7, 107. lpp.
9. Turpat, № 6., 85. lpp.
10. LCVVA, 1370. f., I. apr., 2347. l., 135. lp.
11. Sai lietā A. Makedonski gribēja saukt pie atbildības vēl nelaiķis A. Pommers. 19. oktobrī pierādījumu trūkuma dēļ Makedonskis tika attaisnots un atgriezās sinodē, taču ne vairs kā tās vadītājs.
12. LCVVA, 1370. f., I. apr., 2346. l., 142. lp.
13. Turpat, 141. lp.
14. Turpat, 140. lp.
15. LCVVA, 7469. f., I. apr., 11. l., 47. lp.
16. LCVVA, 1370. f., I. apr., 2346. l., 58. lp.
17. Turpat, 1935. l., 17. lp.
18. LCVVA, 3235. f., I/22. apr., 688. l., 99.—100. lp.
19. LCVVA, 1370. f., I. apr., 2346. l., 59. lp.
20. Turpat, 12. lp.
21. Pareizticīgo baznīcā bīskapus mēdz izraudzīt no mūkiem vai atraitņiem.
22. LCVVA, 7469. f., I. apr., 75. l., 12. lp.
23. LCVVA, 7469. f., I. apr., 75. l., 29. lp.
24. Turpat, 75. l., 33. lp.
25. Turpat, 37. l., 128. lp.
26. LCVVA, 1370. f., I. apr., 2348. l., 114. lp.
27. LCVVA, 7469. f., I. apr., 38. l., 3.—9. lp.
28. LCVVA, 3235. f., I/22. apr., 920. l., 716. lp.
29. LCVVA, 1370. f., I. apr., 2348. l., 2. lp.
30. LCVVA, 7469. f., I. apr., 38. l., 22. lp.
31. Turpat.
32. Turpat, 37. l., 156. lp.
33. Turpat, 38. l., 24. lp. Arī 15. jūlijā vecās un jaunās sinodes kopsēdē metropolīts nožēloja to, ka nav varējis iesaistīt jaunajā sinodē A. Makedonski un citus, pasvītrodams, «ka jaunais sinodes sastāvs nav tāds, kāds bija nodomāts». (Turpat, 75. l., 87. lp.).
34. LCVVA, 3235. f., I/22. apr., 920. l., 462. lp.

Baznīcas iekšējā krīze

1. Ticība un Dzīve, 1937, № 9, 130. lpp.
2. LCVVA, 1370. f., I. apr., 2350. l., 182.—183. lp.
3. LCVVA, 7469. f., I. apr., 75. l., 129. lp.

4. LCVVA, 1370. f., I. apr., 2351. l., 59. lp.
5. Ticība un Dzīve, 1937, № 23, 365. lpp.
6. LCVVA, 1370. f., I. apr., 2351. l., 59. lp.
7. LCVVA, 1368. f., I. apr., 51. l., 3. lp.
8. Ticība un Dzīve, 1937, № 21, 329. lpp.
9. LCVVA, 1370. f., I. apr., 2352. l., 327.—328. lp.
10. LCVVA, 1370. f., I. apr., 2352. l., 151. lp.
11. LCVVA, 7469. f., I. apr., 105. l., 33. lp.
12. Ticība un Dzīve, 1939, № 12, 189. lpp.

Reliģiozitātes krīze

1. *Samsons V.* Naida un maldu sliekšņā. — R.: Zinātne, 1983, 13.—92. lpp.
2. Ticība un Dzīve, 1935, № 11, 162. lpp.
3. *Markss K.* Par Hēģela tiesību filozofijas kritiku. Ievads. — *Markss K., Engelss F.* Par reliģiju. — LVI, 1956, 26. lpp.
4. *Jevdokimov P.* Prawoslawie — Warszawa, Pax, 1964, S. 122.
5. *Viksna J.* Cilvēks. — Ticība un Dzīve, 1934, № 7, 102. lpp.
6. Turpat.
7. *Plaudis J.* Bez Dieva — bez mīlestības. — Ticība un Dzīve, 1934, № 6, 85. lpp.
8. LCVVA, 7469. f., I. apr., 1037. l., 5. lp.
9. Turpat, 35. l., 40. lp.
10. Turpat, 94. lp.
11. Sikāk par to sk. Православное духовенство в Латвии. 1920—1940. Сборник документов. — P., 1962.
12. Ticība un Dzīve, 1934, № 7, 111. lpp.
13. Turpat, № 12, 189.—190. lpp.
14. Sk. Reliģiskais sektantisms Latvijā 1920.—1940. Dokumentu krājums. — R.: LVI, 1962, 36.—38., 133.—135., 138.—139. lpp.
15. Sikāk par «austrumu ritu» sk.: *Balevics Z.* Baznīca un valsts buržuāziskajā Latvijā 1920—1940. — R.: LVI, 1964, 187.—202. lpp.
16. Ticība un Dzīve, 1938, № 6, 86. lpp.
17. Ticība un Dzīve, 1936, № 9, 137.—138. lpp.
18. Turpat, 1939, № 5, 67. lpp.
19. Turpat, 1940, № 13, 204.—205. lpp.
20. *Balevics Z.* Baznīca un valsts buržuāziskajā Latvijā, 98.—99. lpp.
21. Ticība un Dzīve, 1940, № 3, 35.—36. lpp.
22. Turpat, 1940, № 10, 148.—150. lpp.

Hitleriešu kāškrusta ēnā

1. LCVVA, 7469. f., 1. apr., 1093. l., 9. lp.
2. Turpat, 2. apr., 192. l., 33. lp.
3. Plašāk par «misijas» darbību sk.: Балевиц З. Православная церковь Латвии под сенью свастики (1941—1944). — Р.: Зинатне, 1967, с. 26—46.
4. Балевиц З. Православная церковь Латвии под сенью свастики (1941—1944), с. 38.
5. Архиерейское совещание.
6. Лисавцев Э. И. Критика буржуазной фальсификации положения религии в СССР. — М.: Мысль, 1975, с. 201.
7. Православный христианин, 1942, декабрь, № 5, с. 22.
8. Патриарх Сергей и его духовное наследство. — Изд. Московской патриархии, 1947, с. 279.
9. LCVORA, 1026, f., I. apr., 11. l., 4. lp.
10. Tēvija, 1944, 8. aprīlī.
11. Tiesas prāva par vācu fašistisko iebrucēju ļaundarībām Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Padomju sociālistisko republiku teritorijā. — R., 1946, 114. un 56. lpp. F. Jekelns kļūdaini norāda ekzarha pēdējā maršruta virzienu — faktiski viņš brauca no Viļņas uz Kauņu.
12. Двинский вестник, 5 мая, 1944.

«Jaunā kārtība» baznīcā

1. LCVVA, 7469. f., 1. apr., 22. l., 5. lp.
2. Tēvija, 1943, 27. februāris.
3. Верт А. Россия в войне 1941—1945. — М., 1967, с. 501—502.
4. Turpat, 501. lpp.
5. LCVVA, 7469. f., I. apr., 20. l., 100. lp. «Dzīvā baznīca» pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas iestājās par ļoļālu attieksmi pret padomju varu.
6. LCVVA, 7469. f., I. apr., 21. l., 13. lp.
7. Turpat, 77. l., 3.—4. lp.
8. Turpat, 139. l., 1. lp.
9. Веврис Я. Я. Православная духовная миссия — агентура фашистской разведки. — Общество «Знание» Латв. ССР. Р., 1973, с. 19—20.
10. LCVVA, 7469. f., I. apr., 20. l., 247. lp.
11. Turpat, 104. lp.
12. Rēzeknes Ziņas, 1943, 30. oktobrī.
13. LCVVA, 7469. f., I. apr., 199. l., 101. lp.
14. Turpat, 20, l., 85. lp.

15. Turpat, 140. l., 86. lp.
16. LCVVA, 7469. f., 2. apr., 263. l., 16. lp.
17. Turpat, I. apr., 131. l., 10. lp.
18. Turpat, 388. l., 81. lp.
19. *Балевиц З.* Православная церковь Латвии под сенью свастики (1941—1944), с. 3—4.
20. LCVVA, 7469. f., I. apr., 20. l., 290. lp.
21. Turpat, 190. lp.
22. Turpat, 395. l., 47. lp.

Vērtības pārvērtējot

1. *Čerņins V. I.* Sociālisms un reliģija. — Raksti, 10. sēj., 63. lpp.
2. Turpat.
3. Par lieliem trūkumiem zinātniskā ateisma propagandā un tās uzlabošanas pasākumiem. PSKP CK lēmums 1954. g. 7. jūlijā. — Grām.: Par reliģiju un baznīcu. — R., 1966, 73.—94. lpp.
4. *Курочкин П. К.* Эволюция современного русского православия. — М.: Мысль, 1971, с. 170.
5. *Ветелев А.* Гомилетика. — Загорск, 1949, с. 229 (рукопись).
6. *Подмазов А. А.* Современная религиозность: особенности, динамика, кризисные явления. — Р.: Зинатне, 1985, с. 100.
7. Русская православная церковь, с. 72.
8. Открытое послание патриарха Московского и всея Руси Пимена Президенту США Р. Рейгану. — ЖМП, 1983, № 6, с. 3.
9. Архиепископ Волоколамский Питирим. Богословие Святейшего Патриарха Пимена. Его общественное и миротворческое служение. — ЖМП, 1983, № 2, с. 25.
10. ЖМП, 1983, № 6, с. 4.
11. ЖМП, 1982, № 6, с. 11.
12. PSKP XXVI kongresa materiāli. — R.: Avots, 1981. 27.—28. lpp.
13. ЖМП, 1984, № 7, с. 59.
14. *Маркс К.* К критике гегелевской философии права. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 1, с. 252.
15. *Markss K.* Par Hēgeļa tiesību filozofijas kritiku. Ievads. — Markss K., Engelss F. Par reliģiju, 32. lpp.
16. *Engelss F.* Anti-Dīrings. — Markss K., Engelss F. Par reliģiju, 102. lpp.
17. Пимен, Патриарх Московский и всея Руси. Слова, речи, послания, обращения. 1957—1977. — М.: Изд. Московской Патриархии, 1977, с. 221.

SATURA RĀDITĀJS

Ievadam	3
Jau pirms vācu krustnešiem	4
Pareizticības uzplaukums XIX gadsimtā	7
Pareizticīgo baznīcas 1905. gada revolūcijā Latvijā	33
Kara un revolūcijas vētrās	41
Diskriminētās baznīcas lomā	47
Sazvērestība pret arhibīskapu	65
Shizma baznīcā	74
Baznīcas iekšējā krīze	89
Reliģiozitātes krīze	96
Atgriešanās kanoniskajās sliedēs	106
Hitleriešu kāšķrusta ēnā	109
«Jaunā kārtība» baznīcā	123
Vērtības pārvērtējot	138
Piezīmes	150

1901

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL.

SATURA RADITĀJS

Зигмунд Владиславович Балевич

ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ В ЛАТВИИ

Рига «Авотс» 1987

На латышском языке

Художник Я. Янсонс

ИВ № 1791

Zigmunds Balevics

PAREIZTICIGO BAZNICA LATVIJA

Redaktors U. Tironis
Mākslinieciskais redaktors V. Kovalovs
Tehniskā redaktore D. Bērziņa
Korektore J. Indāne

Nodota salikšanai 26.05.86. Parakstīta
iespiešanai 13.04.87. JT 02548.. Formāts
70×100/32. Tipogrāfijas papīrs № 1. Lite-
ratūras garnitūra. Augstspiedums. 6,77
uzsk. iespiedl.; 6,93 uzsk. kr. nov.; 7,85
izdevn. l. Metiens 6000 eks. Pasūt. № 680-4.
Cena 30 kap. Izdevniecība «Avots», 226047
Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. № 141/Ft/
37. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdev-
niecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecī-
bas lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa»,
226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

Balevics Z.

№ 338

Pareizticīgo baznīca Latvijā. — R. Avots.

1987. — 160 lpp.

Latvian Evangelical Church. — R. Avots.
1987. — 160 pp.

330000000-143

330000000-01

Balevics Z.
Ba 338 Pareizticīgo baznīca Latvijā. — R.: Avots,
1987. — 160 lpp.

Vēstures zinātņu doktora Z. Balevica grāmatā vispusīgi aplūkota pareizticības vēsturiskā attīstība Latvijā. Ipaša uzmanība pievērsta pareizticīgo un luteriešu baznīcas pretrunīgajām attiecībām, pareizticības sociālajai lomai buržuāziskās Latvijas laikā.

Adresēta studentiem, tautas universitāšu klausītājiem, visiem, kam interesē reliģijas vēstures jautājumi.

0400000000—141
B M803(11)—87 12—87

86.372

**Izdevniecības «Avots» Filozofijas un tiesību
literatūras redakcija**

gatavo izdošanai

P. Gureviča grāmatas

«VAI MISTICISMA ATDZIMŠANA?» tulkojumu.

Grāmatā analizētas dažādas «mistiskas» parādības — cilvēka eksistence pēc nāves, «lidojošie šķīvīši», sakari ar mirušo gariem u. tml. Autors saista mūsdienu misticismu un dažādos okultisma virzienus ar buržuāziskās pasaules krīzes parādībām.

*Pasūtījumus pēc izdevniecības «Avots» literatūras
izlaides plāniem pieņem republikas grāmatnīcas.*

Izdevniecības «Avots» Filozofijas un tiesību
literatūras redakcija

gatavo izdošanai

S. Averinceva grāmatas

«**CILVĒKS UN VĀRDS**» tulkojumu.

Ievērojamā padomju filozofa, filologa un kultūras vēsturnieka S. Averinceva uzmanības lokā IV—VII gadsimta Bizantija — laikmets, kas reizē bija antīkās kultūras gals un kristietības sākums. Bizantijas literatūras poētikas likumības iezīmētas uz plaša kultūras un vēstures reāliju fona.

Pasūtījumus pēc izdevniecības «Avots» literatūras izlaides plāniem pieņem republikas grāmatnīcas.

izdevniecības «Avots» Filozofijas un estētikas
izdevniecības «Avots» Filozofijas un estētikas
literatūras redakcija

Latvijas izdošana
P. Gurcviča gramata
2. Avotņeva grāmatstacija AMSTICISIM JAV
«CLIVEKS UN VARDS» tulkojums

Gramata analizēta kā...
Izdevniecība «Avots»
Literatūras redakcija
P. Gurcviča gramata
2. Avotņeva grāmatstacija AMSTICISIM JAV
«CLIVEKS UN VARDS» tulkojums

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308036736

Zigmunds Balevics
— vēstures zinātņu doktors, Latvijas PSR
Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks.
Vada zinātniskā ateisma un ētikas
sektoru Latvijas PSR
Zinātņu akadēmijas
Filozofijas un tiesību institūta.
Z. Balevics ir autors vairāk nekā
30 grāmatām un brošūrām,
200 zinātniskiem
un populārzinātniskiem rakstiem
ateisma jautājumos. 1978. gadā
iznācis viņa fundamentālais
pētījums "Katholicisms
Latvijas sociālpolitiskajā
vēsturē (imperālisma
periods)".